

VI ARBETAR FÖR ATT MINSKA TOBAKSBRUKET

Gemensamma mål för våra organisationer är att

- bevaka och påverka den tobaks-politiska processen
- informera beslutsfattare och allmänhet om tobaksfrågans alla aspekter
- påverka kunskap, medvetenhet och attityder i de egna yrkesgrupperna
- utveckla informationsmaterial
- stödja lokalt tobakspreventivt arbete
- delta i internationellt samarbete

Tillsammans svarar vi för utgivning av nyhetsbrevet Tobak eller Hälsa.

Ekonomiskt stöd erhålls från Statens folkhälsoinstitut.

TANDVÅRD
MOT
TOBAK

Yrkesföreningar mot Tobak

www.TobaccoOrHealthSweden.org

JACOB FORSELL

Antalet rökare i Sverige har halverats sedan början av 1980-talet. Det innebär att 500 000 människor sluppit dö i förtid av de sjukdomar som rökningen orsakar. Framgången är resultatet av ett målmedvetet och uthålligt tobaksförebyggande arbete där Margaretha Haglund och Paul Nordgren betytt mest i sina nationellt ledande positioner, först på Socialstyrelsen och sedan på Folkhälsoinstitutet. Den här skriften har tillkommit för att hedra dem och övriga i den krets som deltagit i kampen och för den vidare till ett tobaksfritt samhälle.

Livräddarna

Om det framgångsrika tobaksförebyggande arbetet

Om det framgångsrika
tobaksförebyggande arbetet
- att lära av och driva vidare

Livräddarna

Carl-Olof Rydén

Yrkesföreningar mot Tobak

Livräddarna

Carl-Olof Rydén

INNEHÅLL

Förord.....	4
När Sverige fick en tobakslag	7
Så började det	13
Så blev det en tobaksutredning.....	23
Lång väntan på lagförslag.....	31
Opinionen mobiliseras.....	37
Forskare som industrins torpeder	45
Även Smokepeace blev rökfritt	51
Medierna och tobaken	59
Rökfri graviditet ... Rökfria Barn	71
Svensk först med rökavvänjning	77
Opinionskantring för åldersgräns	83
Kalix och Västernorrland först i världen	91
En myndighet på barrikaderna	99
Envis man bäddar för Tobaksuppdraget	105
Inte utan internationellt samarbete	111
Rökfritt även på krogen	119
Snuset – en mytomspunnen produkt	127
Mycket kvar att göra	135
Vem ska göra det?	143
Tobakslagen.....	149
Referenser	158

Omslagsbild: Alain Pol/Science Photo Library

©2007 Carl-Olof Rydén

Tryckt på Pressgrannar, Norrköping

Grafisk form: Curt Lundberg

ISBN 978-91-633-1389-9

FÖRORD

DETTA ÄR EN BOK om en framgångshistoria – om hur 500 000 liv har sparats, om hur tobaksröken har skingrats, om hur kampen för ett rökfritt samhälle gradvis förvandlats till kampen för ett tobaksfritt. Men boken är inte bara nostalgiskt tillbakablickande – den utmynnar i en summering av dagens brister och brott mot internationella politiska förpliktelser, de viktigaste aktörerna och deras stora möjligheter att skapa en positiv framtidshistoria.

Skriften har tillkommit för att hedra dem som betytt mest för utvecklingen av denna process – Margaretha Haglund och Paul Nordgren – som genom sitt mångåriga arbete på Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut möjliggjort de successiva framstegen. De har tydliggjort behovet av ett brett angreppssätt, det ständiga växelspelet mellan opinionsbildare och lagstiftare, vikten av stödande tillsyn och verklig tillämpning av beslut, tobaksindustrins ständiga försök att kringgå samhällets regelverk för sin ekonomiska vinnings skull och de övriga marknadskrafter som ger den enskilda individen liten chans att freda sig. De har lärt oss att inget annat än ett fortsatt brett och långsiktigt arbete enligt en internationellt vedertagen strategi kan påverka den uttalade socioekonomiska ojämlikheten som utmärker tobaksfrågan och hjälpa de grupper där tobaksbruket och därmed skadorna är mest uttalade.

Boken publiceras efter en period av nedprioritering av det tobaksförebyggande arbetet. Budskapet bör tas på största allvar av alla dem som vi menar har ett ansvar att föra kampen vidare – sista kapitlet handlar om detta. Den största utmaningen ligger hos regering och riksdag – hur ska övriga aktörer förväntas ta sitt ansvar om inte landets högsta politiska ledning bättre tar konsekvensen av all kunskap och erfarenhet, allt onödigt lidande, sjukdom och förtida död, av enorma kostnader också ekonomiskt? Vi hoppas bokens budskap kan

utnyttjas också i utbildningen av morgondagens hälso- och sjukvårdsarbetare – som illustration av att det oftare är enskilda individer än institutioner som påverkar processer!

Boken ska ses som en del i yrkesföreningarnas uppdrag att påverka opinionen. Den utgör därmed en markering av att de begränsade medel som regeringen ställer till frivilligorganisationers förfogande ibland behöver användas för att påtala brister i det tobaksförebyggande arbetet också hos regering och riksdag. Om boken uppfattas som ett bett av den hand som föder oss är vi nöjda...

Ett största tack till vår historietecknare, journalisten Carl-Olof Rydén – och till alla som låtit sig intervjuas om sina roller i processen.

Stockholm i september 2007

Lena Sjöberg

Ordförande

Yrkesföreningar mot Tobak

Ordförande Tandvård mot Tobak

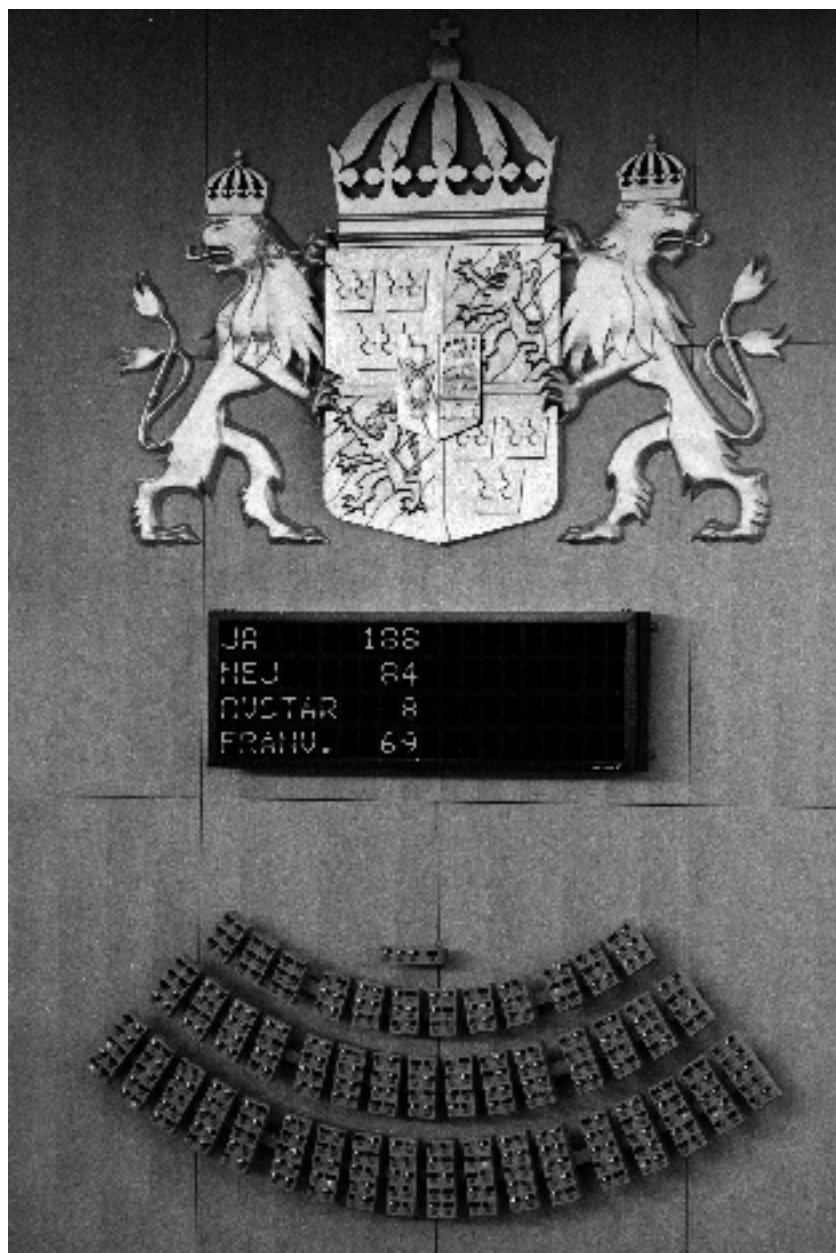
Göran Boëthius

Kanslichef

Yrkesföreningar mot Tobak

Ordförande Läkare mot Tobak

JACOB FORSELL

När Sverige fick en tobakslag

NÅGRA KVINNIGA LEDAMÖTER vrider på huvudena när de reser sig upp efter omröstningen om förstärkt tobakslag och tittar upp mot riksdagsläktaren. De ler mot Margaretha Haglund och Paul Nordgren från Folkhälsoinstitutets tobaksprogram som sitter där. Det är den 28 maj 1993.

Omröstningen ger majoritet för socialutskottets reservation i betänkandet till regeringens förslag om en samlad tobakslag. Det innebär att lagförslaget har antagits, men också krav på att regeringen snarast återkommer med skärpningar. Riksdagen begär förbud för direktreklam för tobak, att skolgårdar ska bli rökfria och offentliga lokaler i princip rökfria, i stället för det omvända förhållandet att rökning är förbjuden på begränsade ytor. Dessutom ska alla ha rätt att slippa tobaksrök på sina arbetsplatser.

Det är förslag som fanns med redan i den tobaksutredning som överlämnades till den socialdemokratiska regeringen i mars 1990. Först i februari 1993 lade den borgerliga regeringen som tillträdde 1991 fram en proposition, 1992/93:185.

Kravet om förbud mot tobaksannonser stöds i omröstningen av 188 ledamöter mot 84, medan 172 mot 104 stöder ett utvidgat rökförbud.

Margaretha Haglund och Paul Nordgren har samverkat i det tobaksförebyggande arbetet sedan 1970-talet på Socialstyrelsen och från 1992 på det nybildade Folkhälsoinstitutet. De har med sina insatser i hög grad bidragit till att en majoritet nu stöder både tobakslagen och den skärpning av lagen som socialutskottet begärt.

Det är ett genombrott för det tobaksförebyggande arbetet i Sverige.

De lysande siffrorna visar att 188 ledamöter mot 84 röstade för att tobakslagen skärps med förbud mot tobaksannonser vid en omröstningarna 1993.

Det följs av en rad nya beslut under det närmaste decenniet som samverkar till att stärka lagen och minska tobaksbruket.

De ledamöter som skickar sina uppskattande blickar mot Haglund och Nordgren tillhör en tvärpolitisk grupp av kvinnor från samtliga partier som brutit mot konventionerna och samarbetar över parti- och blockgränser med en tobakslag som mål.

Initiativet togs av socialdemokraten Margareta Winberg i början av 1980-talet. Medlemmarna har i flera år tillsammans skrivit motioner och krävt rökfria miljöer, avgifter på cigaretter öronmärkta för hälsouppllysning och åldersgräns vid köp av tobak. Efter Winberg har moderaten Elisabeth Fleetwood och därefter folkpartisten Barbro Westerholm lett gruppen. En av deltagarna är Gudrun Schyman.

Det är tack vare dessa kvinnor i kombination med att den socialdemokratiska riksdagsgruppen till slut beslutat stödja reservationen samtidigt som övriga partier tillåter fri röstning som det blir majoritet för en starkare lag. Även sex ledamöter i ny demokrati bidrar till majoriteten.

Tack vare den fria röstningen har det varit möjligt för sex moderater att rösta för kravet på reklamförbud, fast de har avstått eller röstat nej när det gäller rökfria miljöer. Denna uppdelning på två frågor har åstadkommit som ett taktiskt drag av tillskyndare av skärpningarna.

Moderaterna som parti är emot. Där är det individens eget ansvar i kombination med information om riskerna som gäller i tobaksfrågan. Under debatten före omröstningen går moderaten Sten Svensson, vice ordförande i socialutskottet, upp på läktaren och överlägger med tobaksindustrins representanter som också sitter där.

I september 1992 har Anders Borg, politiskt sakkunnig i statsrådsberedningen och längre fram finansminister, åstadkommit en starkt nyliberal kritik av lagrådsremissen om tobakslagen. Den återkommer vi till i den här dokumentationen.

Folkpartiet är splittrat om rökfria miljöer. 13 är för och 10 mot. Det samma gäller centern, 13 för och 10 mot. Betydligt större enighet råder om reklamförbud.

Det är Margaretha Haglund som sett till att listan som visar hur ledamöterna röstat sprids. Det är ovanligt i Sverige, men vid ett besök i USA hade hon lagt märke till att medierna ofta rapporterade om röstfördelningen i de politiska församlingarna.

Tio månader senare, den 16 mars 1994, är det dags för riksdagen att ta ställning till de begärda skärpningarna i tobakslagen som lagts fram av sjukvårdsminister Bo Könberg i proposition 1993/94:98. Personligen hade han velat ha lagen utformad på det sättet från början, dessutom med en åldersgräns vid köp av tobak, men det var omöjligt att nå politisk enighet om det i den borgerliga koalitionsregeringen, har han sagt.

Nu antas lagförslaget om skärpningarna med 247 röster mot 13. Det innebär rökfria offentliga lokaler, rökfria skolgårdar och utomhusområden kring daghem och liknande, att ingen mot sin vilja ska behöva utsättas för rökning på arbetsplatsen och förbud mot tobaksannonser från 1 juli 1994.

En andra omröstning gäller en begäran till regeringen att skyndsamt utreda frågan om förbud mot indirekt tobaksreklam och därefter återkomma till riksdagen. Förslaget stöds med 147 röster mot 145. Ett avgörande stöd kommer från de sex i ny demokrati som året innan också röstade för en förstärkt tobakslag.

Den 1993 och 1994 beslutade tobakslagen kompletterades med flera tillägg under det följande decenniet fram till det epokgörande beslutet om rökförbud på serveringarna.

Här är alla förändringarna:

Åldersgräns införs

1995 utarbetar socialdepartementet, nu med Anna Hedborg (s), som sjukvårdsminister, ett förslag om en åldersgräns på 18 år vid köp av tobak, Ds 1995:66. Förslaget antas av riksdagen 1996 och åldersgränsen börjar gälla 1 januari 1997.

Det visar sig snart att det finns brister i tillämpningen av den nya lagen om åldersgränsen och därför föreslår regeringen i propositionen Vissa tobaksfrågor, 2001/02:64, att tillsynen stärks. Det ska ske genom att alla som säljer tobak är skyldiga att anmäla sin verksamhet till kommunen, som ges rätten att ta ut en tillsynsavgift, för ökade resurser till en aktivare tillsyn.

Förbud för indirekt reklam

I samma proposition föreslås också förbud för indirekt tobaksreklam. Det blir olagligt att vid marknadsföring av andra varor än tobak använda tobaksvarumärken. Förbudet begränsas till användning av sådana varumärken i kommersiella annonser i tidningar och tv. Regeringen föreslår därför en för detta steg nödvändig ändring i tryckfrihetsförordningen.

Rökfria områden i alla serveringar

I propositionen Vissa tobaksfrågor finns också ett förslag om att ändra regeln om rökfria områden i serveringar med mer än 50 sittplatser så att den omfattar alla, även mindre serveringar. Riksdagen klubbar förslagen som börjar gälla 1 januari 2003.

Målet är rökfria serveringar

Regeringen redovisar i samma propp att den har som sitt mål att införa rökfria serveringar från 1 januari 2004. En särskild utredare bör tillkallas för att undersöka om det går att nå ett sådant mål på frivillig väg. Annars kan regeringen överväga lagstiftning. Riksdagen instämmer.

Större varningstexter och "light"-förbud

I mars 2002 föreslår regeringen i proppen Märkningsdirektivet för tobaksvaror, 2001/02:162, större varningstexter på cigarettpaketen i enlighet med EUs krav i direktivet 2001/37/EG. Plats och tid för tillverkningen ska anges. Anpassningen medför också att gränsvärden för mängden nikotin och kolmonoxid måste anges liksom ett sänkt gränsvärde för tjära. Beteckningar som light och mild och andra uttryck som ger intryck av att tobaken skulle vara mindre farlig förbjuds.

Tillverkare och importörer av tobak blir skyldiga att till Statens folkhälsoinstitut lämna uppgifter om tobakens ingredienser och deras effekter på hälsan. Även den propositionen godkänns av riksdagen. Lagändringarna gäller från 30 september 2002

Internationella lagar tillämpas

I den innehållsrika, 127 sidor tjocka, propositionen Tobakskontroll – genomförande av WHO:s ramkonvention om tobakskontroll m m, 2004/05:118, föreslår regeringen att tre internationella dokument genomförs i svensk lag.

Det är Världshälsoorganisationens ramkonvention om tobakskontroll från 2003, EU-direktivet 2003/33/EG om en "tillnärmning" av medlemsstaternas lagar och regler om reklam och sponsring för tobak, samt en rekommendation från EUs ministerråd, 2003/54/EG, från december 2002, om att förebygga rökning och ta initiativ för en effektiv tobakskontroll.

Sverige ratificerar ramkonventionen

Riksdagen godkänner ramkonventionen. Det innebär att Sverige slutgiltigt

ratificerar den och efter 90 dagar blir en part vid kommande förhandlingar om utveckling och tillämpning av konventionen. En företrädare för den svenska FN-delegationen i New York överlämnar den 7 juli 2005 till FN den handling som bekräftar att Sverige antagit ramkonventionen för tobakskontroll.

Ökad kontroll av åldersgränsen

Riksdagen delar regeringens syn att 18-årsgränsen måste tas på större allvar. Det ska finnas tydliga skyltar om förbudet och tobak ska säljas på ett sätt som möjliggör ålderskontroll.

Cigaretter får inte säljas löst eller i förpackningar som innehåller färre än 19 stycken. Sponsring av evenemang eller verksamheter dit allmänheten har tillträde eller som kan vara gränsöverskridande, t ex visas i tv i andra länder, förbjuds om den kan främja försäljning av tobaksvaror.

Tobakslagens regler om förbud mot kommersiella annonser i tryckta skrifter, radio och tv vidgas så att de även omfattar andra typer av överföringar, t ex Internet.

Stopp för utomhusreklam

Säljställen får bara ha tobaksreklam inomhus, och den ska vara måttfull. Om möjligt inte vara synlig utifrån. Kommunerna föreslås få ansvaret för den omedelbara tillsynen av att butikerna följer bestämmelserna om marknadsföring. Skälet är att de redan har ansvaret för tillsynen av åldersgränsen.

Förslag om rökfria serveringar

Så kommer då förslaget om rökförbud på serveringarna. Propositionens beteckning är 2003/04:65. Den har föregåtts av den utredning om förutsättningarna för rökfria miljöer som regeringen lovat. Är det möjligt att åstadkomma rökfria serveringar på frivillig väg?

En arbetsgrupp från Statens folkhälsoinstitut har fått utredningsuppdraget och kommit fram till att om rökfria serveringar ska bli ett faktum inom de närmaste åren behövs lagstiftning.

Därför föreslår regeringen att alla serveringar ska bli rökfria från 1 juni 2005, med möjlighet att inrätta avskilda rökrum utan servering. Gästerna får inte ta med sig mat eller dryck in i rökrummen, som ska vara belägna så att besökare inte behöver passera dem. Uteserveringar undantas från förbudet.

Så började det

Riksdagen klubbar rökförbudet

I maj 2004 beslutar riksdagen med övertygande majoritet att rökförbudet ska införas. Det sker i första hand av omsorg om serveringspersonalens hälsa. Restauranganställda har länge haft en tydlig översjuklighet och överdödlighet i sjukdomar som orsakas av tobaksrök. De har varit undantagna från den rätt till rökfri arbetsplats som finns i den lagskärpning som riksdagen krävde 1993 och som började gälla 1 juli 1994.

Den svenska tobakspreventionen har blivit en framgångssaga trots ett resursstarkt och cyniskt motstånd från tobaksindustrin och en blandning av likgiltighet, okunnighet och rädsla hos många politiker. När den internationella trenden för rökfritt började märkas ökade medvetenheten även bland politikerna om att Sverige var på efterkälken. Uppvaknandet ledde bl a till att Sverige, som enda icke medlemsland, medverkade i EG-projektet Europa mot cancer. Tack vare den kampanjen började det stå klart att om man ska kunna minska cancerfallen i Europa måste rökningen minska.

Landstingen har också spelat en viktig roll i arbetet mot tobaksbruket. I den nya hälso- och sjukvårdslagen 1982 ålades de att bedriva förebyggande verksamhet. 19 av de 21 landstingen hade 2006 politiskt fattade beslut om policies för rökfritt/tobaksfritt landsting

Det som främst lett till den positiva utvecklingen är ett starkt personligt engagemang hos ett ganska begränsat antal personer med Margaretha Haglund och Paul Nordgren som ledare på det nationella planet.

– Förmågan att samarbeta med många parter och ge varandra utrymme har varit en väldigt viktig faktor, säger Margaretha Haglund. Vi har tillåtit varandra att göra det som var och en är bäst på. Det är också så att det motstånd vi mött och den ständiga bristen på pengar har tvingat oss att samarbeta.

– Alla de personer i de olika organisationerna som arbetade med de här frågorna var fullständigt övertygade om målen. Och vi var överens om med vilka medel vi kunde nå dem.

– Det är inte offentliga institutioner som myndigheter, kommuner och landsting som spelar en avgörande roll när det gäller att förändra attityderna i samhället, utan det är individer. De som vågar gå lite utanför ramarna. Som visar mod. Det är sådana vi har haft i det tobaksförebyggande arbetet.

Och det är deras insatser som den här skriften dokumenterar.

SVERIGE VAR SENARE än många andra länder med en tobakslag, men var 1964 ett av de första länderna i världen som anslog statliga medel till insatser för att minska tobaksbruket. Medlen skulle användas ”För upplysning om tobakens skadeverkningar”. Beslutet var ett resultat av en uppvaktning året innan som Riksförbundet mot tobaken hade gjort hos statsminister Tage Erlander.

Förbundet hade sina rötter i den 1886 i Stockholm grundade föreningen Tobakskampen. När den så småningom fick avdelningar ute i landet bytte man namn till Riksförbundet mot tobaken som 1947 uppgick i Svenska frisksportförbundet. Orsaken till det var att man ville arbeta med ett bredare hälsoperspektiv.

Några medlemmar tyckte att det beslutet var fel och ansåg att utvecklingen krävde en verksamhet enbart för tobaksfrågor. Det ledde till att Riksförbundet mot tobaken återbildades 1954. Läget hade förändrats sedan 40-talet. Cigarettrökningen bredde snabbt ut sig. Samtidigt, under första hälften av 50-talet, publicerades de första vetenskapliga bevisen för att rökning orsakar lungcancer. Det gav nya ovedersägliga argument mot rökandet. I tidigare skeden var det nikotinet i tobaken som man varnade för. Det var bevisligen ett gift eftersom man kunde använda det för bekämpning av ogräs och skadeinsekter.

Riksförbundet mot tobaken arbetade både vetenskapligt och politiskt och knöt en läkargrupp till sig. Man började också ge ut en tidning med namnet Tobaken och Vi, ordnade vetenskapliga föredrag och arrangerade uppvaktningar hos regeringen. Framstående läkare och forskare förde föreningens talan.

Den avgörande uppvaktningen hos Erlander 1963 leddes av den inflytelserike fysikprofessorn Gösta Funke, sekreterare i både medicinska och naturvetenskapliga forskningsråden och dessutom personlig vän med Erlander. Det medicinska forskningsrådet hade fem år tidigare efter en första uppvaktning av

INGEMAR BERLUNG / DN

Uppvakning hos Tage Erlander år 1963 av Riksförbundet mot tobaken. Mötet ledde till det första statliga anslaget för upplysning om tobakens hälsoeffekter. Personerna är från vänster: konsulent Per-Erik Pärpe, doktor Lag Hannerz, fil dr Gösta Funke, statsministern, professor Sven Hultberg, chef för Radiumhemmet, professor Bror Rexed och docent Börje Ejrup.

vetenskapsmän hos regeringen fått uppdraget att göra en tobaksutredning, vars slutsats var att man borde informera allmänheten om att rökning medför en viss cancerrisk.

1960 gav det statliga tobaksmonopolet ut en broschyr om rökningens hälso-risker. Där hette det att ”på forskningens nuvarande stadium är det sannolikt att en hög cigarettkonsumtion kan bidra till uppkomsten av lungkräfta.”

Sverige hade ett statligt tobaksmonopol sedan 1915 för import, tillverkning och distribution. Det fungerade mer som ett ämbetsverk än som ett kommersiellt företag. Det var därför naturligt att ledningen kände ett visst samhällsansvar och även arbetade med forskning och information. Monopolet avskaffades under 60-talet, och även om det efterföljande Svenska Tobaks AB till att börja med var helägt av staten förändrades tänkandet i mer renodlade kommersiella banor.

Av det statliga anslaget till upplysning om tobakens skadeverkningar gick hälften till dåvarande Medicinalstyrelsen, som i dag är Socialstyrelsen, och den andra hälften till Nationalföreningen mot tobak, NMT, som Riksförbundet mot tobaken hade ombildats till.

Av en ideell förening blev det en organisation, Nationalföreningen mot tobak (NMT, mera lik t ex NTF, Nationalföreningen för trafiksäkerhetens

främjande. Det var ett villkor för de statliga anslagen att organisationen skulle ha en mer officiell karaktär med vetenskaplig anknytning och med huvudmän. Organisationer och företag, t ex Folksam, blev huvudmän. Ett kansli inrättades.

Men det visade sig att tiden inte var riktigt mogen för denna mer otympliga organisationsform. De flesta huvudmän var heller inte särskilt engagerade och dök aldrig upp på möten och sammankomster. Det fanns också gamla medlemmar och eldsjälur som tyckte att man tagit föreningen ifrån dem.

Genom en stadgeändring blev det åter en förenklad medlemsorganisation som fick namnet Nationalföreningen för upplysning om tobakens skadeverkningar, NTS, i vars styrelse ingick representanter för alla politiska partier. NTS fortsatte också att ge ut tidningen Tobaken och Vi.

Under 60-talet skulle det förebyggande arbetet helt riktas till det uppväxande släktet. Rökningen sågs som en fråga om integritet och eget val och man skulle inte ge sig på vuxna människor och försöka få dem att sluta röka. De flesta vuxna reagerade häftigt om någon hade synpunkter på deras rökning, men höll med om att det var bra om barn inte började röka.

NTS satsade med sitt statliga stöd på upplysning om tobak riktad till skolorna. Gratis läromedel producerades och lektionsförslag för årskurserna sex och nio utvecklades. Senare inkluderades även lågstadiet i programmet. Skolkonsulenter reste runt till landets skolor och bearbetade barnens attityder till tobak och rökning vid så kallade ”motivationslektioner”, som kompletterades med särskilda informationsmöten för barnens lärare och föräldrar.

Från 1969 var Paul Nordgren en av dessa konsulenter. Som gymnasielärare tilltalades han av den helt annorlunda pedagogik som NTS använde sig av och som var en stor utmaning. Senare kom bland andra En rökfri generation att tillämpa samma slags pedagogik.

– Den verksamheten blev mer engagerande än jag hade kunnat ana.

Det kunde vara enskilda skolor eller, så småningom, hela kommuner, som beställde material och besök år efter år.

Föreningens kansli blev för en lång tid en central punkt för ett riksomfattande tobaksarbete.

– Så småningom insåg vi att verksamheten aldrig kunde bli så stor så att vi nådde alla barn. Den förblev krusningar på ytan och vi insåg från NTS sida att vi måste gå andra vägar, säger Paul Nordgren. Konsulentverksamheten ebbade ut under slutet av 1970-talet.

1979 bildades En rökfri generation med främsta syfte att arbeta i skolorna för ändrade attityder till rökning i kombination med kampanjer mot tobak.

Men NTS arbetade också politiskt redan på 1960-talet. Riksdagsledamöter uppmantrades att föra fram krav på en tobaksutredning. En sådan skulle inte bara beskriva tobakens hälsorisker utan först och främst komma fram till vilka åtgärder som behövdes för att minska tobaksbruket.

Arbetet resulterade i motioner som antogs i både första och andra kammaren. Riksdagen biföll 1968 en hemställan från andra lagutskottet om en utredning om åtgärder för minskad tobakskonsumtion. Processen drog ut på tiden eftersom ämnet inte var särskilt populärt.

Två år senare framhöll utskottet att det var angeläget att utredningen verkligen kom till stånd. Då stegade finansminister Gunnar Sträng upp i talarstolen i januari 1971 och talade om att det inte skulle bli någon tobaksutredning. Han hänvisade till en utredning av de tryckfrihetsrättsliga aspekterna på ett förbud för tobaksreklam. Ett förbud som han för övrigt inte var särskilt mycket för.

Strängs besked väckte starka reaktioner både bland dem som hade krävt utredningen och bland många läkare och forskare.

Regeringen, nu med Palme i spetsen, uppväktades igen, men det ledde inte till någon statlig parlamentarisk utredning. I stället gav socialminister Sven Aspling Socialstyrelsen uppdraget att göra en utredning. Det arbetet inleddes 1971, blev klart 1973 och publicerades 1974 i en bok som heter Tobaksrökning.

Det blev den första utredningen som föreslog åtgärder som skulle kunna minska tobaksbruket. Den var också tidigt ute med att peka på riskerna för hjärt-kärlsjukdomar. Ett samband som då ännu diskuterades och ifrågasattes.

Utredningen blev viktig också därför att den gav arbetet mot tobak en mer officiell status och bidrog till en attitydförändring i samhället. Det var nu fler som förstod att tobaken var någonting som måste tas på allvar.

Utredarna uttryckte sig drastiskt på många punkter. De föreslog ett 25-årigt åtgärdsprogram, som visserligen aldrig förverkligades, men ändå blev avstamp för en utveckling av det förebyggande arbetet.

— Det var ett väldigt vidlyftigt förslag, säger Paul Nordgren. Något som lever kvar är framför allt slagordet En rökfri generation. Idén var nämligen att man skulle satsa stora resurser på att skapa en rökfri generation av dem som föddes 1975 och 25 år framåt.

— Förslaget remissbehandlades i vanlig ordning och sedan hände ingenting. Det som man i alla fall tog fasta på från regeringens sida och förde vidare till

nästa utredning var förslaget om varningstexter på tobaksförpackningarna och så småningom frågan om förbud för tobaksreklam.

— Därför fick vi under 70-talet först en lag om varningstexter på tobaksförpackningar och innehållsdeklaration för cigaretter. Den lagen trädde i kraft 1977 och var ett resultat av Socialstyrelsens tobaksutredning.

— 1979 fick vi en lag om begränsning av tobaksreklamen. Det var då som regeln om att inte visa personbilder i tobaksannonser blev lagfäst. Den fanns tidigare som ett resultat av en frivillig överenskommelse.

— Den var möjlig tack vare att vi hade fått en lag om otillbörlig marknadsföring i början av 1970-talet och en ny myndighet som hette KO, Konsumentombudsmannen. Från början bestod myndigheten i stort sett av KO själv och ett litet kansli.

Konsumentombudsman från och med 1970 var Sven Heurgren. Han hade uppgiften att börja tillämpa den nya lagen om otillbörlig marknadsföring.

— Eftersom Socialstyrelsens tobaksutredning slog fast att tobak är en livsfarlig produkt drog Heurgren slutsatsen att det måste vara otillbörligt att i kommersiella annonser visa folk som röker i skidbacken och liknande. Något som ger intryck av att rökning är en naturlig social företeelse, att det är harmlöst att röka och förenat med framgång i sport och kärlek.

— Han tog ett antal annonser till Marknadsdomstolen och fick dem fällda. Med detta som grund kunde han sedan förhandla fram en överenskommelse med tobaksbranschen.

— Så den lagstiftning som kom 1979 tillförde inte så mycket nytt, utan lagfäste de regler som KO och branschen redan hade kommit fram till. Det enda konkreta och nya som tillkom var att det skulle finnas varningstexter även i cigarettannonserna. En regel som numera också gäller för alkoholannonser.

Såväl gamla som nya eldsjälars insåg vid det här laget behovet av en folkrörelse mot tobak. De bildade det som så småningom blev Riksförbundet Visir, Vi som inte röker. Det skedde formellt 1974, sedan Socialstyrelsens utredning hade kommit.

Visir blev den nya uppstickaren som krävde kraftfullare åtgärder. Det fanns

— En framgångsfaktor var att tobaksindustrins försök att påverka lagstiftningen misslyckades därför att de alltid avslöjades, säger Paul Nordgren. Han har arbetat med tobaksprevention sedan 1969 och besitter imponerande kunskaper.

en grogrund för de kraven ute i landet. För det röktes överallt. Folk tyckte illa om röken, men få vågade säga något. Tack vare Socialstyrelsens utredning och Visirs verksamhet blev det plötsligt legitimt att tala om att man tyckte illa om tobaksrök.

De första Visirföreningarna bildades av personer som var inriktade på lokalt arbete för rökfria miljöer. Man skulle kunna gå både till kommunalhuset och till kaféet utan att behöva stinka rök efteråt.

– De var mycket livaktiga, säger Paul Nordgren. De fick också så småningom statsbidrag till sin verksamhet. De arbetade, i varje fall till att börja med, som en folkrörelse – upproriskt.

De politiska kraven tystnade inte eftersom man såg att det hände väldigt lite sedan Socialstyrelsens utredning kommit. Och så 1977 tillsattes en parlamentarisk utredning som kallades Tobakskommittén, med Paul Nordgren som sekreterare.

Ordförande i Tobakskommittén blev docent Olle Hillerdal, lungläkare från Uppsala. Det var till stor del hans förtjänst att kommittén kom till.

– Han var ett fascinerande exempel på hur stor betydelse enskilda personers insatser kan få. Vi hade ju ett regimskifte 1976 och det kom en ny hälsominister som hette Ingegerd Troedsson (m).

Hon kom från Uppsala-trakten och hade suttit i Uppsala läns landsting. Hon tog som sakkunnig med sig Olle Hillerdal från Akademiska sjukhuset. Han var också moderat och hade suttit i landstinget.

– Frågan är om Troedsson visste att han var en av de personer som var engagerade i det tobaksförebyggande arbetet. Han hade varit aktiv i många år, bland annat inom NTS. Han hade sett till att NTS konsulter arbetade i Uppsala. Och så plötsligt hamnade han i maktens innersta cirkel.

Han påpekade i regeringskansliet att inget hade hänt med Socialstyrelsens tobaksutredning, och politikerna försvarade sig med att den ju var så väldigt omfattande. ”De föreslår en massa regleringar och bestämmelser, men de har inte utformat några lagtexter. Den går inte att fatta beslut på”. Nähä, sa han, då måste vi väl göra det. Och då tillsatte Troedsson Tobakskommittén.

– Uppgiften var underförstått att gå igenom Socialstyrelsens tobaksutredning och se vad som var realistiskt att göra.

– Slutbetänkandet lade vi 1981, men Olle Hillerdal var en aktivist i sammanhanget och sa redan i början av utredningen ”att jag vill nu börja arbeta med att få fram en lag som begränsar rökningen i offentliga lokaler.” Han ansåg att

det var medicinskt motiverat, att det var farligt med passiv rökning, vilket inte var vetenskapligt visat vid den här tiden. Så insåg han att lösningen av tobaksproblemet är att påverka både den sociala acceptansen och tillgängligheten.

Utredningen kom därför redan efter ett år med ett delbetänkande där man föreslog en lag om rökfritt i offentliga lokaler, som det inte hände något med.

Så kom en regeringskris som ledde till att moderaterna försvann och att en ren folkpartiregering regerade första hälften av 1979. Det innebar ju att Hillerdal inte längre satt som spindeln i nätet.

Den våren fick Sverige förmånen att organisera den fjärde världskonferensen Rökning eller hälsa. Där var det Olle Hillerdal som invigningstalade, som ordförande i kommittén. Men han var inte längre politiskt sakkunnig.

Konferensen påverkade tobakskommitténs arbete, som gick vidare och ledde till ett slutbetänkande i februari 1981, SOU1981:18, Minskat tobaksbruk.

Det hade kommit en ny borgerlig regering efter valet 1979 där Karin Ahrland var socialminister, en effektiv kvinna och storrökare med en konsumtion av 40 cigaretter om dagen.

Kommittén hade gjort en uppdatering av översikten över skadeverkningarna och en beskrivning av hur man tänkte sig att olika samhällssektorer som staten, landstingen, skolan och sjukvården skulle arbeta.

Så upprepades förslaget i delbetänkandet om förbud mot rökning i offentliga lokaler, plus ett reklamförbud.

Även tobakskommitténs förslag remissbehandlades utan att det sedan hände något. Inte något av förslagen genomfördes.

Men Karin Ahrland ville väl åstadkomma någonting innan hon avgick. Det var ett nytt val 1982 och det föreföll ganska klart att hon inte skulle fortsätta som minister och också att det förmodligen skulle bli ett regimskifte.

Men Ahrland hade dåligt stöd i regeringen i tobaksfrågan. Hon hade fortfarande t ex Fälldin där, en av de stora bromsklossarna. Han rökte pipa och gillade inte delbetänkandet om rökfria offentliga lokaler. Han hade satt i system i regeringskansliet att om de ville ha ett rökfritt sammanträde så kom han inte. Så frågan var hur det skulle kunna bli rökförbud i offentliga lokaler om inte statsministern kommer när det är möte i dem?

Ahrland höll en presskonferens någon vecka före valet och talade om att hon dels skulle avsätta mer pengar för information och dels ge Socialstyrelsen i uppdrag att arbeta för att kunskap om tobaksbrukets skadeverknings skulle komma in i hälso- och sjukvårdspersonalens utbildning. Hon gav också Social-

styrelsen och Arbetarskyddsstyrelsen i uppdrag att gemensamt utarbeta allmänna råd om begränsning av rökning i offentliga lokaler.

Det sista uppdraget visade sig vara det viktigaste. De allmänna råden fick stor betydelse. Och än en gång fick man se hur personfrågor spelar in.

– Vid det här laget hade Margaretha Haglund börjat arbeta med tobaksfrågor på Socialstyrelsen, som tillsatte henne i den arbetsgrupp som skulle arbeta fram råden. Så fanns det en eldsjäl även på Arbetarskyddsstyrelsen. Det var Arne Stråby. Han, Margaretha och Hedvig Swedlund från informationsavdelningen på Arbetarskyddsstyrelsen var de tre som fick uppdraget.

– De jobbade snabbt och effektivt under vintern och de allmänna råden kunde presenteras under våren 1983. De accepterades av båda verken och utfärdades den 25 april 1983.

Uppdraget handlade i första hand om offentliga lokaler. Ett av problemen med den lagstiftning som kommittén föreslog var att definiera offentlig lokal. Vad är det? ”Vi behöver inte begränsa oss till något som kan kallas offentligt. Vi ger råd för alla gemensamhetsutrymmen”. På det sättet blev det råd för färdmedel, arbetsplatser, samlingslokaler och sammanträdesrum. Man hade till och med synpunkter på enskilda tjänsterum.

Arbetsgruppen såg till att deras myndigheter fortsatte att arbeta med frågan.

När Tobakskommittén var klar återgick Paul Nordgren till heltidsarbetet på NTS-kansliet, men 1985 lockade Margaretha Haglund över honom till Socialstyrelsen och ett mer än 20-årigt produktivt samarbete inleddes.

– Margaretha gjorde något som var fullständigt unikt. Hon sa att nu ska vi följa upp de allmänna råden och börja fråga om folk tillämpar dem. Framför allt skulle vi fråga statliga myndigheter och allra först de två verk som utfärdat råden hur de själva tillämpade dem.

– Råden blev en huvudvärk för ganska många. Först drevs de igenom på Socialstyrelsen som ju måste leva upp till sina egna allmänna råd. Och bara det var en svår process. Socialstyrelsen hade ju haft samma kultur som alla andra. Man rökte överallt. Förändringen genomfördes inte utan konvulsioner. Så var det också på Arbetarskyddsstyrelsen.

Sedan gick man ut och frågade andra verk hur de hade gjort. Vad har ni för policy?

1986 fick Socialstyrelsen åter igen lite pengar till tobaksarbetet och då kunde man arbeta med mer information och opinionsbildning.

– Vi gjorde tv-filmer om just de allmänna råden som gick som reklam i Anslagstavlan.

– Samtidigt fanns ju grundtanken kvar att vi måste ha någon form av heläckande program, med alla åtgärder som står till buds. Visst blev de allmänna råden en framgång, men den ursprungliga tanken var ju att det skulle vara en lag.

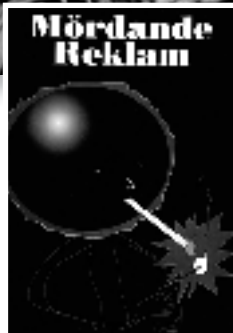
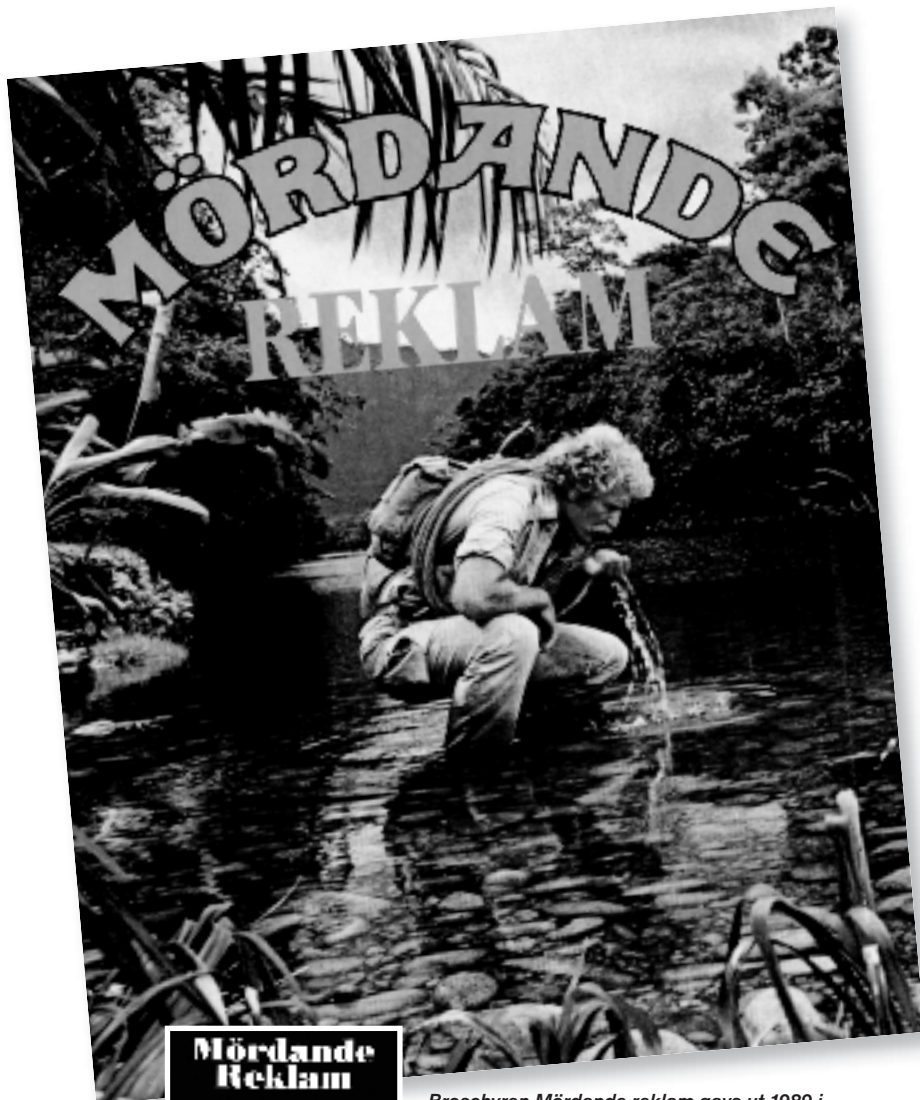
Margaretha Haglund var inte med på världskonferensen i Stockholm i juni 1979. Däremot var hon med på nästa konferens i Winnipeg 1983.

– Det var där vi lärde känna varandra på allvar, säger Paul Nordgren. Där var vi utomlands tillsammans och föreläste. Margaretha tog väldigt starkt intryck av det hon hörde av den norske läkaren Kjell Bjartveit, mannen bakom den tidiga norska tobakslagen, och som av tobaksindustrin rankats som en av dess farligaste motståndare i världen.

– Han gjorde klart att tobaken inte är en fråga om utbildning eller behandling. Det är en politisk fråga. Hans slagord, som blivit bevingat, var att tobaksproblemet löser vi inte på kirurgens bord utan vid politikernas bord.

– Det var först då som jag förstod att tobaksfrågan bara kan lösas med politiska verktyg, säger Margaretha Haglund. Men jag fick lära mig av Paul, att det hade varit utredningar och utredningar och ändå inte blivit något. Då insåg jag att vi måste omsätta våra kunskaper i praktisk handling, ta av oss i skjortärmarna och arbeta med lobbyverksamhet under hela processen genom statsmaskineriet. Vi måste använda samma filosofi som den brittiske sprintern Linford Christie som när han fick frågan varför han alltid vann sina 100-meterslopp sa att ”jag springer 101 meter medan mina motståndare bara springer 100”.

Broschyren Mördande reklam gavs ut 1989 i samarbete mellan Folkhälsoinstitutet och Konsumentverket som vägledning till ungdomar om tobaksbolagens nya försåtliga metoder vid marknadsföring av cigaretter. Såväl de båda myndigheterna som Margaretha Haglund och Paul Nordgren JO-anmäldes. Alla friades.

Till vänster: Flera nya upplagor av Mördande reklam gavs ut. Den här publicerades 1995.

Så blev det en tobaksutredning

EN TID EFTER VÄRLDSKONFERENSEN i Winnipeg 1983 bildade Socialstyrelsen en samordningsgrupp för tobaksfrågor, SAFT. Den bestod av företrädare för ett antal myndigheter och organisationer. Där fanns LO, TCO, Landstingsförbundet och Kommunförbundet, KO, Arbetskyddsstyrelsen, Cancerfonden, Riksidrottsförbundet, Skolöverstyrelsen, Universitets- och högskoleämbetet, Visir, företrätt av Margareta Winberg, ordförande i riksdagens Visir-förening, och NTS, som representerades av Paul Nordgren.

Tobakskommittén hade föreslagit en sådan grupp för att förbättra samarbetet mellan myndigheter och organisationer som arbetar med tobaksfrågor, men det var Margaretha Haglund som tog initiativet till den och drev på så att den verkligen bildades.

– Vi hade diskussioner i den gruppen om vad Socialstyrelsen borde göra mot tobaken, berättar Paul Nordgren. Redan vid vårt första möte på hösten 1983 fick vi klart för oss, alla som var där, inklusive LO, att vi måste arbeta med lagstiftning, åstadkomma ett reklamförbud och andra samhällsstrukturella åtgärder. Vi måste få pengar till den verksamheten. Tobaksskatterna var för låga, ansåg vi och då kom ett förslag om en hälsovårdsavgift på ett öre per cigarettpaket. Det förslaget kom från LOs representant Roger Karlsson.

– Det kom snabbt att utkristalliseras ett handlingsförslag utifrån de här diskussionerna. Roger Karlsson var väldigt tydlig. Han sa att ”om det nu är så att passiv rökning är farlig, ni har ju utfärdat allmänna råd om det, så kan det här inte vara en fråga för den enskilde arbetstagaren. Man ska som anställd inte behöva tänka efter om man tål rök eller inte och sedan ringa yrkesinspektionen och råka i konflikt med arbetskamraterna. Det här är inte en individfråga, det är en samhällsfråga, en politisk fråga”.

– Slutet blev att den här gruppen författade en skrivelse till regeringen, som

alla ställde sig bakom, med en begäran om stärkta åtgärder mot tobaksbruket. Socialstyrelsen, med Barbro Westerholm som generaldirektör, stödde den.

Överdirektören vid Socialstyrelsen Carl-Anders Ifvarsson, som var ordförande i SAFT, redogjorde för förslaget i en intervju i tidningen Vigör, nummer 1/1984.

”Stopp för tobaksannonser, höjd tobaksskatt och ett öres avgift på varje cigarettpaket. De kraven om skärpta regler framfördes nyligen till regeringen av Socialstyrelsen, Konsumentverket, Skolöverstyrelsen och en rad andra organisationer. Enbart information om rökningens skador räcker inte längre. Nu måste det till konkreta politiska åtgärder för att begränsa rökningen.”

Ifvarsson ansåg att det mest angelägna var en skärpning av lagstiftningen om marknadsföring av tobak så att reglerna om alkoholreklam också tillämpades på tobaksreklam. Viktigt var även att använda tobaksskatten som ett hälsopolitiskt instrument för att dämpa konsumtionen.

Eftersom det var angeläget att öka resurserna för informationen om tobaksskadorna föreslog vi en särskild hälsovårdsavgift med ett öre per cigarettpaket. ”Man beräknar”, skrev Ifvarsson, ”att ungefär sex miljoner kronor behövs för att klara kostnaderna för informationsinsatser”. Avgiften skulle avkrävas tillverkare och importörer och räcka för att finansiera informationsarbetet. Det aktuella statliga anslaget till tobaksinformation som NTS och Socialstyrelsen förfogade över var 2,3 miljoner. ”Det kan jämföras med de drygt 30 miljoner som tobaksbranschen lägger ner på marknadsföring varje år.”

Det var meningen att skrivelsen skulle överlämnas till socialminister Gertrud Sigurdsen av generaldirektören Barbro Westerholm som hade begärt tid hos henne.

– Vi planerade stort för detta, säger Paul Nordgren. Vi skulle ha presskonferens och pressreleaser. Det var en måndag det skulle överlämnas och sedan skulle allt dra igång. Jag satt på NTS kansli och väntade på en signal om att det var dags.

I stället kom det ett tidigt samtal från Margaretha Haglund där hon sa ”gör ingenting!” ”Vi vet inte hur det här slutar.”

– Sigurdsen hade i förtid kallat ner mig, Barbro Westerholm och Nils Östby, som var min närmaste chef då, säger Margaretha Haglund. Ministern var oerhört upprörd. ”Hur kunde vi gå bakom hennes rygg och förankra tre så viktiga förslag som hälsovårdsavgift, skattehöjningar och reklamförbud bland alla viktiga remissinstanser. Och så ställa henne mot väggen med att nu ska du

verkställa det här! Det kom i fel ordning.” Hon var helt hatisk och hysterisk.

– Jag förstod inte riktigt varför hon blev så arg, men hon hade nog inte så starkt stöd i regeringen när det gällde tobaksfrågan och så kom hennes myndighetschef och kräver de här sakerna och hade dessutom fått med alla viktiga myndigheter och organisationer, inklusive LO.

– Det var en av de värsta golvningar jag har varit med om. Jag hade aldrig träffat henne tidigare, men jag tror att jag någon gång hade sagt att hon skötte tobaksarbetet med lilltån.

Barbro Westerholms make, överläkare Peter Westerholm, arbetade vid den här tiden på LO. Genom honom visste hon att SAFTS förslag fallit i god jord där. LO hade ju också representanter både i SAFT och i styrelsen för Socialstyrelsen. Gertrud Sigurdsen kom själv från LO.

– Därför blev det för mig obegripligt att hon avvisade våra förslag och sa att vi kom och bröt mot grundlagen om svenska folkets rätt att sig själv beskatta, säger Barbro Westerholm.

– Jag blev svarslös eftersom jag då var så politiskt oerfaren. Jag skulle ju ha sagt att det står i vår verksinstruktion att vi ska komma och larma om risker. Och att det är politiker som ska använda sig av vårt underlag på det sätt som politikern finner bäst. Och det var hon som hade ansvaret att hantera det som vi kom med.

SAFT-skrivelsen var ett av de skäl som ledde till att Sigurdsen senare tydliggjorde för Barbro Westerholm att hon inte längre var önskvärd som generaldirektör i Socialstyrelsen. Westerholm avgick 1985 efter sex år som generaldirektör. Tre år senare blev hon riksdagsledamot för folkpartiet. Partiets inställning i tobaksfrågan var en starkt bidragande orsak till valet av parti.

Gertrud Sigurdsen säger sig i dag inte ha något minne av händelsen med SAFT-skrivelsen, men påpekar att ”det hände att myndigheter överträdde sina befogenheter och att man då fick säga ifrån.”

– Vi insåg att vi måste jobba mycket mer taktiskt. Och i maj 1988 var det Gertrud Sigurdsen som tillsatte tobaksutredningen, säger Margaretha Haglund. Men vi hade fått hjälp också av tobaksbranschen när de lanserade kvinnocigaretten Vienna som ”en sofistikerad, högkvalitativ cigarett”. Det fanns en rosa lapp i paketet med texten att ”du har gjort ett gott val”. Det var så provocerande för ett antal kvinnliga riksdagsledamöter att de krävde reklamförbud. Den riksdagsdebatten ägde rum i oktober 1987.

Det ursprungliga uppdraget när Tobaksutredningen tillsattes byggde på en

framställning av riksdagen sedan lagutskottet i ett betänkande slagit fast att det knappast var möjligt att minska tobaksbruket utan ett reklamförbud. Sedan vidgades uppdraget i direktiven till att gälla en tobakslag i största allmänhet.

Man konstaterade att tobakskonsumtionen var oroande hög från hälsosynpunkt och att den också medför hälsorisker för personer i rökarens omgivning.

Ordförande blev justitierådet Staffan Magnusson, som hade lett ett antal offentliga utredningar. Paul Nordgren blev åter igen sekreterare, medan Margaretha Haglund blev en av fem sakkunniga. En annan sakkunnig var Ricardo Edström, överläkare på Arbetarskyddsstyrelsen 1975-1990.

JACOB FORSELL

Margaretha Haglund har varit ansvarig för det nationella tobaksprogrammet sedan 1985. Ett par av hennes tillgångar är ovanlig drivkraft och oräddhet.

– Det som var bra med den utredningen var att alla vi som medverkade från olika myndigheter hade tobaksfrågan på vår agenda. Vi var engagerade och vi tummade på att den här utredningen inte skulle bli någon hyllvärmare, säger Margaretha Haglund.

– Däremot visste vi inte hur ordföranden skulle reagera, om han var en person som var lätt att samarbeta

med. Han var den ende som inte redan var engagerad i tobaksfrågan.

Inför det första sammanträdet i utredningen hade Paul Nordgren gjort i ordning ett papper som redogjorde för tobakens skadeverkningar.

– Ordföranden läste och bleknade, ”är det verkligen så illa?” ”Ja, precis så illa är det,” sa Ricardo Edström.

”Finns det inga bra saker med att röka?” ”Nej, det finns det inte!”

Så började det.

– Vi hade inga problem med att komma överens. Däremot märkte vi att det i industrin fanns en stor rädsla för utredningen. De hade bildat arbetsgrupper med uppgift att påverka oss under utredningsarbetet och öva påtryckningar under den fortsatta parlamentariska processen.

De besökte utredningen och talade om reklamfrågan, passiv rökning och skatterna.

– Vi hade t ex ett modest förslag om att serveringar med 50 platser eller mer skulle ha någon rökfri hörna, säger Margaretha Haglund. När restaurangbranschen var på besök var ju vi sakkunniga med och då satt jag bredvid en person i vars pappersbunt det fanns brevpapper med Philip Morris logotyp.

– Och så genomförde man olika aktiviteter. Vi har exempel på tidningsartiklar där industrin försökte få fram att det inte var farligt med passiv rökning. De hade också olika arrangemang där bland andra Thorbjörn Fälldin medverkade.

Philip Morris, eller om det var hela Tobaksbranschföreningen, arrangerade en uppvaktning för utredningen om passiv rökning, där den kände hjärtspecialisten Lars Werkö medverkade som oberoende expert. Han höll ett anförande där han talade om hur osäkert det var med metaanalyser av skadeverkningar av passiv rökning. Sådana skador hade inte bevisats, hävdade han.

Nästa dag träffade han Ricardo Edström privat på stan och sa till honom att ”kläm åt dom. Det är väl lika bra att ni föreslår lagstiftning nu”. Detta efter att mot betalning från Philip Morris försökt avskräcka utredarna.

Tobaksindustrin gjorde allt för att få bort Paul Nordgren och Margaretha Haglund från utredningen. De hade börjat bli alltför obekväma med bl a skriften Mördande reklam som gavs ut i samarbete med Konsumentverket. Avsikten var att hjälpa barn och ungdomar att motstå tobaksreklamens inflytande. Båda myndigheterna JO-anmälde av Tobaksbranschföreningen för denna skrift. En anmälan som senare kompletterades med en anmälan direkt mot Nordgren och Haglund.

En annan åtgärd från Svenska Tobaks AB var att i ett brev i juni 1989 till nye socialministern Sven Hulterströms hemadress i Göteborg personligen angripa Nordgren och Haglund. Brevet var undertecknat av bolagets vd Klaus Unger. Han anklagade de två för att leda en internationell rörelse som syftade till att sabotera tobaksindustrin.

”Som en orienterande bakgrund kan nämnas att de båda byrådirektörerna deltog som officiella svenska representanter vid WHO:s konferens om tobak och hälsa i Tokyo hösten 1987. Vid konferensen antogs ett handlingsprogram mot tobaksindustrin med ett stort inslag av utomparlamentariska, och så vitt jag förstår, illegala metoder. (Unger bifogar en kopia på en strategisk handlingsplan mot tobaksbruket, som han anser styrker hans påståenden.)

Han pekar på den JO-anmälda skriften Mördande reklam samt en rad uttalanden i massmedierna under första halvåret 1989.

”Därvid har de båda nämnda byrådirektörerna uttalat sig på ett sätt som

enligt vår uppfattning inte kan vara förenligt med det krav på saklighet och opartiskhet som åläggs dem som tjänstgör i offentlig förvaltning”.

”Detta krav borde vara särskilt uttalat beträffande Haglund och Nordgren med hänsyn till deras medverkan som expert respektive sekreterare i Tobaksutredningen.”

Haglund och Nordgren anklagas för att ha gjort uttalanden som direkt strider med utredningens direktiv. ”Det ger oss anledning befara att deras medverkan i utredningen inte baseras på ambitionen att agera på ett sakligt och opartiskt sätt.”

Unger framhåller att han skulle sätta stort värde på en muntlig föredragning med Hulterström tillsammans med de fackliga företrädarna.

Eftersom brevet skickades till ministrarnas hemadress dröjde det en tid innan det registrerades på departementets registratörskontor. Men i september kunde Socialstyrelsens generaldirektör Claes Örtendahl i brev klargöra för Unger att WHO:s agerande sker på uppdrag av medlemsländerna, varav Sverige är ett. Sverige har aktivt arbetat för att åtgärder mot tobaksbruket ska ha en central plats i organisationens arbete. Den handlingsplan som Unger åberopat var inte någon av WHO eller Socialstyrelsen antagen plan utan en enskild persons inlägg i en workshop under konferensen i Tokyo.

Anklagelser för att ha åsidosatt opartiskhet och saklighet återkommer i JO-anmälan mot Mördande reklam. De båda myndigheterna anklagas för att ha överträtt sina befogenheter i ett antal uttalanden i skriften och också genom att finansiera anti rök-propaganda för användning utomlands (en mindre upplaga trycktes på engelska). Man hävdade också att myndigheterna brutit mot bl a upphovsrättslagen genom att använda tobaksannonser och reklambilder utan tillstånd.

Den kompletterande JO-anmälan mot Paul Nordgren och Margaretha Haglund föranleds bl a av Nordgrens anklagelser mot tobaksbranschen för att kringgå reklamrestriktioner som han framförde under WHO-konferensen i Tokyo och som sedan återgetts i Mördande reklam. Även uttalanden i Konsumentekot av Nordgren och av Margaretha Haglund i Ekot och en debattartikel med kritiska synpunkter på Svenska Tobaks export och anslag till medicinsk forskning inkluderas i anmälan.

JO kunde inte finna att Tobaksbranschföreningen haft fog vare sig formellt eller i sak för sin kritik mot Margaretha Haglund och Paul Nordgren.

Också statsanställda tjänstemän har rätt att skriva debattartiklar och uttala

sig för massmedierna i sin tjänsteutövning, men också som privatpersoner. Socialstyrelsen hade i sitt yttrande framhållit detta och påpekat att de inlägg som gjorts var helt i linje med styrelsens policy i tobakspolitiska frågor.

Även Socialstyrelsen och Konsumentverket friades. JO ifrågasatte inte de båda myndigheternas behörighet att ge ut Mördande reklam i det angivna syftet att stimulera till debatt och eftertanke, framför allt bland barn och ungdom om den dolda tobaksreklamens inflytande. Han var emellertid kritisk på två-tre punkter där fullständigare beskrivningar hade behövts för objektivitetens skull, men det hade åtgärdats med tilläggsblad i återstoden av utskicken från Konsumentverket.

Utredningen kunde fortsätta med Nordgrens och Haglunds medverkan. Fem år senare skulle de indirekt bli JO-anmälda igen. Då av Philip Morris för broschyren ”Det hade jag inte en aning om!” Även vid det tillfället friades den ansvarige, i det här fallet Folkhälsoinstitutet.

Hela utredningen gjorde studiebesök i Nordamerika med ett omfattande program i USA och Kanada. I USA besöktes både delstater och städer som hade lång erfarenhet av rökfria miljöer och sådana som nyligen genomfört tobakslagstiftning. Kanadas huvudstad Ottawa besöktes därför att Kanada hade ett av världens mest allsidiga åtgärdsprogram mot tobaksbruket.

Flera europeiska länder besöktes också, men då var det oftast ordföranden och sekreteraren som reste.

– Det var resor som lärde oss att även om det var ett bra lagförslag vi kom med skulle vi aldrig lyckas få igenom det om vi inte lobbade väldigt hårt, säger Margaretha Haglund.

– Det gäller att ha koll på hela processen, från det att förslaget läggs av en kommitté, när propositionen skrivs och presenteras, när remissvaren skrivs och under den följande bearbetningen av dem och vad som kommer att stå i utskottsutlåtandet, och slutligen hur man röstar i utskottet.

– Man kan inte ta någonting för givet. Det tror jag många personer, som missat möjligheten att få igenom saker och ting inom folkhälsoarbetet inte varit tillräckligt medvetna om. Man har gjort sitt förslag som varit bra och så överlämnat det till någon annan som ska omsätta det i praktiken, men så blir det inte mer.

– Det finns ingen automatik i arbetet. Och framför allt hade vi inte någon socialminister eller hälsominister som var något slags ledare utan det här var något de snarast tvingades till. Det fanns ingen med något engagemang.

Lång väntan på ett lagförslag

Den färdiga utredningen, SOU 1990:29, Tobakslag, överlämnades till regeringen i mars 1990.

Utredarna föreslog regler för rökfria miljöer som innebar rökförbud i skollokaler, i andra lokaler för barn och ungdom och i lokaler för hälso- och sjukvård. Rökförbud föreslogs också i lokaler där offentlig tillställning eller allmän sammankomst anordnas. Rökutrymmen får inrättas både för patienter i sjukvårdslokaler och i allmänna lokaler, t ex teaterfoajéer. Rökning får ske bara i särskilda utrymmen också på allmänna färdmedel och i väntsalar.

I hotell ska hälften av gästrummen vara rökfria och på serveringar med mer än 50 sittplatser ska rökfria områden inrättas som omfattar minst hälften av platserna.

På arbetsplatser får rökning inte ske i lokaler och utrymmen där två eller fler arbetstagare brukar vistas. Röka får man göra i särskilda utrymmen eller i enskilda arbetsrum, om ventilationen är sådan att röken inte sprids till rökfria lokaler.

Ett förbud mot tobaksreklam föreslås som omfattar annonsering, utomhusreklam, radio, tv och säljställen. Utredningen föreslår också förbud för indirekt tobaksreklam där namnet på en tobaksprodukt används på en vara eller tjänst utanför tobaksområdet.

Man föreslår också en åldersgräns på 18 år vid köp av tobak och förbud mot styckvis försäljning av cigaretter.

Ett förslag är att tillverkare och importörer av tobaksvaror ska, i den omfattning Socialstyrelsen bestämmer, utreda de kemiska och toxikologiska, giftiga, egenskaperna hos sina tobaksvaror och redovisa resultaten till Socialstyrelsen.

Utredningen konstaterade också att priset på tobaksvaror har en väsentlig betydelse för konsumtionsutvecklingen. Man föreslog därför att tobaksskatten höjs. I ett inledningsskede borde skatten höjas så att prisökningen blir 30 procent, därmed skulle Sverige komma i nivå med de norska priserna.

En förstärkning av informationen beträffande tobaksbruket föreslås. De resurser som satsats på arbetet mot tobaksbruket har enligt utredarna varit klart otillräckliga. Den hälsopolitiska prioriteringen bör markeras genom att särskilda mål på tobaksområdet fastställs officiellt.

DET VAR INGELA THALÉN som fick Tobaksutredningen i sina händer. Hon hade blivit socialminister efter Sven Hulterström 1990.

– Vi blev förvånade och oroade av att hon redan när vi överlämnade utredningen gjorde pessimistiska kommentarer om möjligheterna att genomföra ett reklamförbud, säger Margaretha Haglund. Men utredningen gick som vanligt ut på remiss och svaren som kom in under hösten var huvudsakligen positiva. 50 av 64 remissinstanser ställde sig bakom merparten av utredningens förslag. Ändå hände ingenting.

– Vi blev allt mer misstänksamma. Särskilt sedan ett tidigare hemligt dokument från tobaksindustrins pr- och lobbycentral i Västeuropa, Infotab, visats upp och förmedlats till oss vid världskonferensen Tobak eller Hälsa i Australien i april 1990.

Det var en broschyr med vägledning om hur industrin skulle handskas med påtryckningsgrupper mot tobak. Den visade att Sverige och Finland trots sina små marknader var prioriterade områden på grund av tätpositioner i det tobaksförebyggande arbetet. Specialbevakning där skulle ge lärdomar inför hotbilder i andra regioner.

”De nordiska länderna har ett välgrundat internationellt rykte för sina anti tobaks-aktiviteter”, stod det i broschyren. ”I många år har tobaksindustrin tvekat att opponera sig mot åtgärderna, men sedan 1986 har den attityden dramatiskt förändrats.”

– För oss personligen kom broschyren att förklara en del händelser som vi grubblat över, säger Margaretha Haglund.

Helt enligt industrins strategi utnyttjades ett antal svenska läkare, forskare och journalister som välbetalda konsulter för att vid seminarier och presskon-

I en uppseendeväckande annonskampanj under sex dagar i oktober 1990 uppmanade Cancerfonden riksdagsledamöterna att ta ställning mot rökning. Den här annonsen som redovisade rökare och icke rökare i riksdagen publicerades i Dagens Nyheter den 13 oktober.

ferenser, i artiklar och skrivelser framför allt så misstro mot riskerna med passiv rökning, se sidan 59.

Till synes spontant bildade gräsrotsgrupper som argumenterade för ”rökarnas integritet och rätten att röka” skulle stödjas ekonomiskt. I Sverige blev det Smokepeace, sidan 51.

Politiker som man trodde kunna vara mottagliga för argument mot en tobakslag skulle identifieras och bearbetas. Ett exempel på det var när juristen Bo Aulin från Svenska Tobaks AB bad att få ett samtal med moderata riksdagskvinnan och Cancerfondens vice ordförande Elisabeth Fleetwood sedan hon i en interpellation tagit upp riskerna med passiv rökning.

– Vi satt länge i riksdagskaféet, berättar hon, och

Bo Aulin försökte envist övertyga mig om att det inte fanns några risker med den passiva rökningen.

Ledande i industrins kampanjarbete var jätten Philip Morris som också hade ett allt tätare samarbete med Svenska Tobaks AB och Tobaksbranschföreningen.

Så visade det sig att socialministern var gift med verkställande direktören på stockholmskontoret för den globala amerikanska pr-firman Burson-Marsteller som då hade Philip Morris som kund. Det var Lars Thalén. Han hade bl a varit journalist på Aftonbladet, vice ordförande i Journalistförbundet och informationssekreterare i kanslihuset.

Burson-Marsteller är liksom Philip Morris en global jätte och finns representerat i ett 70-tal städer i alla världsdelar.

Expressen uppmärksammade den känsliga kombinationen och skrev ”Lars Thaléns jobb just nu är att övertyga hustrun, socialministern, att gå försiktigt fram och inte klämma åt rökarna ännu mer”.

Både Lars och Ingela Thalén skrev genmälen i Expressen där de förklarade att alla uppdrag från Philip Morris var delegerade till vice vd:n. Det är ändå begripligt både att det intrikata förhållandet ansågs särskilt lyckat när eftermiddagsmartininen intogs på Philip Morris koncernkontor i New York och att det fortsatte att inge viss misstro hos dem som arbetade för tillkomsten av en tobakslag.

Spåren från pr-företagets verksamhet upptäcktes då och då.

Under en konferens på en folkhögskola i Västerbotten där Paul Nordgren medverkade framträdde en man från trakten som representerade Smokepeace och i sitt föredrag visade sig vara mycket initierad både om interna frågor på Socialstyrelsen och detaljer i tobaksutredningens förslag.

– Hur kan han veta det där och hålla ett sådant föredrag, tänkte jag, säger Paul Nordgren. Det var en trevlig karl men ändå en lokal gräsrot. Så talade jag med honom på rasten och sa att jag tyckte föredraget var väldigt intressant och undrade om jag inte kunde få manuset. Jovisst, sa han, och lämnade över det.

– När jag sedan tittade på det under tågresan hem så upptäckte jag ett faxnummer högst upp. Det visade sig gå till Burson-Marsteller. Han hade fått hela manuset faxat till sig.

– En tid före världskonferensen Tobak eller Hälsa i Buenos Aires 1992 ringde en kvinna som sa sig vara student och att hon hade läst i en tidning att jag skulle tala om skolprogram vid en internationell konferens, berättar Margaretha Haglund.

– Något förvånad svarade jag att jag skulle tala om arbetet med att genomföra en tobakslag i Sverige. ”Studentskan” som nu inte alls var intresserad av skolprogram, frågade i stället efter detaljer som gällde konferensen.

– När jag försökte föra upp frågan om skolprogram igen sa hon plötsligt att hon nog skulle söka information på annat håll och lade på.

– Jag fick en obehaglig känsla av att allt inte stod rätt till. ”Det var säkert någon från Burson-Marsteller”, sa Paul, ”ring dit”.

– Jag ringde och frågade efter det förnamn hon uppgett i telefonen. Ett ögonblick, sa växel, och så svarade hon med både förnamn och efternamn.

Hör du, detta är Margaretha Haglund. Vi har precis talats vid. Och jag kan säga att det här kommer inte att stanna bara mellan dig och mig.

– Jag berättade om händelsen för vänner och bekanta, och någon av dem såg till att det nådde Tysta Mari i Dagens Nyheter. Efter det fick jag brev från Burson-Marsteller, Det var underskrivet av vice vd:n och han anklagade oss bland annat för att ha hängt ut en ung medarbetare.

– Allt det där bidrog till känslan att de höll väldig koll på oss.

Motståndet var hårt och propositionen om en tobakslag dröjde. Nu behöves kampanjer och lobbyverksamhet.

Som statstjänstemän hade Haglund och Nordgren inte möjlighet att själva ägna sig åt sådan verksamhet i det skedet.

– Det där har att göra med statstjänstemännens hederskodex, säger Paul Nordgren. Man kan arbeta för ett förslag när det håller på att förberedas. När det sedan är lagt kan myndigheten lämna remissyttrande, men efter det kan man inte fortsätta att slåss för förslaget. Då är det regeringkansliets beredning som gäller.

Det var en av orsakerna till att samarbetet med frivilligorganisationer var oerhört viktigt. Det är de som kan föra en fråga vidare utan hinder av statliga regleringar och upphandlingsproblem. På Cancerfonden, som i slutet av 80-talet och en stor del av 90-talet kraftfullt satsade på tobaksprevention, fanns en frihet som statliga myndigheter inte hade. Och inget hindrade att Cancerfonden ansökte om pengar hos Folkhälsoinstitutet för att göra sådant som inte var möjligt för institutet att genomföra.

– Vår frihet gjorde att vi kunde göra saker med kort varsel, säger Britt-Marie Lindblad, tobaksansvarig på Cancerfonden under 90-talet. Vi hade medial och kreativ kompetens och var samtidigt vetenskapligt respekterade. Det gav hög trovärdighet. Ingen kan ifrågasätta cancer. Och rökning är den största enskilda cancerrisken.

– Sedan Folkhälsoinstitutet kommit till 1992 hade vi ett nära samarbete som byggde på förtroende och med Carlösten Nordmark i en viktig roll. Han kom till fonden som pressansvarig 1985 och var sedan informationschef och kampanjledare fram till 1995. Han verkade ofta i bakgrunden och genom andra, men då och då fick han loss pengar eller kom med en otroligt bra idé.

Ett motdrag mot tobaksindustrins kampanjer via olika kanaler blev de helsidesannonser som Cancerfonden publicerade i Dagens Nyheter sex dagar i oktober 1990 plus tre halvsidesannonser i Svenska Dagbladet. Tobaksin-

dustrins metoder angreps och politikerna uppmanades att ta ställning mot rökning.

Kampanjen uppmärksammades av praktiskt taget alla landets dagstidningar, togs upp i radio och tv och diskuterades vid föreningsmöten.

Tobaksindustrin gick inte oväntat omedelbart till motattack. Philip Morris kände sig mest illa åtgånget och arrangerade en pressträff för att informera om att passiv rökning inte är farlig. Bland de medverkande var professor Lars Werkö. I en annons i tidningen Journalisten inbjöd Philip Morris dessutom Sveriges journalister till öppet hus om tobakslagen.

”Att Cancerfonden, med hela den vetenskapliga tyngd som finns om tobakens skadeverkningar tar tuff och öppen strid mot tobaksindustrin var tydligen överraskande”, skrev Carlösten Nordmark i ett genmäle mot Philips Morris i Journalisten.

När annonserna publicerades trodde man att det skulle komma en lagrådsremiss om en tobakslag i juni 1991 med riksdagsbehandling av en proposition under hösten samma år. Men det hände ingenting.

Det var så att till och med Haglund och Nordgren började misströsta.

De skrev en debattartikel i Socialstyrelsens tidning Väl & Ve, nr 3, 1991, med rubriken Ministrar lär oss leva med tobakskatastrof.

De skrev bl a att ”Det sägs ibland att statliga utredningar är något som tillsätts för att skjuta obehagliga avgöranden på framtiden så att politiker ska slippa göra något inopportunt. Som statstjänstemän vägrar vi i det längsta att tro något sådant. Men ibland har man svårt att värja sig.”

”Vi har sagt att de flesta remissinstanserna varit positiva till de olika förslagen. Naturligtvis har de genomgående mött hårt motstånd från tobaksbranschen och dess allierade. För oss som arbetar för hälsa är branschens motstånd ett bevis för att åtgärderna skulle ge effekt i rätt riktning.”

”Inställningen till tobaksfrågan är mycket likartad partierna igenom. Med några utmärkta undantag är ambivalensen i frågan jämt fördelad partierna emellan. Åtminstone känns det så för oss som tillsammans har arbetat nära 30 år med att försöka åstadkomma en tobakspolitik värd namnet. Men det kommer kanske en ny utredning. Om Paul blir sekreterare i den, liksom i de två senaste, kan vi vänta oss förslag om ytterligare skärpta åtgärder – men som av morgondagens politiker förmodligen hänskjuts till nästa utredning...”

Artikeln föll inte i god jord. Socialstyrelsens generaldirektör Claes Örtendahl som tidigare försvarat statstjänstemännens rätt att uttrycka sin mening

Opinionen mobiliseras

blev rasande och skällde ut Haglund och Nordlund på stående fot.

Något lagförslag om en tobakslag kom inte innan socialdemokraterna förlorade valet hösten 1991. Några månader före valet presenterades däremot en proposition om åtgärder för en förbättrad folkhälsa, 1990/91:175. Där krävdes i första hand insatser för de sämst ställda. Ökad jämlikhet skulle vara ett överordnat mål vid prioriteringar i folkhälsoarbetet.

Ingela Thalén konstaterade i proppen att rökningen var mest utbredd i grupperna med kort utbildning och låga löner, medan den hade minskat bland de välutbildade och höginkomsttagarna. Åtgärder mot rökning borde därför tillhöra de prioriterade frågorna. Därför planerades en proposition om en tobakslag med bland annat reklamförbud. Men det var inte aktuellt förrän 1992.

– Eftersom det är de lågavlönade inom arbetarklassen som röker mest har tobaksfrågan varit känslig både för partiet och LO. Det är ju deras väljare och medlemmar som mest berörs av restriktioner och förbud, säger den socialdemokratiska veteranen Margareta Winberg.

– Därför var det inte enkelt för s att driva frågan, eftersom de traditionella väljarna var emot. Det var de som skulle ”drabbas”.

– Tiden var inte mogen. Det är tidens stämningar och opinioner som styr. Ibland får man vänta in opinionen och ibland gå i täten.

Fler tunga socialdemokratiska källor bekräftar att osäkerheten om väljarnas reaktion bidrog till tveksamheten.

Thalén föreslog däremot i propositionen att ett folkhälsoinstitut skulle inrättas 1992. Huvuduppgiften skulle vara att främja folkhälsan genom att sprida kunskaper och genom opinionsbildning. Det kunde göras genom samarbete med bl a frivilliga organisationer. Huvudinriktningen var att nå de mest utsatta grupperna i samhället och minska hälsans ojämlika fördelning genom att vidta åtgärder för att förbättra deras situation, se sidan 99.

EN TÅLAMODSPRÖVANDE VÄNTAN på ett förslag om tobakslag fortsatte efter valet 1991. Det berodde främst på att det fanns delade meningar i regeringen. Moderaterna var emot en tobakslag.

Det berättade nye sjukvårdsministern Bo Könberg (fp) vid en överläggning om tobaksfrågan med partikamraten Barbro Westerholm. Moderaterna säger hela tiden att det inte finns någon opinion för en tobakslag, hade han sagt.

Efter det ringde Barbro Westerholm till Margaretha Haglund och sa ”nu måste du göra något för att visa att det finns en opinion.”

Då råkade det vara så att Haglund nyligen läst i en nyhetsbulletin från den engelska organisation Action on Smoking and Health, ASH, att 25 olika läkarorganisationer i England förenats i sammanslutningen Läkare mot Tobak.

– Jag kände inte så många läkare och hade länge tyckt att de verkade ointresserade av tobaksfrågan, säger Margaretha Haglund. Men så råkade jag se att det skulle bli ett symposium om tobak på Medicinska riksstämman i november. Det var den i tobaksfrågan sedan länge engagerade lungläkaren Göran Boëthius som skulle ordna det, så jag skickade utdraget ur AHS-bulletinen till honom och skrev ”när ska de svenska läkarna komma till barrikaderna? Vi behöver er!”

Kontakten ledde till att Margaretha Haglund skulle medverka på symposiet och tala om ”Lobbying, en rumsren aktivitet för läkare”.

– Det blev allt tydligare under förberedelserna inför symposiet att Margaretha hade förväntningar på oss läkare, säger Göran Boëthius. I slutet av 80-talet hade Läkaresällskapet gjort sin riksstämma rökfri och visade skyltar som t ex Läkare skall inte vara rökare, men på det tobakspolitiska området var det fortfarande mycket tyst från läkarhåll.

Haglund hade i England träffat informationschefen på Brittiska läkarförbundet, Pamela Taylor.

– Hon hade sagt till mig att läkarna måste upp på barrikaderna. Du måste få med dem och medieträna dem. Det är A och O om du ska nå någonstans och kunna påverka opinionen.

– Jag frågade om Pamela kunde spela in en video som vi kunde visa på riksstämman där hon hälsade svenska läkare välkomna upp på barrikaderna. Och det gjorde hon.

– Under de förberedelser vi hade inför symposiet så sa faktiskt Gunnar Thiringer, docent i yrkesmedicin vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg, ”ska vi bilda Läkare mot tobak?” Därmed kom frågan upp på symposiet, som hade titeln Tobaken, läkarna och verkligheten.

– Några av arrangörerna var pessimistiska och gissade att det skulle komma högst 25 personer, men när vi kom dit var de över 400. Det var så fullt så folk stod efter väggarna. Och det fanns en entusiasm för det här. Det var rena väckelsemöten.

– Vi nappade på den positiva utmaningen, säger Göran Boëthius, och bildade i februari 1992 Läkare mot Tobak. Till det tillfället hade vi också bjudit in Pamela Taylor. Hon kom och berättade om hur det brittiska läkarförbundet arbetade mot tobaken.

I maj bildades också Tandvård mot Tobak och i augusti Sjuksköterskor mot Tobak. Fler yrkesföreningar mot tobak tillkom de närmaste åren, Lärare mot Tobak 1994 och senare Farmaci mot Tobak och Psykologer mot Tobak.

Tillkomsten av föreningarna och deras program var förankrade i deras yrkesförbund. Ganska snart kunde de inrätta ett eget kansli med ekonomiskt stöd från Folkhälsoinstitutet.

1996 blev Göran Boëthius chef för kansliet på 75-procentig deltid. Övrig tid tjänstgjorde han på tobakspreventiva enheten vid Östersunds sjukhus. Fram till 1996 var han chef för lungkliniken i Östersund, men i samband med en omorganisation som innebar att lungkliniken slogs ihop med medicinverksamheten avstod han från chefsposten för denna större enhet för att ha mer tid för sitt engagemang i den växande och angelägna tobaksfrågan.

Ett första eldprov för föreningarna kom en majdag 1992.

Då arrangerade Socialstyrelsen och Arbetslivsinstitutet ett symposium på temat rökfritt på jobbet i Industrihuset på Östermalm. Där skulle Bo Könberg medverka. Det fanns förhoppningar om att han skulle komma med nyheten

JACOB FORSELL

Ett avgörande ögonblick. Sjukvårdsminiser Bo Könberg får något att fundera på när han möter läkare i vita rockar som demonstrerar för en tobakslag

om en tobakspropp. Så blev det inte.

Men Margaretha Haglund, yrkesföreningarna och Cancerfonden såg till att sammankomsten blev en i medierna uppmärksammat tillställning. En demonstration anordnades utanför Industrihuset där läkare, flera av dem i vita rockar, medverkade. Flera bar plakat som Margaretha Haglund och hennes man dagen innan tillverkat hemma på bryggan i Nacka med hjälp av material från en god vän på ett tryckeri. Läkare är ju inte så vana att demonstrera så några av dem ville inte ha skyltar i händerna ute på gatan, medan andra vågade.

Demonstrationen blev en stor medial framgång, se sidan 59.

– Det var en verklig hit. Då lärde vi oss att det här med demonstrationer funkar jättebra även i Sverige, säger Margaretha Haglund.

Och Bo Könberg kunde återvända till kanslihuset och rapportera att det faktiskt fanns en opinion för tobakslagen. Att det var läkare, dessutom i vita rockar, som demonstrerade gav en extra auktoritativ dimension. Ytterligare manifestationer skulle följa. I oktober genomfördes en ny demonstration vid riksdagshuset för att visa missnöje över den uteblivna tobakslagen. I demonstrationen deltog förutom läkarna också sjuksköterskor och företrädare för

Tandvård mot Tobak, Cancerfonden, Laryngförbundet, Riksförbundet mot Astma-Allergi och Hjärtsjukas förening.

Vid den tidpunkten förbereddes lagrådsremissen om en tobakslag i kanslihuset. Anders Borg, politiskt sakkunnig åt statssekreteraren Peter Egardt i statsrådsberedningen och längre fram Sveriges finansminister, formulerade moderaternas synpunkter på sjukvårdsministerns förslag.

Borg föreslog t ex att formuleringen ”Vetenskapliga studier pekar dock på att passiv rökning innebär ökad risk för uppkomsten av lungcancer” skulle ersättas med formuleringen ”Vissa vetenskapliga undersökningar pekar på ett samband mellan passiv rökning och lungcancer. Detta motsägs dock i andra studier. Det torde inte vara möjligt att dra några entydiga och långtgående slutsatser utifrån den forskning som föreligger i dag.” Den ändringen kom inte med i remisstexten.

Kommentaren till förslaget att lokaler för allmänna sammankomster skall hållas rökfria är att ”det kan vi inte acceptera. Någon sans måste det väl finnas? Det är inte vår uppfattning att denna regering ska reglera huruvida rökförbud ska råda på KPML(r):s möten eller när Folkets hus i Österbymo arrangerar fredagsdans.”

Ett avsnitt där det sägs att samma regler som föreslår att lokaler där offentliga tillställningar eller allmänna sammankomster förekommer ska hållas fria från rök bör gälla även andra lokaler dit allmänheten har tillträde, t ex expeditioner och mottagningsrum föreslås bli struket helt och hållet.

”Här föreslås att rökförbud skall gälla på Smokepeace:s expedition”, skriver en tydligt indignerad Borg.

Han reagerar också mot formuleringen ”att regeringen ser positivt på att rökning förbjudits för personalen på exempelvis hela sjukvårdsområden”. ”Det gör den inte”, hävdar Borg. ”Den typen av reglering utgör ett övergrepp mot anställda som endast monopolarbetsgivare kan tillåta sig. Sådana försök har misslyckats inom det privata näringslivet därför att deras anställda kan söka sig annorstädes. Det kan många landstingsanställda inte göra. Att utnyttja detta offentliga monopol genom att reglera vad dessa anställda får göra på sin arbetsplats är orimligt.”

Om rökfria utrymmen på serveringar och rökfria hotellrum skriver Borg: ”Soc dep försöker föra in sin gamla uppfattning om att hälften av borden på restauranger och hälften av rummen på hotell skall vara rökfria. Vi har enats om en annan uppfattning, hur stor den rökfria avdelningen bör vara skall inte

bestämmas i lag. Det bör klargöras att miljö- och hälsovårdsnämnderna huvudsakligen bör låta krögaren/hotellägaren avgöra hur den rökfria miljön skall utformas.”

När det gäller regler för rökning på arbetsplatserna är Borg kompromisslös. Han påpekar att oenigheten om detta var stor på den allmänna beredningen. ”Förslaget om arbetsplatserna bör utgå.” Han slår fast att om en proposition över huvud taget skall läggas i riksdagen bör den inte innehålla rökförbud.

Mest omfattande är argumentationen mot ett reklamförbud. Borg påpekar att tobaksreklamen 1988 inbringade 50 miljoner kronor till dagstidningar och tidskrifter. Ett reklamstopp skulle inte bara drabba pressen ekonomiskt. Borg ansåg att det också skulle ”innebära att den djupare debatt som näppeligen kan föras i våra nyhetsfixerade dagstidningar fick ett mindre utrymme. Opinionsbildning på en mer grundläggande nivå – vars betydelse för dagsdebatten kan liknas vid grundforskningens betydelse för forskningen – skulle motverkas av ett reklamförbud. Detta torde i sig vara en så viktig aspekt att förbudet måste allvarligt prövas.”

Borg tycker också att det är oacceptabelt med krav att tillverkare och importörer av tobak ska utreda kemiska och toxikologiska effekter av tobaksvaror och han accepterar inte heller de förslag om gränsvärden som föreslås.

Finansminister Anders Borg har erbjudits att kommentera sina dåtida synpunkter, men avböjt.

Det var uppenbart att det fanns starka motsättningar inom regeringen. Resultatet blev därefter. Det visade sig när lagrådsremissen presenterades i februari 1993 och propositionen i mars. Några förslag om reklamförbud, rökfritt i offentliga miljöer eller på arbetsplatser fanns inte med, inte heller något förslag om åldersgräns.

Nu intensifierades kampen för en hårdare tobakslag. På Folkhälsoinstitutet hade Paul Nordgren skrivit argumentationsguider som utgick från de vanligaste invändningarna mot reklamförbud, rökfria miljöer och åldersgräns. Tack vare de nybildade yrkesföreningarna kunde opinionsbildning och lobbyverksamhet bedrivas på bred front av medlemmar ute i landet som tog kontakt med riksdagsledamöter i sina distrikt. Särskilt intensiv blev den verksamheten under den tre veckor långa motionstiden sedan proppen hade lagts. Aktioner av skilda slag genomfördes.

Ett exempel kan hämtas från Örebro där församlingsmusiker Börje Ström i samarbete med lungläkaren Matz Larsson startade en namninsamling med

mottot Låt inte livet gå upp i rök, med krav på reklamförbud och åldersgräns. Kampanjen pågick i tre månader och gav 28 000 namnunderskrifter. Listorna skickades i början av april till riksdagens socialutskott.

Under tre veckor i mars hade Läkare mot Tobak en utställning i riksdagshuset om tobaken och dess skadeverkningar. Riksdagsledamöterna uppmanades att se tobaksfrågan som ett pilotfall för vår förmåga att hantera allvarliga hälso- och miljöfrågor.

Vid behandlingen av lagförslaget i socialutskottet i april gick tre av de borgerliga partierna emot den officiella regeringslinjen. Det slutade med en reservation där utskottets majoritet krävde att regeringen skulle återkomma med förslag om förbud för direkt tobaksreklam och rökförbud i lokaler för offentliga sammankomster, rätt till rökfri arbetsmiljö och att rökförbudet där barn och ungdomar ofta vistas utsträcks till att även gälla skolgårdar och platser utomhus som används i barnomsorgen.

Majoriteten i utskottet garanterade ändå inte att den kommande omröstningen i riksdagen skulle ge samma resultat. Både inom socialdemokratien och ny demokrati var meningarna delade. Många i s-gruppen var emot reklamförbud, men ansåg sig ändå kunna stödja kravet att regeringen återkom med ett kompletterande lagförslag. Att det redan lagda förslaget skulle godtas var klart. Både s och nyd stödde reservationen när det gällde fler rökfria miljöer. Enighet rådde också om att en opartisk myndighet borde utreda tobakens hälsovådliga effekter, inte tillverkarna och importörerna själva. Utgången var svårförutsägbart eftersom flera partier övervägde att tillåta röstning som avvek från partilinjerna, som kan förekomma i frågor om t ex hälsa och religion.

De många kontakter som det internationella samarbetet gett Margaretha Haglund, Paul Nordgren, Britt-Marie Lindblad på Cancerfonden och Göran Boëthius mobiliserades. Medicinska och hälsopolitiska auktoriteter i USA och övriga Europa skrev brev till de svenska riksdagsledamöterna. De var inte utan effekt. ”Jag har till och med fått brev från utlandet”, var en replik man kunde höra i riksdagen.

Särskild tyngd anses ett brev från chefen för Internationella unionen mot cancer, AJ Turnbull, ha haft. Det skickades till Ingvar Carlsson, till gruppleddaren Jan Bergqvist och till förste och andra vice gruppleddarna Kurt Ove Johansson och Ewa Hedqvist Petersen.

S-gruppen beslöt ganska sent att man samfällt skulle stödja socialutskottets reservation.

Detta faktum i kombination med den tidigare beskrivna tvärpolitiska kvinnogruppen som samvetsröstade plus sex ledamöter i ny demokrati som röstade självständigt innebar att reservationen fick majoritet. De sex från nyd leddes av Stefan Kihlberg från Göteborg som var mycket aktiv i tobaksfrågan. Han lyckades få med sig Ian Wachtmeister på en partimotion som stödde en skärpt tobakslag.

”Tobaksrök innehåller ett 40-tal cancerframkallande kemiska ämnen”, stod det i motionen. ”Två av dessa är så farliga att deras förekomst är förbjuden enligt svensk arbetsmiljölag. Av detta följer att det i teorin, inte i praktiken, föreligger ett förbud mot tobaksrök sedan 15 år i Sverige. Om en kopiator eller en dator släppt ut dessa ämnen skulle den inte fått användas på svenska arbetsplatser. Däremot tolereras dessa miljögifter när de kommer från tobaksrök – men endast då.”

Nyd-motionen föranledde häftig kritik från ett par moderater i ett brev till Wachtmeister. ”Låt oss friska upp minnet hos dig och citera direkt ur ny demokratis partiprogram: Vi behöver inga överförmyndare och vi behöver inga som bestämmer åt oss i våra egna liv. Men ny demokratis partimotion med ditt namn högst upp är en veritabel orgie i förbud och misstro mot de enskilda individernas förmåga att fatta kloka och vettiga beslut. Ny demokrati – ytterligare ett förbudsparti – intressant, men tragiskt.”

Dagarna före omröstningen i riksdagen publicerade Cancerfonden en annons som hade formen av öppet brev till Sveriges riksdag undertecknat av ordföranden Arne Ljungqvist och

Göran Boëthius i aktion under Läkare mot Tobaks första eldprov vid demonstrationen vid mötet med Bo Könberg 18 maj 1992.

professor Kenneth Nilsson, ordförande i fondens forskningsnämnd. ”Med de kunskaper som i dag finns om tobaksskadorna vädjar vi som företrädare för Cancerfonden till rökande och icke-rökande riksdagsledamöter att i morgon rösta för en skärpt tobakslag. Det är det bästa stöd ni kan ge oss i arbetet med att förebygga cancer.”

Även de tre yrkesföreningarna publicerade en helsidesannons i Dagens Nyheter med bild på ett rökande barn och rubriken Riksdagsledamot, accepterar du att 600 ungdomar börjar röka varje vecka?” De tre ordförandena Göran Boëthius, Yvonne Bergmark-Bröske och Erik Uhrbom var undertecknare.

Kraftmätningen slutade med att tobakslagen antogs och att en majoritet röstade för att regeringen snarast skulle återkomma med förslag till en skärpning av lagen som innebar reklamförbud, i princip rökfria offentliga lokaler, rökförbud på skolgårdar och att ingen mot sin vilja ska behöva utsättas för tobaksrök i den lokal där man är verksam som arbetstagarare.

– Det var inte så roligt att behöva åka till det där mötet i Industrihuset utan att kunna ge något besked om ett förslag till tobakslag, säger Bo Könberg i dag.

– Opinionsyttringarna för lagen var till stor hjälp. Det hade väl inte varit omöjligt annars heller, men det hade tagit betydligt längre tid. Om ett statsråd är tillräckligt engagerad och energisk kan vederbörande komma långt.

Inför omröstningen i mars 1994 om det förslag som regeringen återkom med på riksdagens begäran genomförde En rökfri generation i januari 1994 sin genom åren allra slagkraftigaste kampanj. Den bestod av affischer och annonser med texten Welcome to Marlboro Country mot bakgrund av gravstenarna på en kyrkogård.

Två månader senare godkändes den stärkta lagen med överväldigande majoritet.

Avsevärt knappare marginal blev det i omröstningen om kravet på en utredning om förbud mot förtäckt reklam. Där blev det ett ja bara tack vare Stefan Kihlberg och hans fem friröstande partikamrater i ny demokrati.

Forskare som industrins torpeder

EN AV TOBAKSINDUSTRINS strategier för att försvåra lagstiftning mot tobak och behålla andelen rökare har varit att diskret utnyttja läkare och forskare som ombud. Deras uppgift blev att ifrågasätta nya forskningsrön om sambandet mellan tobak och ohälsa. Syftet var att ge intryck av vetenskaplig oenighet och att inga långtgående slutsatser om riskerna ännu kunde dras.

Samma industri har i decennier med stöd av pr-offensiver också öppet anslagit medel till forskning. Genom att skapa allianser med prestigefyllda akademiska institutioner hoppades företagen skapa en bild av sig själva som socialt respektabla och ansvarsfulla institutioner.

Båda dessa skilda aktivitetsgrenar har tillämpats i Sverige.

Insynen i de dolda aktiviteterna, med även svenska forskare inblandade, blev möjlig tack vare att den amerikanska tobaksindustrin tvingades offentliggöra interna dokument i samband med uppgörelsen mellan delstaterna och tobaksbolagen 1998. Det blev möjligt att via Internet granska dokumenten.

En sådan granskning genomfördes av Läkare mot Tobak. Resultatet blev den senare prisbelönta rapporten Cyniskt spel inom tobaksindustrin av docent Mats Lambe, frilansjournalisten Erika Hallhagen och docent Göran Boëthius i Läkartidningen nr 4, 2002.

Där publicerades inte namnen på dem som åtagit sig konsultuppdrag åt Philip Morris. Det gjorde i stället ett antal dagstidningar i sina uppföljningar. Aftonbladet namngav ett par av dem redan 2000.

De fördolda aktiviteterna bland läkare och forskare utspelades huvudsakligen från slutet av 1980-talet och några år in på 90-talet. Det var de allt tätare rapporterna om den passiva rökningens hälsorisker som skrämde tobaksbolagen. Det räckte inte längre att hävda individens fria val och ”rätt att röka”

eftersom andra också skadades av röken.

Ett par banbrytande rapporter kom i början av 80-talet från Japan och Grekland där forskare studerat förekomsten av lungcancer hos icke rökande kvinnor som levde med rökare. De båda länderna var idealiska för sådana studier eftersom ytterst få kvinnor rökte medan andelen rökande män var mycket stor. Båda studierna visade fler lungcancerfall hos kvinnor som levde med rökare.

Redan i början av 70-talet visade laboratoriestudier på ett forskningsinstitut i Tyskland, som Philip Morris köpt i hemlighet genom en bulvan, att passiv rök skadade råttor mer än den så kallade huvudrök som rökaren andas in. Men endast resultat som stödde industrins budskap publicerades.

Industrin insåg att kunskaper om den passiva rökningens hälsoeffekter kunde leda till lagstiftning om rökförbud på arbetsplatser, i offentliga lokaler, i flygplan och på restauranger.

Philip Morris plan för att försöka stoppa detta hot mot bolagets vinster i Europa krävde en samordning och mobilisering av alla tillgängliga resurser i den internationella tobaksindustrin. Bolaget startade Projekt Vitrock, som gick ut på att engagera läkare och forskare som betalda konsulter med uppgift att vända på det ”vetenskapliga och populära missförståndet” att passiv rökning skadar och att återställa den sociala acceptansen av rökning.

Industrin oroade sig för Sveriges och övriga nordiska länders tobakspolitik. Därför var det viktigt att enrollera forskare i dessa länder. Det var den amerikanska advokatbyrån Covington & Burlings Londonkontor som skötte rekryteringen. Ett första möte med tre nordiska forskare ägde rum i december 1987. De frikostiga arvoden till dem som nappade på anbuden betalades ut av advokatfirman. Philip Morris fick inte synas.

Ett resultat av vitrockssatsningen blev en nordisk expertgrupp för inomhusluft, kallad Egil. Den leddes av docent Torbjörn Malmfors som drev firman Malmfors Consulting AB. Han betecknades som den nordiska regionens vetenskaplige koordinator och hade i uppgift att kontakta och rekrytera lämpliga personer. Det blev sex svenska och tre nordiska forskare. Den mest namnkunnige deltagaren var professor Lars Werkö från Göteborg.

I uppdraget ingick att som ”oberoende experter” medverka i internationella möten och kongresser om passiv rökning och luftkvalitet, framträda inför medier och politiker, göra egna studier och skriva artiklar. Gruppen skulle rikta uppmärksamheten på inomhusluftens kvalitet i allmänhet och argumentera för att förbättrad ventilation och inte rökrestriktioner var lösningen.

Tre personer i Egil genomförde på initiativ av Philip Morris och på bolagets bekostnad en luftkvalitetsstudie ombord på SAS-plan. Det var Torbjörn Malmfors, Daniel Thorburn, statistiker vid Stockholms universitet, och ingenjör Arne Westling.

Inrikesbolaget Linjeflyg hade, som första flygbolag i världen, blivit rökfritt 1986. För tobaksindustrin var det därför en kapplöpning med tiden innan det blev rökförbud även på SAS. Syftet var att bevisa att luftkvaliteten ombord på plan där passagerarna var uppdelade i rökare och icke rökare inte utgjorde någon hälsorisk vare sig för kabinpersonal eller passagerare.

Undersökningen genomfördes i september 1988 under 48 flygningar mellan Stockholm, Oslo och Köpenhamn. Studiens slutsats blev att luftkvaliteten i utrymmet för icke-rökare var acceptabel. De risker som kabinpersonalen utsattes för berördes inte. Man medgav att det trots allt fanns utrymme för förbättringar av luftkvaliteten. 1997 införde SAS rökfritt på samtliga rutter.

Många av de projekt som planerats för Egil blev aldrig av. I ett brev till Covington & Burling 1992 förklarade Torbjörn Malmfors att Egil inte ansågs tjäna sitt syfte längre och att dittillsvarande uppgifter för Philip Morris var avslutade. Han kunde samtidigt tänka sig att överväga nya förslag om något vetenskapligt arbete för Philip Morris. Det brevet är det sista dokumentet som rör Malmfors i bolagets arkiv.

Det fanns forskare som arbetade för Philip Morris även utanför projektet Vitrock. En av dem var John Wahren, professor i klinisk fysiologi vid Karolinska institutet, numera emeritus. Han skrev 1983 ett konsultkontrakt med Philip Morris och informerade tobaksbolaget bl a om kollegers forskningsprojekt på området passiv rökning. Det handlade om data från institutionen för miljömedicin som ingick i den svenska delen av en kommande europeisk studie som leddes av WHO:s institut för cancerforskning i Lyon, IARC. Sverige var ett av åtta länder som deltog.

Ragnar Rylander är ytterligare ett namn som på senare år uppmärksammats huvudsakligen internationellt på grund av hans konsultverksamhet för Philip Morris. Han är nu pensionerad men var professor i miljömedicin vid universitetet i Göteborg. Han har också varit verksam många år på institutionen för socialmedicin och miljö vid universitetet i Genève. Det var på egen begäran han fick ett välbetalt uppdrag som konsult för Philip Morris redan 1971. Hans hypotes i forskningen kring passiv rökning var att effekterna av den kunde förvärras i kombination med olämplig kost. Risken för lungcancer hos icke

rökande kvinnor som levde med rökande män antogs kunna öka om de åt mindre nyttig mat. Rylander forskade också i det tyska laboratoriet som Philip Morris köpt in.

Hans beroende av tobaksindustrin ifrågasattes 1998 av tidskriften *New Scientist* och 2000 av *Lancet*.

2001 anklagades Rylander av två schweiziska hälsofrämjare för ”vetenskapligt fusk utan motstycke” i hans forskning kring passiv rökning. De hade undersökt Rylanders kontakter med Philip Morris i tobaksdokumentet. Rylander stämde de båda för förtal, som de fälldes för i första instans. Sedan följde en lång process med överklaganden genom olika rättinstanser till högsta domstolen i Schweiz och därifrån tillbaka till vad som motsvarar en svensk hovrätt.

Slutresultatet blev att de båda schweizarna friades från förtalsdomen samtidigt som domstolen slog fast att det fusk Rylander anklagades för inte gällde hela hans vetenskapliga gärning utan det faktum att han genom att modifiera data om sambandet mellan passiv rökning och luftvägssjukdomar gynnat tobaksindustrin.

– Det här handlar om guilt by association, sa Ragnar Rylander till www.tobaksfakta.org i oktober 2004. Det är ingen tvekan om att tobaksrök är farlig, men jag ansåg att det fanns all anledning att klarlägga betydelsen av samspelet mellan rökning, kostvanor, livsstil och arvsanlag.

Även övriga som varit konsulter åt Philip Morris har haft tillfälle att uttala sig i medierna. I *Dagens Nyheter* den 13 juni 2002 säger professor Lars Werkö att det var först långt efteråt som det uppenbarades för honom att han varit en del i en större plan från Philip Morris sida. John Wahren säger att tobaksindustrins agerande med rätta har kritiserats, men att dagens etiska värderingar knappast kan tillämpas på gårdagens aktiviteter.

Torbjörn Malmfors säger att han inte tagit ställning till om uppdraget var rätt eller fel. ”Det var ett jobb som jag fick betalt för, som det fungerar när man är konsult.”

Den öppna verksamheten med forskningsstöd startades på flera håll i världen under 1950-talet. Tobaksindustrin insåg att frikostiga anslag till medicinsk expertis är en bra metod att förebygga just den kritik som är ett av de största hoten mot verksamheten.

I USA skapade de största tobaksbolagen Tobacco Industry Research Committee, TIRC, sedermera Council for Tobacco Research, CTR, med framstå-

ende forskare som experter.

I Sverige inrättades 1957 på initiativ av Medicinska forskningsrådet en forskningsfond inom det dåvarande statliga tobaksmonopolet med ett antal etablerade och välrenommerade forskare som experter.

Detta råd levde kvar som Rådet för medicinsk tobaksforskning när monopolet ersattes av statliga Svenska Tobaks AB och när det 1994 efterträddes av Swedish Match, med Volvo som huvudägare. Från början kom ordförande och sekreterare från bolaget, men så småningom besattes även de posterna av externa krafter. Många kända forskare har fått anslag av rådet under årens lopp. Under senare år har Swedish Match ställt fyra miljoner om året till förfogande.

En av de många forskare som fått anslag är överläkaren och snusforskaren Gunilla Bolinder. Hon är den enda som också lämnat tillbaka pengarna, 80 000 kronor för forskning om riskerna för hjärt-kärlsjukdomar vid långvarigt snusbruk.

– Jag sökte först ett anslag hos Hjärt-Lungfonden, berättar Gunilla Bolinder, men fick ett bryskt avslag av Lars Werkö, som då var ordförande i fondens forskningsråd. Han rådde mig att i stället försöka få ett anslag från Rådet för medicinsk tobaksforskning, där han för övrigt också satt med.

Under tiden lyckades Bolinder få ett anslag från Folkhälsoinstitutet, som gjorde ett undantag från regeln att inte anslå medel till vanlig forskning, utan endast till förebyggande åtgärder.

Då hade hon av amerikanska kolleger lärt sig att det är riskabelt för forskare

JACOB FORSELL

Överläkare Gunilla Bolinder lämnade tillbaka det anslag hon fått för snusforskning från Rådet för medicinsk tobaksforskning som fram till och med 2006 delade ut medel från Swedish Match, i ett tidigare skede från Svenska Tobaks AB.

res trovärdighet att ha med tobaksindustrin att göra.

– Jag såg dem slänga en svensk studie som gjorts med hjälp av tobakspengar i papperskorgen. Då insåg jag att tobaksbolagen ska man inte ha med att göra.

Efter det skrev hon en etikartikel med rubriken Tobaksforskning för tobakspengar – en forskningsetisk konflikt. Den finns bl a i läroboken Medicinsk etik – från teori till praktik, Bonniers, 1995.

”Att medlemmar i expertrådet medvetet skulle gå ut och ”skada” uppdragsgivaren genom att till exempel debattera tobakens skadeverkningar är föga troligt”, skriver hon. ”En undersökning visade att medlemmar i CTR:s expertråd inte ville uttala sig kategoriskt om sambandet tobak-lungcancer, vilket i övrigt hela det medicinska etablissemanget gjorde. Man kan alltså aldrig vara helt oberoende av sina uppdragsgivare – hur fristående man än är som forskare.”

”Man bör inte ta emot tobaksbolagens forskningspengar. Eftersom bolagens verksamhet på sikt är kontraproduktiv kan den medicinska vetenskapen inte ge den legitimitet.”

Den kritik som framförts under många år mot forskningsanslagen med tobakspengar i Sverige har gett resultat. I juni 2007 fattades beslutet att lägga ned Rådet för medicinsk tobaksforskning. De sista anslagen delades ut hösten 2006.

– Vi på rådet har tagit till oss av kritiken. Även om vi arbetat helt oberoende är det trots allt tobakspengar det handlat om. Och de ledande universiteten har ju de senaste åren inte accepterat några anslag, säger rådets siste sekreterare, professor Joseph Rafter, Karolinska institutet. Först ut att avbryta samarbetet med tobaksindustrin var år 2002 just Karolinska institutet.

Även Smokepeace blev rökfritt

I TOBAKSINDUSTRINS INTERNATIONELLA strategi ingick att inspirera och ekonomiskt stödja till synes spontana aktioner för ”rökarnas rättigheter” på gräsrotsnivå. Helst med inslag av kända och populära personer som rökte. Det skulle uppmärksammas i medierna och den vägen påverka opinion och beslutsfattare.

Idén var att framställa rökarna som andra klassens medborgare, en paria, offer för nitiska regeringar, parlament och en självgod ”praktighetsmaffia”, bestående av personer som arbetade för att begränsa tobaksbruket. Sådana personer skulle ifrågasättas och göras till åtlöje i medier och debatter.

Med kännedom om den rädsla många politiker under årens lopp, särskilt inför val, visat för rökarens reaktioner på åtgärder mot rökning så var idén sedd från bolagens och deras pr-byråers horisont ganska realistisk.

I ett dussintal europeiska länder bildades på kort tid sådana grupperingar som kallades Smokepeace, Rökfred. De ansåg sig tala för alla rökare och syftet sades vara att främja förståelse och tolerans mellan rökare och icke-rökare.

I Sverige bildades Smokepeace våren 1989. Initiativet uppges ha tagits av förre Expressen-reportern Gösta Ollén, som flyttat till Dalarna efter sin pensionering, och en annan pensionerad journalist, John-Erik Blom. Han hade arbetat på Falu-Kuriren. En tredje person kom snart in i bilden. Det var journalisten Gunnar Magnusson, sportchef med signaturen Emson på tidningen Ljusnan i Bollnäs.

Föreningens förste ordförande blev tv:s populära, tryggt piprökande nyhetsankare Bengt Öste.

I boken Rökridåer av Anders Löwenberg, som gavs ut av Prisma 1992, och var resultatet av ett stipendium från Cancerfonden, berättas att impulsen att

bilda Smokepeace kom när Ollén och Blom möttes av rökförbud vid samtliga bord när de besökte kafeterian på Domus i Rättvik. Det hände i januari 1989. Tidigare hade bara ett fåtal bord varit rökfria.

Vid ett möte i Stockholm något senare lovade företrädare för Tobaksbranschföreningen att stödja Smokepeace. Enligt Löwenberg bidrog branschföreningen med 270 000 kronor under verksamhetsåret 1990. Medlemsavgifterna gav 74 000 kronor. Storleken på medlemsavgiften var 100 kronor. Antalet medlemmar var alltså inte så stort, även om man ville ge intryck av att vara en folkrörelse. Uppgifterna om medlemsantalet följande år är osäkra.

Det hindrade inte föreningen från att genomföra dyra annonskampanjer. Den första ägde rum i juni och november 1989. I juni visade en helsidesannons i kvällstidningarna en bild på Bengt Öste med pipa i handen och rubriken ”Tolerans. Varje dag märker jag vad den kan åstadkomma – det känns hoppfullt.” Annonstexten inleddes med orden: ”Vad jag söker är mer tolerans. Ömsesidig tolerans mellan rökare och icke-rökare. Tolerans kan nämligen åstadkomma underverk i umgänget mellan oss människor – i stort som i smått.”

Längst ned uppgavs att nya medlemmar strömmar till Smokepeace och läsarna gavs möjlighet att fylla i namn och adress i en kupong och ansluta sig till föreningen.

En liknande annons med bild på en cigarettörkande Jörn Donner hade rubriken ”Jag är faktiskt tolerant som en ängel mot alla icke-rökare.”

Kampanjen upprepades 1990.

De offentliggjorda dokumenten från den amerikanska tobaksindustrin visade att det var Philip Morris som bekostade kampanjen. Marknadschefen Stig Carlsson på Philip Morris i Sverige skrev brev för att informera om att företaget i Stockholm skänkt 1,2 miljoner kronor till kampanjen, som också omfattade två annonskampanjer i TV3.

Det framgick också att bolaget skänkt 250 000 kronor till Smokepeace 1990 för finansiering av medlemstidningen.

Nyheten publicerades i Aftonbladet 26 augusti 2000.

Den förste betalande medlemmen i Smokepeace, före centerledaren och statsministern Thorbjörn Fälldin, sa när nyheten om stödet från Philip Morris publicerades att ”hade jag känt till detta när det begav sig hade jag förmodligen försökt få igång en aktion för att få det stoppat. Det hade inte sett snyggt ut att framstå som tobaksindustrins lakejer.”

Styrelsen i Smokepeace dominerades av journalister. Bengt Öste erbjöds

ordförandeposten sedan Fälldin tackat nej, men hans engagemang i en politisk fråga ansågs av hans chefer som etiskt tveksamt varför han lämnade ordförandeposten efter ett år.

Han efterträddes av Ingvor Arlenby från Lerum, som inte är journalist. När hon avgick och blev rökareombudsman, på uppdrag av föreningen och med ekonomiskt stöd från Philip Morris, efterträddes hon av Gösta Ollén. Stödet från Philip Morris bekräftar hon själv.

Vice ordförande blev då Robert Hammarlöf, sedan många år sportjournalist på Länsstidningen i Södertälje. Han berättar att han tidigare arbetade på Expressen och därför kände Ollén, som värvade honom till Smokepeace.

Styrelsemötena ägde rum antingen på Arlanda dit ledamöterna kom flygande eller också i Falun eller Rättvik. Så var det också med årsmötena, där egentligen bara styrelsen medverkade plus kanske två-tre övriga föreningsmedlemmar.

På mötena fanns det gott om askkoppar på borden och alla rökte, i varje fall de första åren. Då och då tog man en paus och gick ut, men inte för att röka utan för att andas in lite frisk luft, berättar Hammarlöf.

Två andra journalister i styrelsen var Gunilla Lidbeck, Helsingborg, och Birgitta Wahlgren, Malmö. Båda verksamma inom Allerkoncernen i början av 1990-talet. De kom överens om att gå med i Smokepeace när de måste lämna ett sammanträde och gå ut för att kunna röka.

De många journalisternas medverkan underlättade förstås arbetet med att påverka opinionen genom egna utspel som uppmärksammades i medierna, kläcka idéer till kampanjer, skriva debattartiklar och insändare. Att få uppmärksamhet i medierna underlättas av att ha kontakter och erfarenhet av vad redaktionerna tänder på.

En utförlig hjälpredda för insändare och debattinlägg utarbetades till hjälp för föreningens medlemmar.

Så här lät ett par av råden: ”Håll dig till ett ämne. Koncentrera dig på huvudbudskapet om du vill att alla ska få klart för sig att du tycker att umgänget mellan rökare och icke-rökare skall lösas genom hänsyn och samförstånd i stället för genom lagar och regler. Fatta dig kort! Skicka din insändare till rätt person på tidningsredaktionen.”

”Ett bra sätt att garantera sig insändarutrymme i en lokaltidning är att ge sin skrivning lokal anknytning. När det gäller rökfrågan kan det lätt åstadkommas genom beräkning av antalet rökare på orten (c:a 25 procent) och hänvisa till

Tandläkare Erik Uhrbom i Falun var tidigt aktiv i det tobaksförebyggande arbetet och den förste ordföranden i föreningen Tandvård mot Tobak. Han beskylldes av Smokepeace för att vara en översittare som ville bestämma över andra.

samhet i Bryssel, åtminstone vid ett tillfälle. Hela styrelsen deltog 1994 i en konferens i Rimini organiserad av den italienska organisationen Hänsynsfulla rökare – toleranta icke-rökare, Associazione fumatori cortesi — non fumatori tolleranti.

Ett sätt att förlöjliga Tobaksutredningens förslag var att publicera annonser och framställa klistermärken med texter som ”Var inte så säker på att du tillåts sola dig i sommar! Var inte så säker på att du får äta surströmming nästa sommar! Var inte så säker på att du får spela fia – med knuff!”

Det språk som användes i förlöjligande angrepp mot ledande företrädare för folkhälsa och minskat tobaksbruk kunde få en ton som var i nivå med vad som förekommer i nutida anonyma kommentarer till artiklar och krönikor på

dem, t ex: Tobaksutredningen betraktar 28 000 människor i Sundsvall som andra rangens medborgare.”

”När det gäller förslaget om uppdelning av restaurangerna i en avdelning för rökare och en för icke-rökare kan ju en lokal krog tjäna som exempel: Skall restaurang Nybrokällaren segregeras?”

Namninsamlingar organiserades och skrivelser med synpunkter skickades iväg till remissinstanser och politiker i riksdag, landsting och kommuner.

Smokepeace samarbetade även med sina internationella motsvarigheter och bedrev lobbyverk-

tidningarnas webbplatser och i den så kallade bloggssfären.

I Dalarna var tandläkaren Erik Uhrbom i Falun särskilt utsatt för angrepp från Smokepeace.

Uhrbom hade fått ett anslag på 100 000 kronor från Cancerfonden sedan han 1986 svarat på en annons i Dagens Nyheter där fonden utlovade totalt en miljon till personer som kunde presentera nya och okonventionella metoder för att förebygga tobaksbruk.

Han hade motiverat sin ansökan med att man inom tandvården är van vid att tänka förebyggande. Personalen träffar mycket folk och det är lätt att för patienterna tydligt visa förändringar i slemhinnan som orsakats av tobak.

Pengarna investerades under tre år i en regional variant av den nationella kampanjen Fimpa till varje pris. Erik Uhrbom fick särskilt tillstånd för detta. Det gjorde Dalarna framgångsrikt även i den nationella tävlingen.

En dag när en fimpakampanj ägde rum i Rättvik dök Gösta Ollén och en journalistkollega upp och började argumentera för rökning.

Erik Uhrbom utmålades inför publiken som en översittare som bara ville styra och ställa över andra. Detta gavs stort utrymme i de regionala medierna.

– Jag förklarade för journalisterna att jag inte tänkte ge mig in i någon pajkastning. För mig var det hälsomålen som gällde, säger Erik Uhrbom.

Allt som skrivs i tidningarna gjorde att även familjen Uhrbom blev lidande. Hustrun, som är bibliotekarie, fick ett hånfullt bemötande av en del besökare och barnen blev retade i skolan.

– Det var en påfrestning, men numera känner vi närmast stolthet över att ha stått ut med förföljelsen.

I föreningens tidning Smokepeace Nytt kallade Ollén överläkaren och tobaksforskaren Gunilla Bolinder på Karolinska Sjukhuset för hälsomaffians Rynk-Ragata. Bolinder hade i en intervju i Örnköldsviks Allehanda sagt att rökning orsakar rynkor och att detta syntes särskilt tydligt på kvinnor. Hon nämnde den rökande justitieministern Gun Hellsvik som ett exempel på detta.

”Doktor Bolinder berättade också”, skriver Ollén, ”att hon själv slutade röka för tretton år sedan. Det tog henne tre år att sluta. Hon kommer väl ihåg hur gott det var och därför tar hon nu i så hon spyr i sin högmoraliska indignation över usla mindervärdiga typer som justitieministern och andra som håller på att dra sin sista stinkande suck djupt nere i lastens brunnar.”

Paul Nordgren och Margaretha Haglund på Socialstyrelsen, från sommaren 1992 på Folkhälsoinstitutet, fick sin beskärda del av de verbala attackerna. I ett

svar på ett brev från Paul Nordgren skrev Bengt Öste att brevet påminde honom om en gammal Helan och Halvan-film där rollfigurerna uppehåller sig i en skyttegrav fast kriget är slut. De har inte nåtts av fredsbudskapet utan skjuter då och då upp mot något flygplan som passerar. Det utgjorde också en bild av den svenska tobaksdebatten, menade Öste.

Paul Nordgren hade skrivit och tackat för att han för första gången fått ett exemplar av Smokepeace Nytt. Han skrev bland annat: ”Er tidning väcker alltid många känslor. Man kan inte annat än känna sorg över den monumentala okunnighet i hälsofrågor som ofta lyser från Era spalter, men medlidande med farbröder som Gösta Ollén och Thorbjörn Fällidin, som inte alls hängt med i den vetenskapliga kunskapsutvecklingen om tobakens hälsorisker eller om effektiva metoder för att minska tobaksbruket.”

Som sommarpratare i radio den 22 juni 1992 passade Öste på att tala om hur illa han tyckte om tobaksutredningen och de ”bedrövliga argumenten” från dess tillskyndare. Han såg fortfarande rökfrågans lösning som en gärd av solidaritet. ”Dom som tycker illa om eller mår illa av rök måste få slippa den. Jag tror inte man vinner något på att lagstifta om sånt. Det behövs, tror jag, en ny sorts saklig information om rökningen.”

Uppfattningen att det räcker med information framförde också Thorbjörn Fällidin i Smokepeace Nytt, nummer 4 1993. Han intervjuades med anledning av att den första propositionen om en tobakslag överlämnats till riksdagen. ”Tacksamt nog tog de bort de värsta dumheterna i den nya tobakslagen, som jag inte tror får någon större betydelse”, sa han.

”Om myndigheterna för en enveten informationskampanj som riktar sig till ungdomarna och påvisar rökningens vådor är detta långt effektivare än en massa förbud.”

Intervjuaren, John-Erik Blom, konstaterade att Fällidin med tillfredsställelse noterade att det inte blev någon åldersgräns för tobaksinköp. ”Det är en svindlande tanke med uniformerade poliser vid våra snabbköpskassor. I dag räcker polisens resurser inte till för sina egentliga uppgifter.”

”Tankarna på särskilda rökrum för endast patienter på våra sjukhus är horribel. Meningen är tydligen att sjukvårdspersonalen ska få dra sina bloss utomhus eller på balkonger. Det är planer som utmanar löjet.”

Ett kanske förvånande uttalande från en politiker från Västernorrland vars landsting blev Sveriges första rökfria redan sommaren 1988.

Sedan tobakslagen antagits och enligt riksdagens krav hade skärpts med för-

bud mot tobaksannonser, utökade bestämmelser om i princip rökfritt i offentliga lokaler, rökförbud på skolgårdar och att ingen mot sin vilja skulle behöva utsättas för tobaksrök i arbetslokaler svalnade tobaksbranschens intresse för Smokepeace.

Bengt Öste hade avlidit 1994 och Gösta Ollén blev allt sjukligare och överlät ordförandeklubban till ingenjören Sune Nilsson från Älvsbyn. Nilsson hade engagerat sig i Smokepeace på grund av en ms-sjuk vän, en rökare som var så handikappad att han själv inte kunde tända sina cigaretter. Hemtjänst och assistenter kunde av resursskäl inte hjälpa honom med mer än några få cigaretter per dag. Vänner organiserade en insats så han kunde röka fler cigaretter. Ett större problem var att han inte fick någon hjälp till rehabilitering. Det ordnade Sune Nilsson genom att föra fallet upp i regeringsrätten. Vännen fick rätt till rehabilitering och kunde sedan sköta cigaretterna själv.

1997 kallade föreningens siste ordförande, elektrikern Gunnar Sandberg från Nyköping, till ett möte för att lägga ner föreningen med motiveringen att den inte längre hade något berättigande. Hans fru Gun var styrelseledamot. Hon hade slutat röka i början av 1990-talet och hennes man följde hennes exempel några år senare.

Paret hade även lyckats införa rökfria möten för styrelsen i Smokepeace. När föreningen lades ner fanns det endast fyra ledamöter i styrelsen, som hade minskats från tolv ledamöter året innan.

En hemsida med adresser till ett dussintal Smokepeaceföreningar i Europa fanns sommaren 2007 fortfarande tillgänglig på nätet, men det var länge sedan den daterats upp. Endast länken till den italienska föreningen fungerade.

Den större brittiska organisationen Forest finns fortfarande kvar. Forest står för Freedom Organisation for the Right to Enjoy Smoking Tobacco. Den startade 1979. På sin hemsida gör Forest ingen hemlighet av att de största ekonomiska bidragen kommer från tobaksbolag, men framhåller att ekonomin har blivit kärvare.

Med rökförbud på serveringarna i hela Storbritannien från sommaren 2007 har organisationen främst tagit som sin uppgift att kräva skattelättnader för de serveringar som utomhus bygger högkvalitativa utrymmen för rökande gäster.

Men man varnar för att ”det redan höjs röster för rökförbud även på uteserveringar” och lovar ”kämpa vidare mot diskrimineringen av rökare från de kretsar som befrämjar intolerans för att avnormalisera rökningen.”

Medierna och tobaken

Hösten 1996 inbjöd Swedish Match till en utställning med designade askfat på Foresta i Lidingö. Alla de kändisar som kom till den av Micael Bindefeld arrangerade vernissagen möttes av demonstrationen på bilden. Sjuksköterskor mot Tobak hade ordnat den i protest. På plakaten hade t ex Blend bytts ut mot Blind. Demonstrationen blev en stor medial framgång och det fanns kändisar som insåg vad askfatsutställningen egentligen gick ut på och vände på klacken. Sittande längst fram som tvåa från vänster är Yvonne Bergmark Bröske, ordförande i Sjuksköterskor mot Tobak, och stående tvåa från höger Ingrid Talu, ordförande i Lärare mot Tobak.

JACOB FORSELL

DE FLESTA SVENSKA redaktioner var ända in på 1980-talet bemannade med en majoritet av rökare. Rykande cigaretter vilade i askkopparna när reportrar och redigerare behövde använda båda händerna på Haldornas tangentbord eller för att hantera fetkriter och vinkelhakar vid layoutblocken.

Pipor som knackades ur gav en extra accent till ljudfonden från de knattande skrivmaskinerna.

Den som vågade vädja om rökfria redaktionsmöten eller klubbmöten gjorde sig ohjälpligt löjlig. Ett TT-telegram om en forskare som upptäckt medicinska skadeverkningar av tobak hade svårt att klara nyhetskonkurrensen. Det egna tobaksberoendet styrde bedömningarna.

Det röktes på många publicerade kändisbilder, i rubriker och texter. Rökarbilder förekom många år efter det att tobaksreklam med personbilder förbjöds. Medierna bidrog länge till den utbredda uppfattningen att det var både glamoröst och harmlöst att röka.

Medicinjournalisten Gunilla Myrberg arbetade några år på 70-talet som telegramredaktör på Radions centralredaktion.

— Man såg ner på nyheter om tobaksskador, säger hon. Det var ingenting att ha.

Det första telegram i den genren som hon trots allt fick möjlighet att göra något av gällde en avhandling från Göteborg. En hudläkare hade kommit fram till att en hudsjukdom med det vetenskapliga namnet pustulosis palmoplantaris var vanligare hos rökare. Sjukdomen yttrar sig i att man får blåsor på händernas insidor och på fötterna.

Strax efter sändningen där rapporten om sjukdomen var med började tele-

fonerna ringa. Människor sa ”varför har ingen sagt att jag har de här blåsorna för att jag röker?” Det var första gången som Gunilla Myrberg fick respons på en nyhet om rökning.

Allt fler nyhetstelegram ute från världen rapporterade om ett samband mellan rökning och sjukdomar som det inte gick att bortse från. Det började bli uppenbart att människor blir sjuka av rökning.

En läkare på thoraxkliniken på Karolinska sjukhuset sa att rökare var bra för samhället för att de rökte ihjäl sig före pensionen. Det var uppseendeväckande, så redaktionen ansåg att man borde göra en intervju. Den skedde på plats i läkarens tjänsterum. Han satt med en stor askkopp fylld med fimpar framför sig och framhärdat i att det innebar en samhällsvinst att röka.

Så började Visir, Vi som inte röker, att höra av sig i de första försöken att påverka medierna att ta ställning för rökfria miljöer. De första informellt organiserade Visir-grupperna hade bildats i början av 70-talet, samtidigt med de första rönen om riskerna med passiv rökning.

Aftonbladet rubricerade den 5 oktober 1973 en artikel om Socialstyrelsens utredning Tobaksrökning med formuleringen ICKE-RÖKAREN TVINGAS RÖKA. Ingressen löd: Det finns ju de som inte röker. Tror de. Sanningen är: Alla som kommer i närheten av en brinnande cigarett eller en tänd pipa drar i sig tobaksrök. Sedan har det ingen betydelse om man själv håller i cigaretten eller någon annan gör det.

I januari 1977 intervjuade Aftonbladet docent Olle Hillerdal i Tobakskommittén, som började sitt arbete det året. Han sa att ”rökning bör stoppas i offentliga lokaler.” Det blev också det förslag som kommittén kom fram till i ett delbetänkande 1978.

Långsamt började opinionen svänga.

– Det var en förändring som man inte direkt kunde ta på. Den bestod mera i att stämningen förändrades. Det var inte längre löjligt att ta nyheter om tobaksskador på allvar, säger Gunilla Myrberg.

Det fanns synliga tecken på attitydförändringar i vardagsarbetet. Hon minns hur det var när föräldrarna till förskolebarnen i Birkagården vid Karlbergsvägen i Stockholm kring 1980 upprört demonstrerade mot den dåliga luften som orsakades av trafiken på Karlbergsvägen. Då zoomade fotografierna från Rapport och Aktuellt in närbilder på ansikten på demonstranter som stod och rökte cigaretter. Signalen var tydlig. Kan man verkligen ta de här människorna på allvar som själva står och sprider miljögifter?

En bidragande orsak till de förändrade attityderna var att personer i de organisationer och myndigheter som arbetar tobaksförebyggande steg för steg lärde sig mer om hur medierna arbetar och reagerar.

– Myndigheterna hade trott att om man bara skickade ut ett pressmeddelande eller ordnade en presskonferens så blir medierna glada och skriver som vi vill, säger Margaretha Haglund.

– Men det gäller att packa in budskapet så att det blir intressant för medierna, att skapa nyheter. Det var också så att frivilligorganisationerna insåg att medierna hade en enorm kraft och började engagera kompetenta och entusiastiska journalister. Ett synbart resultat var kvällstidningarnas femspaltiga bilder med läkare i vita rockar från Läkare mot Tobak som demonstrerade för tobakslagen 1992. Det var Cancerfondens kvällstidningsveteraner Carlösten Nordmark och Jacob Forsell som lyckats övertyga några av deltagarna att det var de vita rockarna som skulle attrahera medierna.

– En annan viktig sak vi lärde oss var att när man i medierna talade om tobakslagen fick man inte lockas att framtona som förbudsvivare. Rapport till exempel ville gärna försöka få oss att låta så. Vid varje mening man sa måste man lägga till hur många tusen människor i Sverige som årligen dör på grund av rökning. Det måste sägas utan att man svalde mellan satserna. Gjorde man det fick de en chans att klippa bort tillägget och så lät man som en förbudsvivare.

Det var alltid hälsoargumentet som skulle lyftas fram.

På Aftonbladet, som under lång tid hade en mycket rökig centralredaktion, fanns några icke rökande journalister som såg till att nyheter om tobaksrökning ändå kom in i tidningen. Sannolikt bidrog detta, tillsammans med idériakedomen hos tidningens icke rökande pr-direktör Bert Onne, till att Aftonbladet redan hösten 1969 genomförde det fortfarande unika pilotprojektet Fimpa med Frinnaryd.

Det är ett litet samhälle ett par mil söder om Tranås. Orten valdes ut sedan man där i konkurrens med andra mindre orter visat sig bäst svara mot de angivna förutsättningarna. Invånarna i en hel by skulle försöka att gemensamt sluta röka.

Kampanjen skedde i samarbete med GIH, Gymnastik- och idrottshögskolan. Projektet gick ut på att Frinnaryd skulle vara rökfritt i tre månader.

På eftermiddagen den 16 november gick starten till tonerna av den av sångaren Thore Skogman specialkomponerade kampsången Frinnarydsvalsen, som hade refrängen ”Jag har också gått över till Frinnaryd.”

En lätt igenkännbar anspelning på tobaksreklamens ”Jag har också gått över till Prince.”

Han framförde själv sången på ett lastbilsflak inför 600 frinnarydsbor som samlats kring ett gigantiskt hopsvetsat askfat av plåt i byns centrum för att gemensamt fimpa sina, förhoppningsvis, sista cigaretter. 106 personer fimgade.

Att tjuvröka skulle bli svårt. Alla kände ju alla så den inbördes kontrollen var strikt.

Aftonbladets läsare inbjöds att delta och tävla med frinnarydsborna. Med en kupong i tidningen kunde man beställa nålen Fimpa med Frinnaryd. Många brev och telefonsamtal röjde ett massivt intresse för att sluta röka bland befolkningen.

Dåvarande docenten Bengt Saltin på GIH var på plats och ordnade med konditionsprov på testcyklar vid fimpa-starten. Vid en kontroll när de tre månaderna hade gått visade det sig att bland de före detta rökarna hade damernas condition, mätt i pulsslag, förbättrats med tolv procent och herrarnas med 15. Det gick ett sus genom publiken när resultaten presenterades i bygdegården, rapporterade Aftonbladet.

Av de 106 som fimpat vid starten var 70 fortfarande rökfria. Tre prislottades ut bland de uthålliga. Första pris var en resa för två till Italien.

När Aftonbladets reporter Ebba von Essen återvände till Frinnaryd 1993 visade det sig att det 14 år efter det unisona fimandet fanns det kvar en kärntrupp på ett 20-tal personer som aldrig hade börjat röka igen. Bland dem var några tidigare kända storrökare som av omgivningen hade bedömts ha minimala chanser att lyckas.

En milstolpe i mediebevakningen av tobak var när några fall av lungcancer hos icke rökare som arbetat i rökiga miljöer i mitten av 1980-talet klassades som arbetsskador.

Det mest uppmärksammade fallet gällde 55-åriga Gun Palm från Göteborg som sommaren 1981 fick diagnosen småcellig lungcancer, en vanlig cancerform hos rökare.

Både hennes läkare och anhöriga var övertygade om att sjukdomen orsakats av röken från sex kedjerökande arbetskamraters cigaretter på ritkontoret på Götaverken. Där hade hon arbetat i 14 år. Själv hade hon aldrig rökt.

En av läkarna anmälde kvinnan som arbetsskadad eftersom han inte kunde se någon annan orsak till hennes sjukdom än passiv rökning. I april 1982 beslu-

JACOB FORSELL

Båda blev offer för de cigaretter som de gjorde reklam för. Cancerfonden sammanförde "omslagsflickan Lucky Strike", Janet Sackman, som inbjöds till Sverige, med Harry Håkansson, fotomodell i reklamen för Prince-cigaretter, "Jag har också gått över till Prince". En tobaksdirektör hade sagt till Sackman när hon var 17 år att en förhoppningsfull modell som hon borde röka. Det slutade med att hon fick både lungcancer och cancer i struphuvudet. Håkansson fick lungcancer.

tade försäkringskassan i Göteborg att sjukdomen inte kunde betraktas som arbetsskada. Då hade Gun Palm avlidit ett par månader tidigare.

En längre strid med överklaganden och avvisanden följde. Till slut beslutade Försäkringsöverdomstolen den 28 november 1985 att Gun Palm var berättigad till ersättning enligt arbetsskadeförsäkringen.

Nyheten blev topplöp i både Expressen och Aftonbladet.

Aftonbladets löp lydde: Kvinna dog av passiv rökning, Unik dom i dag: Kamraternas rök gav henne cancer.

På Expressens löp stod det: Högsta försäkringsdomstolen slår fast: Gun dog för att kamraterna rökte på jobbet.

Nyheten följdes upp nästa dag med reportage från Gun Palms arbetsplats och svar från läsare som reagerat. Aftonbladets förstasida toppades med banderollen Förbud rökning på jobbet, Läsarnas krav efter cancerdomen.

Ett starkt stöd för Gun Palms make i kampen var docent Gunnar Thiringer på yrkesmedicinska kliniken vid Sahlgrenska sjukhuset. Han sa i Socialstyrelsens tidning Vigör att ”om man inte tar intryck av det här på andra arbetsplatser så fungerar inte opinionsbildningen på ett normalt sätt. Fallet visar att passiv rökning inte bara handlar om försämring för allergiska personer, personliga obehag och komfort, utan också direkt om hälsan.”

Efter den engagerande nyheten om Gun Palm började allt fler tidningar våga sig på reportage om rökning.

I juli och augusti 1988 publicerade Dagens Nyheter reportageserien Bakom rökridån. Där skildrade sex tidningens utrikeskorrespondenter hur motståndet mot rökning hårdnade i många länder. USA-korren Klas Bergman berättade att han under en flygning från Atlanta till Washington DC inte sett en enda rökare. Rökning var nämligen förbjuden på alla fligheter i USA som var kortare än två timmar. Det fanns också reportage från rökfria kommunen Kramfors och från Zimbabwe som till stor del lever på tobak.

Dagens Nyheter återkom med en ny uppmärksammat artikelserie under vinjetten Livet upp i rök i december 1992 och januari 1993. Det var strax innan sjukvårdsminister Bo Könberg skulle lägga fram propositionen om en samlad svensk tobakslag. Det stod klart att proppen inte skulle innehålla reklamförbud eller åldersgräns och ett mycket begränsat förslag om rökfria miljöer. I en DN-intervju stack Könberg inte under stol med att han personligen var för både reklamförbud och åldersgräns, men att det inte gått att få politisk enighet i frågorna.

Reportageserien täckte de flesta aspekterna på rökning och hälsa. Den som höll i serien var medicinreportern Kerstin Hellbom. Hon säger att den innebar ett internt trendbrott på DN:s redaktion.

– När jag föreslog en reportageserie om tobak var det väldigt många som genast reagerade och motsträvt talade om kampanjournalistik och det skulle DN inte syssla med.

Hon framhöll att som medicinreporter hade hon som uppgift att skriva om riskfaktorer för hälsan. Skulle man då inte skriva om den största av dem alla, rökningen? Det gällde helt enkelt att presentera fakta, inte att föra en kampanj.

Motståndarna gav med sig. Allt eftersom serien pågick kom fler och fler med idéer och ville vara med och skriva. Flera medarbetare slutade röka. Förstasidesredigeraren Hans Nyberg fimpade för gott sedan han ritat in Lenart Nilssons bilder på cancerangripna luftrör. Det är bilder som spridits över

världen och sannolikt gett många människor impulsen att sluta röka.

Kerstin Hellbom befarade nytt motstånd när serien aldrig verkade ta slut. Ofta tröttnar den egna redaktionen före läsarna på historier som tenderar att dra ut på tiden. Men så blev det inte.

Reportageserien belönades med två folkhälsopris på 10 000 konor vardera från Tobaksenheten vid Skaraborgs läns landsting. Det ena gick till redaktionen och det andra till Kerstin Hellbom personligen

När tobaksproppen så överlämnats till riksdagen konstaterade tidningen Arbetet i Malmö ”Tobakslagen en urvattnad historia, Tobaksindustrin kan andas ut. De kan fira med en fet cigarr.” ”Röklag med få förbud” konstaterade Västerbottens-Kuriren. ”Få inskränkningar för rökarna”, skrev Helsingborgs Dagblad.

På ledarsidorna redovisades motstridiga uppfattningar. Dagens Nyheter huvudledare hade rubriken ”En tobakslag utan bett.” ”Vad vi ser är ett typiskt exempel på politisk riskeliminering”, stod det i ledaren. ”Regeringen vattnar ur tobaksutredningens förslag så att den inte ska bli ”utmanande”. Moderaterna har med hänsyn till sin profil som ”frihetsparti” länge motsatt sig att det alls blir en tobakslag, men godtog i slutändan lagen, bara den gjordes tandlös.”

Svenska Dagbladets ledarrubrik samma dag var ”Tobakslag utan galenskaper.” Ledaren konstaterar ”att det kommit därhän att vår tacksamhet mot en borgerlig regering skall behöva grunda sig inte så mycket på vad den genomför, fast mer på vilka beskäftiga galenskaper den, säkert efter avsevärda inre slitningar, beslutar sig för att avstå från att genomföra, det är naturligtvis sorgesamt.”

I det här skedet hade en striktare policy när det gällde rökning även nått veckopressen. Banbrytare var Amelia Adamo, chefredaktör för Vecko-Revyn åren 1991–1995.

Tidningens läsare var flickor och kvinnor mellan 14 och 30 år. En grupp som visat sig svår att påverka med information om tobak och som den icke rökande Amelia som chefredaktör kände ett speciellt ansvar för. Hon säger att hon såg sig som en förtäckt mamma åt dessa läsare och införde därför en redaktionell policy som gick ut på att ”inte röka, inte kröka och göka med kondom”.

Cigaretter retuscherades konsekvent bort på bilder med rökande modeller, filmstjärnor och andra kändisar. Även varumärkena på Marlboro-kläder som stjärnorna hade på sig raderades.

Så kom ett tillfälle 1993 när Ulf Elfving intervjuade chefredaktör Adamo och konstaterade att hon trots sin stränga tobakspolicy i Vecko-Revyn ändå hade

tobaksannonser i tidningen. Amelia sa då att hon personligen inte ville ha sådana annonser, men att det ju inte var hon som var vd och kunde bestämma en sådan sak.

Efter programmet ringde Svenska Tobaks AB till förlagets vd Janne Lindell och klagade, men Lindell stödde Amelias redaktionella tobakspolicy. Det hade bolaget förmodligen inte väntat sig. Resultatet blev att man med omedelbar verkan drog in sina tobaksannonser i Vecko-Revyn.

– Då fick jag uppleva hur det är att som chefredaktör ta konsekvenserna och leva upp till något som jag tror på, säger Amelia Adamo.

Tobaksbolaget var tidningens största annonsör med annonser för den då stora summan av en miljon kronor om året. Bolagets informationschef Ulf Svensson sa i tidningen Resumé (12/93) att man bestämt sig för att inte annonsera i en tidning vars chefredaktör säger att hon har moraliska betänkligheter mot att ta in deras annonser.

Sedan dröjde det inte så länge förrän tobaksannonser i periodisk press förbjöds, från 1 juli 1994.

Förutom att händelsen var en prövning bidrog den till att stärka Amelias image i en tid när det börjat bli trendigt med en sundare livsstil.

Kunskaper om tobaksförebyggande arbete hade Amelia fått som ledamot i en liten rådgivande grupp på Folkhälsoinstitutet som kallades Tobaksrådet. Det var väninnan från ungdomsåren, Margaretha Haglund, som värvade henne. Rådet existerade i ett par år.

– Anledningen till att jag ville ha med henne var att hon var respekterad och hade inflytande i medierna, och också för att få in någon annan partner än de ganska tråkiga kommunerna och landstingen, säger Margaretha Haglund.

– Det hon var väldigt duktig på, förutom att ge oss lite guldkant på arbetet, var att hon sa till oss att inte vara så tråkiga. Det har jag tagit till mig. Folkhälsoarbete måste delvis ske i foträta skor, men det behövs annat också.

– Min första reaktion i Tobaksrådet var, säger Amelia Adamo, att här passar inte jag. Många är så upptagna av sin gärning och begränsas av den, tvekar att anamma pragmatiska lösningar av typen först glamor, sedan müsli. Men jag fick lära mig allt mer om tobak och dess effekter och blev i takt med det mer och mer intresserad av frågan.

I samarbete med Cancerfonden och Folkhälsoinstitutet gav Vecko-Revyn vid två tillfällen ut en bilaga om rökning och tobak med namnet Rökrevyn. Den var redigerad och layoutad precis som modertidningen.

Inspirerad av sin väninna beslöt Amelia att i samarbete med institutet låta tidningens årliga Fröken Sverige-tävling bli rökfri.

– Hon tyckte först att jag var lite galen som ville jobba med Fröken Sverige, säger Margaretha Haglund, men det var ett projekt som vi fick mycket stöd för när vi hade ett seminarium där frågan var ”hur når vi de tjejgrupper som inte tänker gå på universitetet och där många röker?” Det var där problemen fanns.

– Vi hade med folk från modebranschen, flera trendanalytiker, mediefolk, politiker och forskare. Då kom tanken på skönhetsstävlingar upp, att vi borde våga vara med där. Det fanns ganska stor enighet om det. Med det i ryggen var det mycket enklare att inleda samarbetet om Fröken Sverige. Jag hade ingen aning om hur det skulle bli och att det skulle få en så stark ställning.

Samarbetet med Folkhälsoinstitutet gick ut på att de unga kvinnor från olika landskap som gått till Fröken Sverige-final ställde upp som tobaksinformatörer i skolorna.

Amelia Adamo trodde som Haglund att de rökande flickorna i skolorna skulle bli nyfikna och lyssna till Fröken Sverige-finalisterna och deras budskap mot tobak när de kom till klassrummen.

Kandidaterna fick utbildning för uppdraget i Folkhälsoinstitutets regi och diskuterade sedan tobak med tiotusentals elever i åldern 10–14 år, i klasserna fyra till sex.

För många av flickorna i den åldern var Fröken Sverige-kandidaterna förebilder. Det är ingen tvekan om att projektet gjorde succé. Den rökfria tävlingen blev omskriven utomlands och fick efterföljare i flera länder.

Ännu viktigare var att aktiviteterna mot rökning med Fröken Sverige-kandidaterna runt om i landet fick stort utrymme i lokala medier. En publicitet vars värde inte kan underskattas. Det är tidningar som blir väl lästa.

Fröken Sverige-projektet ifrågasattes efter hand allt mer av kritiker som ansåg att det stred mot jämlikhetssträvandena att en myndighet var part i en skönhetsstävling. Andra ansåg att institutet stödde skönhetsideal som leder till ätstörningar hos unga flickor. Det nämndes i sammanhanget ingenting om rökningens hälsorisker för flickorna.

Folkhälsoinstitutet fortsatte med samarbetet, trots kritiken, men avvecklade engagemanget vid den omorganisation som innebar att institutet i fortsättningen inte hade möjlighet att genomföra egna opinionsbildande projekt. Fröken Sverige-projektet pågick från 1995 till 2000.

En uppföljning som gjordes i Halland efter fem år visade att de årskurser

som haft besök av Fröken Sverige-kandidater hade lägsta andelen rökare.

– Det är klart att det hade effekt på samhällsnormerna, säger Margaretha Haglund, och det röjde vägen för andra att ta upp frågan. Vi fick också bort den där präktighetsstämpeln, föreställningen att arbetet mot tobak bedrivs av tråkiga människor.

Ett annat gemensamt projekt var sluta röka-tävlingen Dubbelfimpa – med Amelia, i tidningen Amelia. Där var kravet att två personer slutade röka tillsammans och var rökfria i tre månader. Det kunde vara två väninnor, ett par systrar eller mor och dotter. Priset var en resa till Kalifornien i två veckor.

– Amelias insatser gjorde att andra kommersiella krafter inom mediebranschen fick klart för sig att det låg ett slags vinstintresse i att ta ställning för en positiv rökfri livsstil. Nu låg rökfritt i tiden.

En annan aktivitet som gav genljud i lokalpress i hela landet var projektet Rökfri graviditet och Rökfria Barn åren 1992–2005, då mödra- och barnhälsovårdspersonal utbildades i samtalsmetodik. Det var ett samarbete mellan Cancerfonden, Statens folkhälsoinstitut och Hjärt-Lungfonden med syfte att minska rökningen bland gravida och småbarnsföräldrar. Se nästa kapitel.

En negativ journalistik förekommer också. I ett reportage i herrtidningen Aktuell rapport anklagades i raljerande ton utredaren, justitierådet Staffan Magnusson, sekreteraren Paul Nordgren och de sakkunniga i tobaksutredningen för ett utsvävande lyxliv under resor till USA, Kanada och ett antal europeiska länder. Reportaget publicerades i maj 1990 medan den i mars presenterade utredningen var ute på remiss.

Skribenten, tidningens chefredaktör Jon Karlung, slår fast att ”mötena med hälsovårdskolleger, anti rök-föreningar och religiösa välgörenhetsorganisationer oftast börjar klockan 10 och slutar fyra, med två timmars uppehåll för lunch.” ”Hårt arbetande pärmbarare i allmänhetens tjänst eller myglare som gärna unnar sig flotta krogbesök och lyxresor – när staten bjuder”?

– Det är klart att vi kan sitta hemma och läsa andra länders lagar och lära något av det, sa Staffan Magnusson, berättar Paul Nordgren, men det är lärorikare att på plats undersöka om lagarna fungerar i praktiken och om de som har skrivit lagarna och har tillsynen över att de följs är nöjda med dem.

De flesta resorna gjordes av enbart Magnusson och Nordgren och de betalades av utredningen.

– När det gällde den 14 dagar långa USA-resan sa vi till experterna i utredningen att de gärna fick följa med, men då måste deras egna arbetsgivare

betala. Hade vi åkt till USA vid skilda tillfällen hade vi inte kopplats ihop, och ingen hade reagerat.

– De resor Magnusson och jag gjorde var inte långa och glassiga och vi reste båda i ekonomiklass.

Nyheter om cigarettsmuggling bedöms av svenska medier som intressanta. När tobaksskatten höjdes 1996 och 1997 så att priset på ett paket cigaretter steg från 31 kronor till 44,50 följde en omfattande smuggelrapportering. Ett vanligt tema i artiklarna var att skattehöjningarna gynnat smuglingen. I intervjuer med tobakshandlare påpekades att försäljningen minskat. Smuglingen ansågs öka den organiserade brottsligheten.

Vanligt folk kom sällan till tals utom i enkäter där många svarade att de var beredda att köpa smuggelcigaretter. En aspekt som sällan förekom i rapporteringen var folkhälsan. Erfarenheter från en rad industriländer visar att höjda cigarettpriser minskar antalet rökare. En prishöjning på tio procent leder till att antalet rökare minskar med fyra procent, men den minskade försäljningen i butikerna tillskrevs i svenska medier helt och hållet smuglingen.

Det mediala trycket med sammanlagt 768 smuggelartiklar i dagstidningarna under perioden 1997-1998 fick regeringen att sänka skatten så att ett paket cigaretter kom att kosta 34,50.

Uppgifterna finns i en rapport som doktoranden Tanja Tomson från Centrum för Tobaksprevention gjorde på uppdrag av Statens folkhälsoinstitut. Hon granskade och analyserade hur cigarettsmugglingen och skattehöjningen belystes i medierna åren 97–98. (FHI.Rapport nr 2003:51).

Tobaksindustrins roll granskades inte i rapporteringen om cigarettsmugglingen. Men det skedde i andra sammanhang. I tidningen Z avslöjade Tappas Fogelberg 1988 hur han kontaktades av en representant för Philip Morris. Ärendet var att man behövde en person, gärna med journalistisk bakgrund, som förmådde skapa en bättre stämning runt företagets produkter. En konsult flög över från London för en träff med Fogelberg, som sedan lunchade med Philip Morris Stockholms-chef. Frikostiga konsultarvoden och tjänstebil utlovades. ”Men nej, jag blev aldrig den man som Philip Morris Inc hade hoppats på.” avslutade Fogelberg sitt reportage. ”Men faktum kvarstår. Någonstans där ute promenerar den person som mot en generös lön samt tjänstebil kommer att hjälpa företaget i en tid av en massa otäck anti rök-propaganda.”

Forskarna Heikki Hillamo, Action on Smoking and Health i Helsingfors, och Mats Lambe, Karolinska institutet, har med hjälp av de amerikanska

tobaksdokumenten kartlagt hur ett nordiskt journalistprogram från Philip Morris tillämpades i Sverige och Finland. I strategierna mot negativ publicitet om tobaksindustrin ingick betalda resor, pressträffar och arrangemang av olika slag.

Programmet blev ingen succé. Granskningen av tidningarnas innehåll från den aktuella perioden visar att bara ett fåtal var tobaksvänliga. Det var vanligast att ekonomijournalister tog ställning för tobaksbolagen. Artikeln om Philip Morris nordiska journalistprogram hade när den här dokumentationen skrevs ännu inte publicerats.

Det mest påträngande reportaget om rökning under 1990-talet svarade Expressen-reportern Peter Himmelstrand för. Han var en storrökare som insjuknat i lungemfysem och ville med sitt öde påverka andra människor att aldrig börja röka eller att fortast möjligt sluta.

Han turnerade i skolorna och berättade om hur livet tedde sig efter en halv miljon cigaretter under 40 års bolmande. ”Varje andetag känns som att dra in luft genom två sugrör,” sa han.

I sin artikelserie 1994 berättade han att ”efter ett helt års sjukskivning är jag nu halvt sjukpensionerad. En vanlig cigarettmissbrukare...”

”Vi som inte har dött än får tänka oss för varenda gång vi ska gå 13 trappsteg till tvättstugan.”

Hans artikelserie publicerades en andra gång under 1999 när han hade avlidit.

Rökfri graviditet – Rökfria Barn

EN DAG 1991 kom Margaretha Haglund till Cancerfonden för att diskutera den alarmerande stora andelen rökare bland gravida kvinnor. 24 procent av mödrarna rökte vid tidig graviditet det året. Det betydde i klartext 30 000 mammor. Ett bra sätt att tackla problemet vore att rikta ett tobaksförebyggande arbete direkt till de gravida, argumenterade Haglund. Det skulle vara ett sätt att nå de rökande kvinnorna med budskapet att de hade en chans att göra något både för barnet och sin egen hälsa.

Den lämpligaste kanalen skulle personalen på landets 600 mödravårdscentraler i primärvården vara. Där erbjuds ju förutom kostnadsfria kontroller också stödjande samtal.

Cancerfonden åtog sig projektet. Lisen Sylwan, som anställdes ganska nyligen och inte hunnit få så många uppdrag, fick ansvaret för projektet som döptes till Rökfri graviditet.

Fonden insåg nyttan av ett samarbete med fler ideella organisationer. Astma- och Allergiförbundet anslöt sig och medverkade en tid, liksom Hjärt-Lungfonden, som var kvar till början av 2000-talet. Cancerfonden och Folkhälsoinstitutet var kvar hela vägen.

Man hade hört talas om att normmännen hade ett bra material riktat till gravida. Det bestod av en film och ett blädderblock, men en närmare granskning visade att materialet var väl mäsrande, även om det gick att hitta en del guld-korn. Lärdomen blev att det krävdes ett annat förhållningssätt.

Lisen Sylwan genomförde en enkät bland barnmorskor i primärvården som visade att de tyckte det var särskilt svårt att samtala om rökning.

– Det blev ett överväldigande gensvar, berättar hon. De flesta svarade per

telefon för att de kände ett behov av att få tala om ämnet. Vi blev nerringda. Barnmorskorna ansåg att de inte främst behövde kunskaper om rökningens risker utan hur de skulle lära sig att samtala utan pekpinnar eller vara för undfallande för att nå fram och hjälpa kvinnorna att bearbeta tankar och känslor.

En sammanfattning av de erfarenheter och uppslag som förmedlades i samtalen blev embryot till vad som så småningom skulle kallas motiverande samtal.

Den första samtalsmetoden utarbetades av psykologen Agneta Hjalmarson vid Sahlgrenska sjukhusets rökavvänjningsklinik i Göteborg. Idén var att enbart förmedling av kunskaper för att påverka ett beteende inte räcker. Det gäller att få igång ett konstruktivt samtal om rökning, präglad av ömsesidig respekt där kvinnan får chansen att själv styra och fatta ett beslut om att sluta röka, motiverat av att rökningen inte är bra vare sig för barnet eller henne själv.

Projektet blev klart för start 1992. Tre år senare skulle det vidgas och omfatta även spädbarnsföräldrar. Informations- och handledningsmaterial producerades och skickades ut till barnmorskorna på mödravårdscentralerna, MVC. 1993 publicerades det första nyhetsbrevet med titeln Rökfri graviditet som också gick ut till alla MVC.

1994 skickades Socialstyrelsens rökvanestatistik för gravida ut med nyhetsbrevet.

Statistiken bygger på att barnmorskorna sedan 1983 frågar de gravida om deras rökvanor när de skrivs in.

– Det var först i och med Rökfri graviditet som alla barnmorskor fick ta del av statistiken. Den blev väldigt nyttig när den användes lokalt och uppmärksammades i hög grad av de lokala medierna. Statistiken redovisar andelen rökande gravida kommun för kommun.

Efter att ha skrivits in har praktiskt taget alla gravida kvinnor, och även deras män, upprepade kontakter med framför allt mödravårdscentralernas barnmorskor. Det mesta av arbetet med kontroller och samtal sköts av dessa.

En föreläsargrupp som skulle hålla endagsseminarier för barnmorskor runt om i landet bildades och fick namnet Røxette, en lätt förvrängning av Roxette, rockduon som då var i ropet.

I gruppen ingick Margaretha Haglund, överläkare Gunilla Bolinder, psykologen Agneta Hjalmarson, Lisen Sylwan, Tove Bångstad från Hjärt-Lungfonden och medicinjournalisten Gunilla Myrberg.

Det första seminariet ägde rum i Västerås 1992 och det sista i Stockholm

1994. Då hade 33 seminariedagar genomförts från Lund i söder till Umeå i norr.

– Det kändes lite som ett härnadståg, säger Gunilla Myrberg. Seminarierna väckte stor uppmärksamhet. Men det var viss skillnad på hur vi blev mottagna på olika mödravårdscentraler. Mest positivt var det i de landsting där det redan fanns en medvetenhet tack vare insatser av sådana som Erik Uhrbom i Dalarna och Göran Boëthius i Jämtland.

Under åren 1992-1994 lades de största resurserna på dessa seminariedagar. Det informationsmaterial som producerats riktade sig dels i form av handledningar till barnmorskorna och dels till de gravida kvinnorna. Exempel på det senare var häftet ”Rökfri – 12 dagars program för dig som är gravid och vill sluta röka” och affischer och foldrar.

Nästa etapp i projektet startade 1995 då en samtalsmodell började utvecklas för arbetet med spädbarnsföräldrar inom den förebyggande barnhälsovården. En vård som oftast sker vid barnavårdscentralerna, BVC, eller också vid en vårdcentral eller hos en distriktssköterska. Nu kom projektet att kallas Rökfria Barn.

Docenten och psykologen Elisabeth Arborelius fick uppdraget att utforma samtalsmetodiken. Hon hade särskilt intresse för samtal mellan patienter och vårdens företrädare. Resultatet blev en metod med inriktning på barnsjuksköterskornas samtal med nyblivna föräldrar under barnets första levnadsår. Målet för dessa samtal är inte i första hand att få rökande föräldrar att sluta utan handlar mest om hur barnet ska utsättas för så litet tobaksrök som möjligt. Kring den frågan kan sköterska och föräldrar lättare samarbeta. Chanserna att barnet får andas renare luft ökar och det kan också gå så att föräldrarna röker mindre eller slutar.

1995 började man i några län registrera rökvanor bland spädbarnsföräldrar. Røxette-gruppen inledde också en ny turné. Denna gång riktad till BVC-sjuksköterskor på 14 orter åren 1995-1996.

– Det var för att försöka bidra till att bibehålla rökfriheten från rökfri graviditet. Många återfaller ju i rökningen när de har fått barn, säger Gunilla Bolinder, som deltog även i Røxettes andra turné.

I nästa steg utformades kurser i samtalsmetodik på två dagar med en uppföljning efter ett halvt år. De leddes av sjuksköterskan Yvonne Bergmark Bröske, ordförande i Sjuksköterskor mot Tobak, och Lisen Sylwan. Kurser hölls för BVC-sjuksköterskor och barnmorskor, var för sig. Längre fram blev

det kurser också för blandade grupper.

Nyhetsbrevet Rökfri graviditet fick namnet Rökfria Barn och kom ut fyra gånger om året.

1996 hade alla län, utom ett, infört registrering av rökvanorna hos spädbarnsföräldrar. Från år 2000 finns det ett fast utrymme i BVC-journalerna för uppgift om rökning. Tidigare fick man klistra in lappar med informationen. Det innebar att statistik även över andelen rökande spädbarnsföräldrar kunde börja publiceras.

Projektet Rökfria Barn upphörde 2005, fast innan dess hade det 1998 belönats med ett WHO-pris för framgångsrikt arbete för att förbättra kvinnors och barns hälsa.

I juni 2005 kom det sista numret av Rökfria Barn. Produktionen av allt tryckt material upphörde också.

De sista åren var det enbart Cancerfonden och Statens folkhälsoinstitut som drog lasset.

– Cancerfonden såg som sin roll att lyfta viktiga frågor, men inte att driva projekt permanent, säger Lisen Sylwan, som numera arbetar på Statens folkhälsoinstitut i Östersund. Efter 14 år borde det vara naturligt för hälso- och sjukvården att ta över satsningen, ansåg man på Cancerfonden.

– I slutet av 2004 ordnade vi en workshop med företrädare för bl a Landstingsförbundet och Socialstyrelsen för att diskutera hur satsningen skulle kunna räddas. Men något svar på frågan vem som skulle kunna förvalta projektet fick vi aldrig.

Lisen Sylwan tror att intresset för motiverande samtal är så stort inom hälso- och sjukvården att metodiken fortsätter att spridas.

Sedan statistiken över rökande gravida började mätas 1983 har andelen rökare vid tidig graviditet minskat från 31 till knappt 9 procent år 2004.

Det svenska Rökfria Barn-programmet blev modell för ett EU-finansierat projekt inom ramen för ENSP, det Europeiska nätverket för tobaksprevention. Projektet startade 1999 med namnet EURO-scip, European Action on Smoking Cessation in Pregnancy. Syftet var att bygga upp ett nätverk av personer engagerade i frågan om rökning under graviditet och småbarns rätt till rökfri miljö. Sju länder deltog. Sverige ombads vara med eftersom den svenska satsningen med sin utveckling av samtalsmetoder hade inspirerat andra länder.

Företrädare för nätverket medverkade vid konferenser och seminarier för att informera om sina erfarenheter. Nyhetsbrevet Rökfria Barn användes som

förebild för andra länders nyhetsbrev.

Sverige och Holland drog sig ur nätverket 2003 på grund av att verksamheten i de två länderna låg så långt före de övriga så utbytet blev allt för enkelriktat.

De sista årens nyhetsbrev Rökfria Barn kan hämtas som pdf-filer på www.tobaksfakta.org. Där finns också flera rapporter om projektet, bl a ”Rökfria Barn – en rapport; De första tio åren”, där en stor del av uppgifterna här är hämtade.

Svensk först med rökavvänjning

KONNY DOMAUIER

I slutet av 1980-talet fick överläkare Hans Gilljam ett uppdrag som innebar både rökavvänjning i grupp och att utbilda rökavvänjare. Nu är han chef för enheten Tobaksprevention inom Centrum för folkhälsa i Stockholms läns landsting.

SVERIGE VAR FÖRST i världen med rökavvänjning i större skala. Det var tack vare läkaren Börje Ejrup som 1956 startade den första rökavvänjningskliniken på Norrtulls sjukhus i Stockholm. Det blev ytterligare fyra kliniker fram till 1960. Under de åren hann 10 000 personer behandlas, med resultat som var i nivå med nutidens.

Den metod som användes var att ge injektioner med en substans som heter lobelin. Ett ämne som kommer från en växt som är nära släkt med tobak. Ejrup, som var docent i invärtesmedicin, hade i sin forskning kring diagnostik av hjärtförstoring av en slump upptäckt att storrökande patienter vid behandling med lobelin tappade nikotinsuget.

Han testade substansen som rökavvänjningsmedel på tio rökare som ställde upp som försökspersoner. Tio dagar i rad fick de två lobelininjektioner per dag, i kombination med råd om hur de lämpligen skulle bryta sina rökvanor. Åtta slutade röka.

Rökavvänjningen i Stockholm fick stor internationell uppmärksamhet. Journalister skickades till Stockholm, behandlades och rapporterade. Börje Erup inbjöds att föreläsa runt om i världen. Det hände att tusentals människor kom och lyssnade.

Entusiasmen var inte lika stor i tobaksindustrin eller bland Ejrup's kolleger. På 50-talet rökte fortfarande över hälften av de svenska läkarna. Många kolleger varnade honom för att verksamheten kunde skada hans karriär, berättade han för www.tobaksfakta.org vid ett besök i Stockholm 2004. De auktoriteter som tillsatte tjänster och fördelade forskningsanslag var ju ofta själva storrökare.

Börje Ejrup fick 1960 ett stipendium för att forska på ett sjukhus i New York. Han fortsatte sedan att forska vid Cornelluniversitetet där och startade också en rökavvänjningsklinik i samarbete med den amerikanska Cancerfonden. Han bosatte sig för gott i USA.

I Stockholm övertogs verksamheten av psykiatrikern Ture Arvidsson i landstingsregi på Danderyds sjukhus. Han var en framstående expert på hypnos och använde den metoden för rökavvänjning.

När kliniken i Danderyd så småningom lagts ner och Arvidsson övergått till privatpraktik lyckades chefen för lungkliniken på Huddinge sjukhus, Lars-Gösta Wiman, förmå landstinget att anslå medel till en rökavvänjningsklinik på sjukhuset.

Där bedrevs från 1978 rökavvänjning i grupper med fyra timmars läkartid per vecka, en psykolog och en sjuksköterska på deltid. 1987 förstärktes resurserna med en läkartjänst på halvtid, psykolog och tre sjuksköterskor.

Hans Gilljam, läkare på lungkliniken, åtog sig läkartjänsten. Uppdraget var att förutom behandling av avvänjningsgrupper också fungera som resurs för primärvården och utbilda personal i rökavvänjning.

– Vi hade en ganska stor omsättning inom rökavvänjningen de följande åren och lade oss också vinn om att följa upp utbildningen, säger överläkare Hans Gilljam, nu sedan länge chef för enheten Tobaksprevention i landstingets Centrum för folkhälsa i Stockholm.

– När vi var på höjden av vår framgång 1992 hade vi etablerat rökavvänjning på 55 ställen i länet, vart och ett utmärkt med en knappnål på en karta över Stockholms län som vi hade på väggen. Vi hade en genomströmning av 600 patienter per år när vi var som flitigast. Vi gjorde en långtidsuppföljning på fem-sju år och hamnade på omkring 40 procents rökfrihet, vilket vi tyckte var bra. Ett resultatet vi publicerade i en vetenskaplig artikel.

– Allt gick som smort tills husläkarsystemet infördes. Utom att läkarna i primärvården då skulle visa sig på bild och vara attraktiva på en marknad hette det inledningsvis att de själva fick bestämma om de behövde assistans av en sjuksköterska. Det där satte skräck i hela gruppen av sjuksköterskor i primärvården. De släppte alla extra åtaganden, varav rökavvänjningen var ett. Vi insåg att det inte fanns en chans att rädda någonting.

Efter 1994 vände vindarna igen. Gunnar Ågren från vänsterpartiet hade fått en vågmästarroll i landstinget i det årets val där socialdemokraterna återkom och genomdrev tillkomsten av ett folkhälsolandstingsråd. 50 miljoner satsades

första året på folkhälsan. Tobaksprevention var ett av de sakområden som skulle byggas upp. Det ledde till att ”Enheten för minskat tobaksbruk” fick åtta miljoner i stället för de två miljoner man fått klara sig med tidigare. Namnet byttes till Centrum för tobaksprevention, CTP, Strax innan hade man också flyttat in i rymligare lokaler utanför sjukhuset.

– Jag hade klart för mig, säger Hans Gilljam, att vi skulle kunna utträta en hel del med så mycket pengar. Men om vi inte på något sätt beskrev vad vi gjorde, helst vetenskapligt, så skulle det snart falla i glömska. Beskrivs det inte så har det aldrig hänt.

– Vid kontakt med ledningen för Karolinska institutet fick jag stöd för uppfattningen att det behövdes en kärna av personer med vetenskaplig kompetens för att vi skulle orka driva verksamheten på längre sikt.

Bland dem som rekryterades var den då nyligen disputerade Rosaria Galanti, som främst fick hand om barn- och ungdomsforskning, och den isländske psykologen och doktoranden Asgeir Helgason som anställdes efter disputationen. Han hade erfarenhet av isländsk tobaksprevention och Islands

JACOB FORSELL

I september 1998 startade Sluta röka-linjen med telefonnumret 020-84 00 00, efter en försöksperiod från maj månad samma år. Under det första hela verksamhetsåret kom 31 000 samtal till rökavvänjarna. En av dem är Christina Eriksson på bilden.

telefonlinje för rökslutarstöd, ett experiment som genomfördes 1987–1989.

– Det var i det skedet som vi också hade börjat planera för Sluta röka-linjen, så han fick ta hand om den.

Tankarna på en sluta röka-linje mognade i samarbete mellan Hans Gilljam och Britt-Marie Lindblad från Cancerfonden under världskonferensen Tobak eller Hälsa i Peking i augusti 1997.

– Vi talade mycket om att hitta en ordentlig satsning på rökavvänjning som inte bara var lokal, säger Britt-Marie Lindblad.

Cancerfondens ledning med generalsekreteraren Marianne af Malmborg i spetsen var inte svår att övertala. Målet blev att i projektform driva en nationell avgiftsfri rökslutarlinje av god kvalitet i tre år. Ambitionen var att under projektiden kunna presentera en vetenskaplig utvärdering av linjens effektivitet.

Cancerfonden svarade för planering, inköp och marknadsföringsaktiviteter och åtog sig att hitta fler finansiärer.

CTP ansvarade för lokal, drift, utbildning och utvärdering.

Ytterligare finansiärer blev Folkhälsoinstitutet, Hjärt-Lungfonden och Apoteket. Alla bidrog med årliga anslag på 750 000 kronor. Sedan 2002 anslår staten fem miljoner kronor om året. De ursprungliga finansiärerna drog sig tillbaka efter hand.

Linjens telefonnummer, 020-84 00 00, funderade Britt-Marie Lindblad ut. Hon såg för sig hur man kunde göra reklam med rökringar i nollorna och åttan.

I maj 1998 startade en försöksperiod i samband med fimpakampanjen Fimpa med Sting. Själva rökavvänjningsaktiviteten organiserades av hälsopedagogen Lena Nederfeldt.

Den officiella starten ägde rum 4 september samma år. I marknadsföringen ingick bl a fyra tv-filmer på en halv minut var med komikern John Cleese, ursprungligen gjorda för BBC. Den mediala uppmärksamheten blev enorm. Det resulterade i att det vissa dagar kunde komma mer än tusen samtal under en enda timme.

Under det första hela verksamhetsåret, 1999, fick Sluta röka-linjen 31 000 samtal. Av dessa var 5 000 behandlingssamtal. Sedan dess har det totala antalet samtal minskat, medan behandlingssamtalen ökat. 2004, året före rökförbudet på serveringarna, hade man 24 500 samtal, varav 11 500 var behandlingssamtal. 2006 var samtalen 17 000, och av dem var 9 500 behandlingssamtal.

Behandlingen anpassas individuellt och består i regel av två samtal. Patien-

ten kan också erbjudas att själv bli uppringd upp till sex gånger. Som komplement till samtalen skickas också broschyrer ut.

En utvärdering som forskaren Tanja Tomson lade fram 2005 visar bl a att en tredjedel av de behandlade förblivit rökfria efter tolv månader. Rapportens titel är Sluta-Röka-Linjen; En utvärdering av effekter och kostnadseffektivitet, Stockholms läns landsting.

– Nu har vi ett oerhört spännande projekt som verkar lovande, säger Hans Gilljam. Sedan två och ett halvt år jämför vi med vetenskaplig metodik två olika sätt att tala med patienterna. Det sker dels med kognitiv beteendeterapi, KBT, och dels med motiverande samtal, MI.

– Rökare som vill gå in i behandling slussas in i endera fällan och behandlas fortlöpande på det ena eller det andra sättet. Vi har möjlighet att följa upp hur de lyckats. Preliminära resultat visar att det faktiskt är stora skillnader. Det hade vi själva inte trott. Det verkar som om MI, motiverande samtal, är den framgångsrikaste metoden. Studien väntas bli publicerad 2008..

En rökavvänjningsklinik startade på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg 1975 och vid Ulleråkers sjukhus i Uppsala 1976. Många av de studier, framför allt läkemedelsstudier, som gjorts om rökavvänjning har genomförts på dessa kliniker. Ett exempel är nikotintuggummi som utprovades under många år på rökavvänjningskliniker i Sverige och Storbritannien.

Kliniker som utvecklar och utvärderar nya metoder som kan förmedlas till olika yrkesgrupper inom hälso- och sjukvården är en nödvändig resurs. Det konstaterade 1998 SBU, Statens beredning för utvärdering av medicinsk metodik, i skriften Metoder för rökavvänjning.

I rapporten Tobaksfritt landsting på Agendan, en uppföljning av det tobakspreventiva arbetet i landsting/regioner 2006, framgår att 70 procent av landets vårdcentraler har rökavvänjare, även om siffran är något osäker. En utbyggnad av tobaksavvänjningen i landstingen tillhörde de satsningar som genomfördes åren 2002-2005 sedan regeringen satsat 90 miljoner under tre år på ett av Statens folkhälsoinstitut lett förändringsarbete för att motverka tobaksbruket, Tobaksupdraget.

Trots de satsningar som hittills gjorts ligger Sverige inte särskilt bra till när det gäller rökavvänjning vid en jämförelse med 30 länder i Europa. Det visar en rapport i tidskriften Tobacco Control i juni 2007. Ett par tobaksexperter granskade hur de 30 länderna har lyckats med sin tobakspolitik. Faktorer som poängsätts är tobakspriserna, rökförbud, informationskampanjer, reklamför-

bud, varningstexter och rökavvänjning. Totalt kommer Sverige på sjätte plats, men i rökavvänjning först på elfte. En placering som delas med Cypern, Holland, Belgien, Tjeckien och Rumänien.

Storbritannien är bäst i Europa på att erbjuda rökavvänjning och tvåa totalt, medan Irland är tvåa i rökavvänjning och etta totalt.

För att skapa större efterfrågan på rökavvänjning i Sverige krävs en strategi som går ut på att hålla frågan levande hos målgruppen. Det anser Margaretha Haglund.

– Det är viktigt att hjälpa de personer som ringer och det känns meningsfullt, men ser man det i ett större sammanhang borde linjen vara integrerad i ett nationellt program. Det har man insett i vissa länder där linjen lokaliserats till ett strategiskt centrum för nationella insatser.

– Det hjälper heller inte att ha rökavvänjning på en vårdcentral om kanske högst 30 procent av befolkningen känner till det. Det måste finnas en kontinuerlig mediestrategi som håller frågan aktuell.

– Erfarenheterna från andra länder visade, när vi startade, att budgeten för marknadsföring bör vara lika stor som driftbudgeten. Men nu är det inte alls någon jämlighet mellan de två posterna. De senaste åren har vi legat på en miljon, men vi har haft tur och fått lite extra draghjälp av kampanjer som t ex EUs Help – for a life without tobacco där vi de två senaste åren haft vårt telefonnummer väl exponerat.

– Så har vi alltid sysslat med utskick och marknadsföring riktad till vården. Apoteken var tidigare till stort stöd, men så började de marknadsföra sina egna telefoncoacher och då kom vi litet i skymundan. Nu verkar det som om den satsningen övergivits.

Tandläkare Maria Rankka som är chef för Sluta röka-linjen konstaterar att den dominerande kontaktvägen de första åren var tv, men tendensen har varit att allt fler som ringt fått kännedom om linjen via sjukvården. Brytpunkten kom 2001 då fler hade fått kännedom om linjen i vården än via tv. Numera är Internet den dominerande kontaktvägen. I viken utsträckning det är vårdpersonal som tipsat om hemsidan är svårt att kartlägga.

Opinionskantring för åldersgräns

TANKEN ATT INFÖRA ÅLDERSGRÄNS vid tobaksköp är gammal. Det förekom riksdagsmotioner om det redan i början av 1900-talet. Orsaken var att bruket av de nya massproducerade cigaretterna hade börjat sprida sig till ungdomar och kvinnor. I modern tid framfördes ett första förslag om åldersgräns vid tobaksköp 1973 i Socialstyrelsens utredning Tobaksrökning.

Den tobaksutredning som tillsattes i maj 1988 föreslog också en åldersgräns i sitt bestänkande, men inte förrän 1996 klubbade riksdagen ett beslut om en åldersgräns vid 18 år som började gälla 1 januari 1997.

Sverige var långt efter USA, Kanada, Australien, övriga Norden och flera andra länder i Europa med en åldersgräns.

Berättelsen om ansträngningarna att försöka stärka tobakslagen med en åldersgräns handlar både om hur opinioner förändras och hur avgörande det kan vara att folkhälsans företrädare uppträder någorlunda samstämmigt. En avvikande uppfattning kan framgångsrikt utnyttjas av motståndarna.

Tobaksutredningen framhöll att en åldersgräns kunde orsaka vissa praktiska problem, men att fördelarna klart övervägde. Därför föreslog man en 18-årsgräns. Den skulle göra det svårare för de ungdomar som befinner sig i en känslig ålder att komma åt tobaksvaror. Underåriga som köpte tobak skulle inte straffas. Däremot skulle säljare som bröt mot regeln kunna dömas till böter.

När remissvaren kommit in hade de instanser som kunde förväntas säga nej

också avstyrkt en åldersgräns, t ex Svenska Tobaks AB och Livsmedelshandlarna. De senare avstyrkte ”på det allvarligaste”.

Mer överraskande var att En rökfri generation, ERG, ställde sig tveksam till åldersgränsen. ”En rökfri generation tror att de övriga förslagen till tobakslag förenat med en speciell hälsoavgift som ger avsevärda medel till information är den bästa lösningen. Införande av åldersgräns uppfattas ofta negativt och kan dessutom förstärka tobaksvanornas statusvärde som vuxensymbol.”

— Det är viktigt att alla som arbetar för ett gemensamt mål inte för fram egna, privata käpphästar i remissvar, säger Margaretha Haglund. ERG är normalt inte en remissinstans som regeringen brukar bry sig om, men den gången blev deras svar ett tillräckligt bra argument att ta till som ursäkt för att inte göra något.

— En splittring bland oss som är för en förändring utnyttjas av dem som inte vill göra någonting. Och det är ofta politiker. En rörelse som inte arbetar för ett gemensamt mål blir väldigt sårbar. Det var ju att bjuda in till en bredsida att inte ens En rökfri generation trodde på förslaget om åldersgräns. De som jobbar så mycket med ungdomar.

I en debattartikel i Svenska Dagbladet med rubriken ”Åldersgräns motverkar bara önskat syfte” refererade vd Lars Elmenius vid Svenska Tobaks AB till En rökfri generation och Riksförbundet hem och skola, som också framfört kritiska synpunkter på en åldersgräns.

Det uttalades i polemik med riksdagsledamöterna Elisabeth Fleetwood (m) och Barbro Westerholm (fp), som tillsammans med övriga i samarbetsgruppen med kvinnliga ledamöter från samtliga partier motionerat om högre cigarett-skatter, reklamförbud och åldersgräns redan 1989.

Något förslag om åldersgräns fanns inte med i den proposition om en tobakslag som sjukvårdsminister Bo Könberg överlämnade till riksdagen i februari 1993. Och det fanns ingen majoritet i socialutskottet för att ta med åldersgränsen i den kritik som regeringen fick för de brister i proppen som ledde till uppmaningen att snarast återkomma med nya förslag på flera områden.

En rad motioner med förslag om åldersgräns avstyrktes.

Utskottet är inte berett, stod det i socialutskottets betänkande, att nu föreslå införande av en åldersgräns för inköp av tobaksvaror. Utskottet föreslår dock med anledning av vissa motioner ett tillkännagivande i vilket riksdagen betonar vikten av att regeringen noga följer informationsinsatser och forsk-

ning kring ungdomars rökvanor och återkommer till riksdagen med förslag om en åldersgräns för inköp av tobak om tobaksbruket bland barn och ungdomar inte minskat.

En enkät som Cancerfondens tidning Rädsla Livet genomförde bland riksdagsledamöterna och publicerade i nummer 1, 1993 tydde på att det fanns en majoritet mot en åldersgräns. Endast 22 procent av de 227 som svarat var för. Av partierna var det bara vänsterpartiet och kds som var odelat för.

Precis två år senare, och sedan en ny riksdag tillträtt, gjorde Rädsla Livet ännu en enkät. Av 330 ledamöter som svarade på frågorna var 54 procent positiva till en åldersgräns.

— Det är sedan fler morsor kommit in i riksdagen, kommenterade en av de kvinnliga ledamöterna. De vill inte att deras ungar ska röka.

I den nya riksdagen hade kvinnorepresentationen ökat från 114 till 144 (plus 30) och männen minskat från 235 till 205. Resultatet av enkäten publicerades i Rädsla Livet nummer 1, 1995.

I januari samma år uppdrog regeringen åt folkhälsoinstitutet att i samarbete med Socialstyrelsen belysa hälsokonsekvenserna av att införa en åldersgräns vid inköp av tobaksvaror. Den rapport som uppdraget resulterade i var mycket tydlig och överlämnades till regeringen i april 1995.

Rapporten konstaterade att hälsoriskerna ökar ju tidigare i livet barn börjar röka och att en åldersgräns kan ha flera syften. Den kan hindra att barn och unga får tillgång till tobak eller slipper bli påverkade att pröva tobak. En åldersgräns ger också tydliga signaler om vuxenvärldens inställning om tobakens skadlighet, den stöder föräldrar och andra vuxna i deras uppfostran av barnen och fungerar också som konsumentinformation.

Undersökningar i flera länder visar att åldersgränser vid försäljning av alkohol leder till minskad konsumtion. Minskad tillgänglighet på vilken vara som helst resulterar för övrigt i minskad konsumtion. Dessa sanningar bör även gälla tobak, slog rapporten Åldersgräns vid tobaksköp fast.

Även om bara fem procent av de ungdomar i Sverige som röker aldrig hade börjat så skulle 298 personer per år slippa dö i förtid på grund av rökning.

En promemoria med förslag om att det i tobakslagen skulle införas en 18-årsgräns vid inköp och införsel av tobak utarbetades på socialdepartementet med rapporten som grund. Regeringen föreslog i propositionen Åldersgräns vid tobaksköp att 18-årsgränsen skulle införas.

Den gången hade En rökfri generation lärt sig läxan. I sitt remissvar den 28

KONNY DOMAUER

Så här kunde det se ut på svenska skolgårdar. Bilden är tagen på Blackebergs gymnasium i Stockholm 1993. Rektor Bengt Palmöf diskuterar rökning med några elever. Året därpå förbjöds rökning på skolgårdarna och efter drygt tre år infördes åldersgränsen vid köp av tobak.

februari 1996 skrev den nya generalsekreteraren Gunilla Steinwall att ”En rökfri generation tillstyrker att en åldersgräns snarast införs för inköp av tobaksvaror. Tobaksvaror skall inte få säljas till personer som inte fyllt 18 år. Lagen skall träda i kraft så snart som möjligt, helst redan den 1 juli 1996.

Det är En rökfri generations bestämda uppfattning att lagen måste kopplas till ett förbud mot tobaksautomater, en bred informationssatsning för att förebygga tobaksdebut och därmed framtida skadeverkningar.” Förslag om förbud för automater och annan typ av självbetjäning vid tobaksköp fanns med i tobaksutredningens förslag 1990. ERG krävde också en påföljd ”som gör att lagen känns angelägen att efterleva.”

Anledningen till att handeln vill ha kvar automaterna är det stora svinnet av tobak i de ställ som finns vid kassorna. Vid automathandel uppstår inget svinn.

Riksdagen antog förslaget om åldersgräns och den skärpta tobakslagen började gälla 1 januari 1997.

Men det visade sig snart att åldersgränsen för tobak fungerade sämre än motsvarande åldersgräns för öl.

– Det finns ingen åldersgräns som fungerar till 100 procent, säger Paul Nordgren. En del fungerar inte alls. Men åldersgränsen på öl fungerar så där till hälften. Åldersgränsen för tobak borde ju fungera lika bra. Handeln jobbar nog rätt intensivt för att det ska fungera. Det är framför allt de stora kedjorna som gör särskilda insatser.

– Samtidigt visar våra studier att de små försäljningsställena inte är sämre i och för sig, utan att det ofta är miljön i de butikerna som gör det svårare.

– Varje lagändring av det här slaget måste föregås av information och opinionsbildning, annars får den inte avsedd effekt, säger Margaretha Haglund.

– Ett system med licensiering av tobakshandlare skulle vara effektivare. Den som bryter mot åldersgränsen skulle då kunna få sitt säljtillstånd indraget. Att man inte vill införa ett sådant system visar att frågan inte anses tillräckligt viktig. Jag kan inte se något hållbart argument mot en licensiering.

Folkhälsokommittén föreslog år 2000 i sitt betänkande Hälsa på lika villkor – nationella mål för folkhälsan att tobakslagen borde skärpas genom att ett licenssystem införs för försäljning av tobak. Kommunerna skulle också få ta ut en avgift för all tillsyn som bedrivs enligt tobakslagen.

I regeringens proposition 2001/02:64, Vissa tobaksfrågor, föreslogs en skärpning av reglerna för tobaksförsäljning i detaljhandeln. Och trots att en majoritet av remissinstanserna stödde förslaget om licensiering ansåg regeringen att en sådan lösning skulle föra för långt. Mer rimligt vore en anmälningsplikt till kommunen av dem som säljer tobak. De skulle också få betala en avgift för finansiering av den kommunala tillsynen av näringsverksamhet med tobaksvaror. Förslaget godkändes av riksdagen och trädde i kraft 1 juli 2002.

När Svensk Dagligvaruhandel tillsammans med bland andra Statens folkhälsoinstitut hösten 2004 genomförde en nationell undersökning av ålderskontrollen vid tobaksköp i cirka 900 försäljningsställen var det knappt fyra av tio butiker som begärde legitimation. Ålderskontrollen vid ölköp fungerade vid mellan 50 och 60 procent av köpen. Vid tobaksköp var andelen 30 procent.

Det fanns inga större skillnader mellan dagligvaruhandel, servicebutiker och bensinstationer. Kassapersonal under 25 år sålde tobak utan att fråga efter legitimation i större utsträckning än äldre arbetskamrater.

Lokala undersökningar som tidningar och organisationer som Visir gjort

runt om i landet har visat liknande resultat.

Fler skärpningar av tobakslagen ingick i proppen 2004/05:118 som innebar att försäljningsställen för tobak ska ha ett program för egentillsyn och att det ska finnas tydliga och synbara skyltar där åldersgränsen förklaras och att det ska gå att kontrollera köparens ålder även vid försäljning i automat, postorder eller via Internet.

Dessutom föreslogs ett förbud för styckvis försäljning av cigaretter och att cigarettpaketet måste innehålla minst 19 cigaretter.

Förslaget klubbades i riksdagen och började gälla 1 juli 2005, utom förbudet för styckvis försäljning som trädde i kraft 1 januari 2006. Regeringen lovade att noggrant följa om de föreslagna åtgärderna efterlevs, om inte så kunde den tänka sig att införa bestämmelser om försäljningsförbud motsvarande reglerna i alkohollagen.

Någon ytterligare nationell undersökning av det slaget har inte gjorts, men Thomas Svaton, vd för Svensk Dagligvaruhandel, anser att situationen har förbättrats. Särskilt de stora kedjorna arbetar effektivt med utbildning av personalen. Ett problem är den stora personalomsättningen som gör att utbildning och information måste pågå kontinuerligt. Även kommunerna har skärpt tillsynen av tobaksköpen, säger Svaton.

Många kommuner gör egna inköpsundersökningar. Täby norr om Stockholm är en av dem. Där visade 2007 års undersökning att knappt åtta procent av butikerna sålde tobak till ungdomar utan att fråga efter legitimation medan 21 procent sålde öl. Ett klart bättre resultat än i tidigare undersökningar sedan starten 2001.

Provköp i 64 butiker i Botkyrka, söder om Stockholm, visade också klara förbättringar. På andra håll har sämre resultat vid kontrollköp lett till ökad aktivitet från kommunernas sida med besök av tillsynsinspektörer som går igenom resultaten av provköpen med butikerna.

De årliga undersökningar av drogyvanor bland elever i årskurs 9 som CAN, Centralförbundet för Alkohol- och Narkotikaupplysning, gör visar att av de elever som rökte 1997 köpte 61 procent av pojkarna och 59 procent av flickorna sin tobak själva. Motsvarande siffror för 2006 var 54 procent för pojkarna och 44 procent för flickorna.

Samtidigt har rökningen minskat: andelen 9-klassare som rökte varje eller nästan varje dag var 11 procent bland pojkarna och 17 procent bland flickorna år 1997. Motsvarande siffror för 2006 var 6 respektive 10 procent.

– De minderåriga rökarna blir alltså färre och en minskande andel köper själva sin tobak, säger Paul Nordgren. Man kan naturligtvis inte bevisa att det skulle bero på åldersgränsen (enbart), men jag tycker nog att man kan dra slutsatsen att farhågorna om att en åldersgräns skulle bli kontraproduktiv som uttalades av bl a En rökfri generation i början av 1990-talet har kommit fullständigt på skam.

Men det saknas effektiva påföljder för handlare som systematiskt säljer tobak till minderåriga. I Örebro åtalades sommaren 2006 två bröder som arbetade i en kiosk och var misstänkta för att ha sålt cigaretter och snus till mer än 500 ungdomar som var under 18 år. Miljönämnden i kommunen beslutade den 31 maj 2006 att förbjuda tobaksförsäljning både i kiosken och i en jourlivsbutik där tobak också sålts till minderåriga. Kiosken fick säljförbud i sex månader och jourlivsbutiken i tre.

Ordföranden i Örebros miljönämnd, Tomas Dahlberg, sa då till www.tobaksfakta.org att ”vi som tillsynsmyndighet vill pröva möjligheterna att stoppa olaga försäljning av tobak. Vi anser att vi har tillräckligt med fakta för att lyckas”.

Beslutet om säljförbud var det första i sitt slag i Sverige. Några månader senare slog länsstyrelsen i Örebro fast att det var fel att förbjuda tobakshandlarna att sälja tobak.

”Det visar att de möjligheter som lagen ger tillsynsmyndigheterna att stoppa olaglig försäljning av tobak är alldeles för begränsade”, sa Tomas Dahlberg.

Juristen Per Undén på länsstyrelsen i Örebro konstaterade att tobakslagen inte ger några möjligheter att utfärda generella förbud för tobaksförsäljning. Som det nu är kan kommunen enligt alkohollagen förbjuda en handlare att sälja öl om han sålt till minderåriga, men motsvarande bestämmelse finns inte i tobakslagen.

En skärpning av lagen genom att införa licensiering av tobaksförsäljning skulle lösa problemet eller genom att införa samma regler som i alkohollagen.

Riksdagsledamöter i Örebro län har i två motioner begärt en översyn av tobakslagen med anledning av händelserna i Örebro. Fyra socialdemokrater tycker det är olyckligt att det inte finns lagligt stöd för ett försäljningsförbud av tobak ens då upprepade lagbrott bevisats. De vill ha en översyn av lagen som gör det möjligt att införa ett försäljningsförbud på motsvarande sätt som i alkohollagstiftningen.

Folkpartisten Johan Pehrson anser i en motion att den försäljning till minderåriga som nu skett är ett nederlag för folkhälsoarbetet. Lagen bör skärpas så att en handlare som säljer till minderåriga ska kunna förbjudas att sälja tobak.

Med hänvisning till lagbrotten i Örebro frågade socialdemokraten Lennart Axelsson folkhälsominister Maria Larsson vilka åtgärder hon var beredd att vidta. Hon svarade att en tidigare låg prioritering av tobaksområdet påverkat möjligheterna för lokala och regionala tillsynsmyndigheter att arbeta aktivt med efterlevnaden av tobakslagen. Inte heller den centrala tillsynen är lika utvecklad som på alkoholområdet. Statens folkhälsoinstitut har fått tydliga signaler om att lyfta fram tillsynsarbetet avseende tobakslagen. Möjligheten att skärpa lagen berörde hon inte.

De båda bröderna i Örebro dömdes till fem och tre månaders fängelse för att ha sålt snus och cigaretter till ett stort antal minderåriga. De återvände till jobben i kiosken efter avtjänade straff.

Kalix och Västernorrland först i världen

LASARETTET I KALIX blev 1 maj 1985 det första svenska sjukhuset som införde rökförbud inomhus.

– Det var den enda och ganska självklara lösningen på de problem som tobaksröken orsakade inom lasarettets väggar, säger Ove Wikberg, Råneå, som då var sjukhusdirektör. Men det var ett kontroversiellt beslut som fick många att protestera.

Idén att förbjuda rökning i sjukvårdslokalerna mognade fram hos Wikberg när han som ordförande i skyddskommittén ständigt fick höra talas om de besvär som icke-rökare fick av andras tobaksrök.

Han förde fram idén om ett förbud vid ett av mötena och fick omedelbart stöd av hjärtspecialisten Fritz Huhtasaari och den politiskt högst ansvarige i landstingets dåvarande östra förvaltning, Gunnar Söderholm. Förbudet gällde hela distriktet och därmed vårdcentralerna i Kalix, Haparanda, Överkalix och Övertorneå.

De lokala medierna försökte hitta invändningar och personer i Kalix arbetsrekomman hotade att i första maj-tåget ta med plakat som protesterade mot förbudet, men några sådana syntes aldrig till.

Rökning på balkongerna tilläts tills vidare. I övrigt inrättades rökrutor med skyddstak på betryggande avstånd från entréerna. Filtar som rökarna kunde vira om sig när de gick ut ställdes till förfogande.

– Följsamheten visade sig vara god, säger Wikberg, men från landstingsledningen i Luleå fick vi inget stöd. Kanske för att det i styrelsen där ingick ett antal storrökare.

– Det hade ju haft ett viktigt symbolvärde om det också hade fattats ett centralt beslut. Men det skulle dröja. Under tiden hade Ove Wikberg hunnit bli sjukhusdirektör i Gällivare och införde rökförbud där 1993.

Först 2005 fastställde landstingsstyrelsen riktlinjer för tobak som började gälla 2006. Därmed är hela Norrbottens landsting tobaksfritt. Riktlinjerna innebär att ingen anställd får röka under arbetstid och inte i kläder som används i arbetet.

Ett drygt år efter det att lasarettet i Kalix blivit rökfritt kallades Ove Wikberg och Fritz Huhtasaari till Västernorrlands läns landsting och berättade där inför en publik av politiker och tjänstemän om erfarenheterna från Kalix

Västernorrland hade 1978 infört sin första friskvårdsplan som bl a föreskrev att man inte fick röka i vårdlokalerna utom i rökrum. Nu planerades ett rökfritt landsting.

Med hälso- och sjukvårdslagen 1982, som lade fast att landstingen har ansvar för det förebyggande hälsoarbetet tillkom också de samhällsmedicinska avdelningarna. Det öppnade för insatser mot tobaksbruket.

Till samhällsmedicinska avdelningen i Västernorrland rekryterades sjuksköterskan och vårdläraren Ella Sohlberg, som fick en viktig roll i arbetet för ett tobaksfritt landsting.

Man började med att granska landstinget i Skaraborgs län som varit först med att anta ett befolkningsinriktat förebyggande hälsoarbete. Det skedde 1972 och som ett av huvudområdena nämndes tobaksprevention.

Tre år senare antog Skaraborg ett program för tobaksinformation vid mödra- och barnhälsovårdscentraler, till stor del finansierat av Socialstyrelsens byrå för hälsouppllysning. Från samma år, 1975, har det funnits en tjänsteman med samordningsansvar för tobaksprevention.

1987 var Skaraborg först med ett särskilt tobaksförebyggande program för samverkan mellan olika sektorer.

– Vi tittade på deras organisation och försökte få till en liknande hos oss, säger Ella Sohlberg.

Vid samma tid fann man att hjärt- kärlsjukligheten var hög i Norrland. Som en reaktion på det tillkom det förebyggande programmet Satsa på hjärtat. Det ingick i hälsoplanen Hälsan framför allt.

Ett samarbete med kommunerna inleddes. Landstinget anställde hälsoplanerare i varje kommun som skulle vara brobyggare mellan kommunerna och landstinget i folkhälsofrågor.

Kampanjen Satsa på hjärtat omfattade både riskfaktorer och det som kallas stödande miljö. Tobak fanns förstås med som en riskfaktor. På våren 1987 diskuterade landstingsfullmäktige möjligheten att bli det första rökfria landstinget. Folket på samhällsmedicin fick i uppgift att utforma ett program för hur det skulle gå till.

– Under sommaren 1987 utarbetade vi programmet, berättar Ella Sohlberg. Den huvudsakliga inriktningen var att påverka arbetsmiljön och att man som anställd skulle vara en bra förebild. Om vi med hjälp av preventivt arbete vill stödja folk så att de inte blir sjuka måste vi själva föregå med gott exempel. Därför skulle man hjälpa den egna personalen att sluta röka och inte minst se till att nyanställd personal inte började röka. Det var många som hade lärt sig röka i landstinget.

Personalen skulle vara rökfri så länge den vistades i landstingets lokaler. Rökrummen skulle bort, men vissa utrymmen för rökande patienter skulle finnas.

I september fattades beslutet om rökfritt landsting. De 77 ledamöterna var eniga. 1 juni 1988 var det slutrökt i landstingets inomhuslokaler.

Rökförbudet gällde även alla stiftelser och organisationer som landstinget var huvudman för, t ex Långseletvätten med 100 anställda, som tog hand om all tvätt från sjukhus och vårdcentraler.

Ansvaret för att beslutet genomfördes lades på de fyra sjukvårdsförvaltningar som fanns på den tiden, men de skulle få stöd från samhällsmedicin med information, utbildning och andra insatser.

Stig Andersson, Kvissleby, var landstingsråd i Västernorrland 1987.

– Det var självklart att just sjukvården var först med att bli kvitt tobaksbruket. Vårdpersonalen bör ju vara goda förebilder och varken utsätta patienterna eller arbetskamraterna för tobaksrök, säger han.

– Det blev snabbt politisk enighet om att införa rökfritt. Däremot fanns det motstånd inom facket. Man ansåg att vi ”hade gått för långt. Ska vi verkligen behöva gå ut och röka? Diktaturfasoner! Beslutet måste rivas upp!”

Det är ett demokratiskt fattat beslut och det ska följas, sa chefen för samhällsmedicin, tandläkaren Roland Andersson. Det här är inte värre än de skyddsföreskrifter som vi har på andra områden.

– Det blev väldig uppståndelse i organisationen på grund av beslutet, säger Ella Sohlberg. Det fanns 18 000 landstingsanställda då och många man pratade med var oerhört upprörda. När det blåste som värst, var vi näst intill mordho-

tade. Det var väldigt upprört. Inte minst på Långseletvätten. Där var beslutet obegripligt. Deras chef gjorde vad han kunde under en period, men bekymrad över dålig stämning och protester vände han sig till samhällsmedicin för att få hjälp.

– Av personalen där var 80 procent kvinnor. Frågan var med vilka metoder man kunde få de anställda med sig. Ella Sohlberg åtog sig uppdraget tillsammans med en kollega.

De gjorde upp en strategi. Första steget blev att vara på plats. De for till Långsele och började jobba i tvätteriet klockan sju en morgon. Det blev allt från sortering av smutsig tvätt till paketering av den färdiga tvätten. De hade förstås presenterat sig, så personalen visste varför de var där.

– Vi ville vara med dem och diskutera tobaksbruket och varför beslutet om rökfritt även gällde dem, och att detta var ett politiskt beslut som gällde alla organisationer i landstinget. Det blev inga pauser, utan för att kunna prata med dem måste vi hänga med i deras tempo.

– När vi gick över till männen och pratade med dem så släppte de jobbet och satte sig ner. Det var en överraskande skillnad.

Sohlberg och hennes kollega åkte tillbaka till tvätteriet igen ett par dagar i veckan under tre-fyra veckor. Tack vare yrket som sjuksköterskor var båda vana vid praktiskt arbete och att ta i.

– Vi hade några sittningar där vi diskuterade problemen. Det slutade med att vi kunde stänga rökrummet. Alla tog då fruktpauser i stället för att rökarna tog rökpauser. Så erbjöds hjälp med att sluta röka till alla som ville.

– Det var intressant med de skilda attityderna mellan män och kvinnor. Kvinnorna hade uppfattningen att ”ingen ska bestämma över mig. Jag ska bestämma själv när jag ska sluta röka.” Medan männen hade attityden att ”är det bestämt så får vi väl sluta.”

– Det var bara två personer som fortsatte att vara aggressiva och kritiska och som vi aldrig blev sams med. De övriga var med oss.

I en enkät till landstingets anställda kartlades bl a vad folk hade för motiv för att sluta röka. Det visade sig att det dominerande skälet var att spara pengar som man kunde resa för.

Det ledde till idén att tillverka en sparbössa som skulle skickas ut till de anställda som julklapp julen 1987. Det var en plåtburk som såg ut som en kaffeburk med en springa för mynt upptill. Det stod RESKASSAN på den med Bryggmalet under. Varufakta hade underrubriken ÖNSKEDRÖMMAR.

Doseringsråd: Ta hela burken – det är du värd. Och Bäst efter 1 juni 1988.

Burken tillverkades i 15 000 exemplar.

– Vi hade räknat med att få leveransen i tid för att hinna paketera burkarna på ett sätt som fick mottagarna att känna att det var en gåva. Det gick inte att stå och slå in 15 000 paket, men varje arbetsplats hade kunnat få sina burkar i en gemensam snygg förpackning. Produktionen försenades så att burkarna fick levereras i platssäcker till avdelningarna. Det visade sig vara ödesdigert.

– När vi kom tillbaka till jobbet vid nyår hade det körts en hel billast med samtliga burksäckar från en förvaltning och stälpts av utanför entrén på lands-
stinget.

– Vi var överraskade och lätt chockade över att det hade väckt så enorma känslor. Vi fick stor medial uppmärksamhet. Det spred sig över landet. Rikstidningarna skildrade det som ett UPPROR.

Västernorrlands Allehanda rapporterade att det stod säckar med burkar i soprummen på sjukhusen.

– Vi sa att vi gärna kom och talade om problemet, berättar Ella Sohlberg. Vi var på ganska många arbetsplatser. Efteråt diskuterade vi vad ”upproret” stod för, vad det berodde på.

– Vi kom underfund med att det i hög grad var en ledarskapsfråga. Där det fanns svaga ledare, som inte lyckats samla och ta emot och göra något av det här, var det problem. Så fanns det några som hade fixat saken och därifrån hördes det aldrig något.

– Attityderna speglade också avståndet mellan den politiska ledningen långt borta och arbetsplatsen. Det har alltid funnits spänningar mellan arbetsplatsen och sjukhusledningen och sedan mellan den och landstingskansliet.

Men när det blev vår och försommar 1988 bjöds det till fest på alla förvaltningarna inför 1 juni. Sedan fortsatte arbetet med utbildning av t ex rökavvänjningsledare och hälsoupplysare på vårdcentralerna.

Det blev åtskilliga ringar på vattnet. Sju kommuner i länet gjorde som landstinget och införde rökfritt efter hand. Kramfors var snabbast.

Ella Sohlberg inbjöds att tala om rökfritt på flera håll i landet. I Göteborg fick hon uppleva synen av stora skyltar på alla spårvagnar där det stod ”Vi gör som Västernorrland, det blir rökfritt.”

I programmet för ett rökfritt landsting ingick också utvärderingar i form av nya enkäter om rökvanor och attityder till ett urval bland personalen. Tack vare den undersökning som gjorts före förbudet fanns det kvalificerat jämförelse-

material. En enkät 1989, ett och ett halvt år efter förbudet, (Nr 3 1990) visade att andelen rökare hade sjunkit från 26 procent 1987 till 22 procent 1989. Andelen dagligrökare var 19 procent. 17 procent av de tidigare rökarna uppgav att de hade slutat röka de senaste 18 månaderna. 40 procent hade minskat sin tobakskonsumtion under samma period.

Utvärderingen Västernorrland – rökfritt landsting efter tio år med Ingvor Bjugård som ansvarig (Rapport nr 42, 1999) visade att det var 17 procent som rökte. Andelen var lika stor bland män och kvinnor. Däremot fanns det en skillnad bland dagligrökarna. De utgjorde 8 procent av männen och 12 av kvinnorna.

Personalens attityd har vid varje undersökning blivit mer positiv. 1987 instämde 62 procent i att beslutet om ett rökfritt landsting var bra. Motsvarande andel 1989 var 72 procent för att 1998 ha ökat till 88 procent. Många har uppfattat förbudet som ett stöd och anser att det ska vara svårt att röka.

Sedan Västernorrland blev det första rökfria landstinget har samtliga landsting infört någon form av begränsning av tobaksbruket. Enligt rapporten Tobaksfritt Landsting på Agendan (Rapport nr 2007;02) som Barbro Holm Ivarsson genomfört på uppdrag av Statens folkhälsoinstitut och Nätverket för Tobakspreventivt arbete i Landsting och Regioner hade 19 av de 21 landstingarna år 2006 politiskt fattade beslut om policies för rökfritt/tobaksfritt landsting.

Sju av dem inkluderar snus i sin policy och då används termen tobaksfritt landsting. Bland dem finns Västernorrland. I 16 landsting måste anställda som går ut och röker byta om till privata kläder.

260 000 anställda berörs av landstingens tobakspolicies.

Parallellt med arbetet för rök- och tobaksfria landsting är det WHO-baserade nätverket Hälsofrämjande sjukhus verksamt. Där är hittills 28 sjukhus med, en tredjedel av landets sjukhus. I det nätverket finns en strävan att inkludera tobaksfrågan i de aktiviteter som medlemssjukhusen riktar till patienter, personal och omgivande samhälle.

Göran Boëthius som länge varit verksam i nätverket European Network Smoke-free Hospitals såg en möjlighet att koppla de båda nätverken till varandra.

– I början var jag lite tveksam till begränsningen till sjukhus eftersom vi i Sverige talar om hela sjukvården, landstingen, och inte bara om sjukhus.

– Jag förklarade för europeerna att vi i Sverige inte har så självkörande sjuk-

hus utan att de drivs på landstingsnivå. Vi strävar efter att öppen och sluten vård ska vara så integrerade så att patienten möter samma tobaksbudskap i alla vårdformer. Och i nätverket Hälsofrämjande sjukhus har man mer och mer förstått att ”hospital-begreppet” är förlegat. Det borde heta Health Promoting Health Care, på svenska Hälsofrämjande sjukvård. Tiden har verkat för det. I flera landsting är det klart att det är hela sjukvården som är med.

– Efter förebild från European Network Smoke-free Hospitals har årliga enkäter utförts som visat att förståelsen för de riktlinjer som satts upp har ökat. Förekomsten av policyprogram och information om dessa är god, tillgången på avväjningsstöd hyggligt men det brister när det gäller att ta upp tobaksfrågan i anställnings- och medarbetarsamtal. Fortfarande säljer också hälften av landets sjukhus tobaksvaror inom sina lokaler.

– Ett av de nationella folkhälsomålen är en mer hälsofrämjande hälso- och sjukvård. Det har gett nätverket som är drivande i det arbetet legitimitet.

En myndighet på barrikaderna

DEN FÖR MYNDIGHETER ovanliga friheten att satsa på opinionsbildning, attitydpåverkan och masskommunikation som Folkhälsoinstitutet fått när det startade 1992 fick en avgörande betydelse för det tobaksförebyggande arbetet i Sverige.

– Det var instruktioner som gav oss modet att jobba lite annorlunda, säger Margaretha Haglund som sedan starten lett institutets tobaksprogram. Vi visste att opinionsbildning tillsammans med prispolitik är det absolut viktigaste instrumentet för att minska tobaksbruket. Och vad är det för fel att en statlig myndighet och dess företrädare står på barrikaderna för det som är bra?

Alla höll inte med om det och tyckte kanske att det var lite jobbigt. I juni 1999 tillsatte socialminister Lars Engqvist en organisationskommitté med uppdraget att föreslå en ombildning av Folkhälsoinstitutet till en myndighet med tydligare uppgifter av stabskaraktär som att följa upp och utvärdera insatser på folkhälsoområdet, utöva tillsyn och svara för god statistik. Institutet skulle också byta namn till Statens folkhälsoinstitut. Iréne Nilsson Carlsson, senare departementsråd på enheten för folkhälsa på socialdepartementet, fick uppdraget att leda kommittén. Hennes betänkande kom i maj 2000 och innehöll bland annat förslag om att ”opinionsbildning och attitydpåverkan/masskommunikativa insatser samt hantering av organisationsstöd och huvuddelen av projektstödet tas bort från institutet”.

Det blev en proposition med namnet Statens folkhälsoinstitut – roll och

uppgifter, 2000/01:99, som klubbades i riksdagen. Den nya organisationen började gälla 1 juli 2001.

– Vi skulle inte längre göra något som påverkar folkhälsan, utan bara följa hur den utvecklas. Det var en väldig omsvängning, säger Paul Nordgren.

Det tidigare Folkhälsoinstitutet kom ju till på förslag 1991 av den socialdemokratiska regeringen med Ingela Thalén som socialminister. Regeringen ville inför valet 1991 skjuta upp frågan om en tobakslag till efter valet, men gardeerade sig med att föreslå ett folkhälsoinstitut i sin breda propp om folkhälsofrågor.

Initiativet till institutet togs av Barbro Westerholm sedan hon blivit riksdagsledamot i folkpartiet 1988. Hon hade gått i den ovanliga färdriktningen att först bli generaldirektör och sedan politiker.

Hon blev generaldirektör för Socialstyrelsen på sina meriter som läkare och forskare. När hon studerade biverkningar av p-piller redan på 60-talet upptäckte hon en koppling till rökning hos kvinnor som fick blodpropp under p-pillerbehandling.

– Det var den händelsen som allra först väckte mitt intresse för tobaksfrågan, säger hon. Det är viktigare att kvinnor får sina p-piller än att de fortsätter röka. Sedan kom jag att medverka i ett häfte om kvinnor och rökning, och det var nog alldeles innan jag kom till Socialstyrelsen som chef 1979.

– Där kom vi fram till att folkhälsofrågorna borde brytas ut från tillsynsmyndigheten.

I den motion hon skrev, och fick partiets stöd för, föreslog hon att det skulle skapas ett nytt institut för detta. Förebilden var Centers for Disease Control and Prevention i Atlanta, USA.

– Vår dröm var att Folkhälsoinstitutet skulle landa i Novum i Flemingsberg söder om Stockholm. Men den organisationskommitté som tillsattes av den borgerliga regeringen bestod bl a av en rad professorer från Karolinska institutet i Solna som kom i delo om var institutet skulle placeras, norr eller söder om Slussen. Det slutade med att man till att börja med blev kvar i folkhälsoenhets gamla lokaler på Socialstyrelsen.

Tanken var att institutet skulle hamna mitt i en forskningsintensiv miljö, men lösningen fick bli att etablera samarbete med forskare på skilda håll i landet.

Tillkomsten av Folkhälsoinstitutet innebar ett erkännande av den opinionsbildning som inte minst Margaretha Haglund och Paul Nordgren bedrev

under 1980-talet med Socialstyrelsen som bas. Inställningen var att någon måste stå på patienternas sida och balansera de kommersiella krafterna, ibland till och med stå upp mot statsmakterna och vårdapparaten.

Institutets första generaldirektör blev Agneta Dreber, som närmast varit borgarråd i Stockholm. Hon stödde Margaretha Haglunds uppfattning att det var viktigt att engagera lite ovanliga samarbetspartners för att påverka den sociala acceptansen av tobak, t ex engagemanget i Fröken Sverige-tävlingen.

– Agneta gillade det oväntade som hon ofta tryckte på och hon var mycket stödjande i vår fokusering på kvinnorna, säger Margaretha Haglund.

Agneta Dreber efterträddes 1999 av Gunnar Ågren. Det skedde en kort tid innan institutet organiserades om och det tidigare uppdraget att påverka och arbeta med opinionsbildning upphörde.

Barbro Westerholm är mycket kritisk till den förändringen.

– Det var väl så att regeringen kände att de inte hade greppet om den här myndigheten.

– Jag gillar inte heller att institutet behövde flytta till Östersund. Det är fel att ligga så perifert när man har mycket kontakter både nationellt och internationellt. Det positiva är att det samtidigt ligger långt från regeringen men i en intensiv forskningsmiljö på Mittuniversitetets campus i Östersund.

I Ingela Thaléns proposition om ett folkhälsoinstitut betonades att huvudduppgiften var att på nationell nivå driva ett hälsofrämjande och sjukdomsförebyggande övergripande arbete. Det var viktigt att överföra forskningsverksamhet till praktisk tillämpning. Inom ramen för de olika program som man arbetade med skulle kunskap sammanställas och spridas. Det skulle ske i nära samarbete med och genom frivilliga organisationer, arbetsmarknadens parter, kommuner och landsting. Institutet skulle vara opinionsbildare.

– Vi skulle, säger Margaretha Haglund, bedriva ett nationellt tobaksprogram genom information och opinionsbildning. Det sades öppet. Det ska ni göra! Både Paul och jag hade ägnat mycket tid åt utredningar och rapporter som väldigt samstämmigt talat om att rökning är farligt, men går att förebygga. Då måste man ju göra något åt det i praktiken och sätta igång att förebygga!

– Vi var väldigt tydliga när vi började på Folkhälsoinstitutet med att vi var färdiga med rapporter, dokument och strategier. Ofta är det så på en myndighet att man belönas mer om man skriver en rapport än om man går ut och kallar upp ärmarna.

– Vår devis blev att Action speaks louder than words. Vi blev väldigt uppfyllda av detta och trodde på det vi gjorde. Har man inte den inställningen, och också är kunnig och besjälad, då är det väldigt svårt att påverka andra människor.

– När vi höll på med att förbereda tobakslagstiftningen var instruktionerna ”bekämpa tobaksbruket!” Det fanns ju alla möjligheter att arbeta utifrån ett så tydligt budskap.

– Det var en fördel att de personer som vi samarbetade med i frivilligorganisationer som t ex Cancerfonden och Hjärt-Lungfonden, hade samma vision som vi om målen och vi var också överens om med vilka metoder vi kunde nå dem.

– Betänkandet om Folkhälsoinstitutets omorganisation ger några smakprov på tobaksprogrammets dittillsvarande aktiviteter. ”Folkhälsoinstitutet svarar inom tobaksområdet för en omfattande kunskapsproduktion som har sin utgångspunkt i vetenskaplig forskning. Informationsinsatserna omfattar utgivning av informationsmaterial, informationservice till vidareförmedlare och media, faktaförmedling via Internet och utgivning av en facktidning. Institutet har under flera år tillbaka varit pådrivande i opinionsbildning i tobaksfrågan.”

Betänkandet redovisar också olika samarbetspartner och med dem gemensamma projekt, t ex Sluta röka-linjen, omfattande samarbete med Arbetarskyddsstyrelsen, Konsumentverket, Skolverket, Ungdomsstyrelsen, ungdomstidningar, som försetts med ungdomsanpassad information om tobak, ridklubbar och tidningen Min häst i projektet Rökfri ryttare.

”Ett kontinuerligt samarbete sker sedan många år med landstingens tobaksansvariga. Dessutom samverkar institutet med de lokala folkhälsoråden eftersom kommunerna har det direkta tillsynsansvaret för större delen av tobakslagen.”

Samarbetet med Vecko-Revyn om Fröken Sverige och med Friidrottsförbundet om rökfria VM-tävlingar i friidrott i Göteborg noteras, liksom de tobakspreventiva projekten Rökfri graviditet och Rökfria Barn, tjeiprojektet Blossom och projektet Guldgaffeln, som gick ut på att få fler restauranger att på frivillig väg erbjuda rökfria serveringsmiljöer.

Man konstaterar också att Folkhälsoinstitutet tillsammans med Cancerfonden tagit initiativ till händelser och arrangemang som genererat uppmärksamhet kring tobaksfrågor i medierna.

Vetenskapliga studier har gjorts om bl a åldersgränsens effekter på tobaks-

bruket bland barn och ungdomar, på rökning i samband med prissänkningar på tobak 1998 och opinionsundersökningar om allmänhetens inställning till rökning på restauranger.

Folkhälsoinstitutets tobaksprogram kom under de fem första åren att till en del verkställas med hjälp av resurser och personal vid Skaraborgsinstitutet i Skövde. Det är en stiftelse för forsknings- och utvecklingsarbete som bildades 1992 och som då hade Landstinget Skaraborg som finansiär. Där kom universitetslektor Bengt Wramner, undersköterskan Mary Herngren och tandläkare Örjan Åkerberg att arbeta med det nationella tobaksförebyggande arbetet. Under åren 1993-1998 genomfördes årliga fempoängskurser i tobaksprevention med fem veckors heltidsstudier. 155 personer hann gå igenom dessa kurser som var unika i världen.

1993 hade NTS, Nationalföreningen mot tobakens skadeverkningar lagts ner efter några års tynande tillvaro. Det bibliotek som organisationen byggt upp överfördes och utvecklades vid Skaraborgsinstitutet (och finns numera vid Högskolan i Skövde). Institutet tog också över NTS-tidningen Tobaken och Vi som kom att heta Tobaksfronten och gavs ut åren 1993-1998. Då övertogs den av Yrkesföreningar mot Tobak. Den döptes om till Tobak eller Hälsa, men lades av ekonomiska skäl ner 2006 och ersattes med ett nyhetsbrev.

Skaraborgsinstitutet hade också internationella uppdrag i samarbete med WHO.

– Hur ska de mål för folkhälsan fram till 2014 som riksdagen beslutat kunna uppnås med metoder som inte har tillräcklig effekt, säger Margaretha Haglund om att Statens folkhälsoinstitut numera är förhindrat att bedriva opinionsbildning. Varför sätter man då över huvud taget sådana mål?

– För tobakens del består målen av en halvering av antalet ungdomar under 18 år som börjar röka, en halvering av andelen rökande i de grupper som röker mest och att ingen ofrivilligt utsätts för rök i sin omgivning

– I dagsläget finns det ingen instans som bedriver partsobunden och rent saklig information om tobak till allmänheten på nationell nivå. Det är numera kommuner och landsting som ska svara för informationen, och de kommer förmodligen aldrig att ha råd till det. På nationell nivå finns det ingenting.

Barbro Holm Ivarsson och Anna Östbom var projektledare inom Tobaksuppdraget och lyckades få stor medial uppmärksamhet kring projektet om tobaksavvänjning och rökförbudet på serveringar.

BENGT DAHLSTEDT

Envis man bäddar för Tobaksuppdraget

NÄR RIKSDAGEN 2002 beslutade att anslå 90 miljoner kronor under tre år för att förstärka det tobaksförebyggande arbetet var det till stor del ett resultat av en enda riksdagsledamots envishet och hängivenhet. Han heter Thomas Julin och är från Forsa utanför Hudiksvall och kom in i riksdagen för miljöpartiet 1994.

Under de två mandatperioder han satt i riksdagen motionerade han årligen, ofta tillsammans med partikamrater, om åtgärder mot tobak. Inför vårbudgeten 2001 fick mp-ledamöterna komma med förslag i den interna diskussionen inför förhandlingarna med samarbetspartierna.

Thomas Julin föreslog att mer pengar skulle avsättas till det förebyggande tobaksarbetet.

Man borde för ändamålet använda mellan en och två procent av vad staten fick in i tobaksskatt, tyckte han. Det vore i linje med hur regeringen beskrivit tobakens stora hälsorisker i flera propositioner.

– I vårt ursprungliga budgetförslag föreslog vi 150 miljoner om året i tre år, berättar Lennart Olsen, miljöpartiets ekonom i samtliga budgetförhandlingar under samarbetsåren 1998-2006. Vi skrev också att det eventuellt kunde finansieras med en tvåprocentig höjning av tobaksskatten. Men i regeringens första bud fanns ingenting om tobaksprevention.

– När de fått klart för sig att vi tyckte det var ett viktigt område kom ett bud på tio miljoner årligen. Sedan vi prioriterat våra krav hårdare föreslog vi 50 miljoner. Till sist gick vi halva vägen var och kom fram till 30 miljoner om året.

– Jag tror inte regeringen hade något emot satsningen i sig. Det handlade bara om ekonomiska prioriteringar inom en som vanligt stram budget.

I slutet av november 2001 kom propositionen Vissa tobaksfrågor, 2001/02:64, med bl a ett förslag om åtgärder för att förstärka arbetet med tobaksprevention. ”30 miljoner kronor bör tillföras Statens folkhälsoinstitut årligen under åren 2002, 2003 och 2004.

Av pengarna skall fem miljoner om året gå till Sluta röka-linjen och fem miljoner beräknas för stöd till frivilligorganisationer på tobaksområdet.

20 miljoner skall användas av Folkhälsoinstitutet för att i samverkan med kommun och landsting genomföra pilotprojekt som skall bidra till ökad kunskap om verksamma och lämpliga metoder och strategier för tobaksprevention särskilt riktad till barn och ungdomar. Statens folkhälsoinstitut skall bistå med kunskapsstöd, metodstöd och strategiskt stöd.”

Thomas Julins mångåriga ansträngningar hade äntligen gett resultat.

– När förhandlingarna var slut hade våra förhandlare skött sig bra och vår riksdagsgrupp var nöjd, säger han. Det kändes väldigt bra, även om jag tyckte att det borde ha blivit åtminstone en procent av tobaksskatten, nu hamnade vi på promille. Men jag ansåg att det hade öppnats en dörr.

Thomas Julin var själv rökare i sin ungdom, men besvärades som äldre i sitt jobb som kustuppsyningsman av arbetskamraternas rökning. Särskilt när kanske fyra av fem personer i en och samma bil satt och rökte.

– Sedan kom de allmänna råden om rökfritt och det bestämdes att det inte skulle rökas på arbetsplatsen, på möten eller i tjänstebilar. Då blev jag tuffare, säger Thomas Julin, och det hände att jag vevade ner en ruta och slängde ut cigarettens om någon rökte i bilen.

– När jag kom in i riksdagen fick jag betydligt större möjligheter att utträtta något mot rökningen. Jag upptäckte viktiga grupper som lobbade gentemot riksdagsledamöter just mot rökning. Det var En rökfri generation och Läkare mot Tobak med Göran Boëthius i spetsen. Han var mycket aktiv och påverkade väldigt många.

– Det är vanligt att beskriva det här med lobbyister som något negativt. Jag tycker det är positivt eftersom de tillför mycket kunskap. Den som tar emot deras information måste naturligtvis väga och bedöma den mot annan information i ämnet. Jag hade stor nytta av dem.

– Jag blir överraskad när jag nu går igenom mina tobaksmotioner. Det är mycket som återkommer, men jag märker hur de förändras och får mer tyngd för varje år. Det beror mycket på de kontakter jag haft med olika organisationer som påverkat mig. Så lobbyverksamheten är väldigt viktig. Sådana kunska-

per har, även i andra frågor, ändrat och vänt beslut. Fast det kanske inte märks utåt. Politikerna vill oftast själva ha äran.

– En stor brosmkloss i många frågor är att partierna har väldigt svårt att erkänna att ett förslag från ett annat parti är bra och värt att stödja. I stället tar man en fråga, avvaktar och kommer senare med ett eget förslag. Vissa bra förslag kommer aldrig fram på grund av det här spelet eller fördröjs i årtal. När det gäller hälsofrågor är det mycket olyckligt.

När propositionen kom hade Margaretha Haglund inte fått lägga några synpunkter på hur dessa extrapengar skulle användas. Hon hade skissat på utformningen av arbetet sedan det extra stora anslaget aviserats i vårbudgeten. Hennes underlag gick ut på att man skulle arbeta med hela samhället och inte bara med ungdomar.

– Vi vet ju att rökningen är ett vuxenvansinne och inte ett ungdomsproblem. Och så får vi veta att vi ska satsa på fem till tio pilotprojekt för att minska rökningen bland ungdomar. Det vore i princip att kasta pengarna i sjön. Det kunde vi bara inte finna oss i.

– Det kom massor av synpunkter på detta till riksdagen. Göran Boëthius och andra uppvaktade socialutskottet. Det ledde till att utskottet i sitt betänkande skrev in att pengarna kunde användas även till projekt riktade till vuxna.

I juni 2002 kom ett beslut av regeringen om pengarna och att Statens folkhälsoinstitut skulle utforma en uppdragsbeskrivning.

– Det var ju nödvändigt att förbereda införandet av rökfria serveringar i detta tobaksuppdrag och att vi också måste jobba med tobaksavvänjning. Så skulle vi arbeta med ungdomar på ett bättre sätt och fortsätta med sådant som vi redan lagt grunden till. Uppdragsbeskrivningen blev klar någon gång i september. Arbetet kom igång i november. Det var först då som uppdraget formellt gavs.

– Innehållet i uppdraget blev slutligen detsamma som i min skiss från våren 2001, innan jag hade sett proppen. Tyvärr fick vi inte tillgodoräkna oss förse-ningen, säger Haglund, så 2002 räknades som ett helt år av de tre. Det medförde en del problem eftersom pengar från ett budgetår inte får föras över till ett annat, men det gick att hitta en del acceptabla övergångslösningar.

– Hade vi anpassat oss till det ursprungliga direktivet skulle vi i princip bara ha följt utvecklingen och samlat metoder. Vad proppen underströk var att folkhälsoinstitutet inte fick ha sin gamla aktiva roll utan vi skulle in i den nya stelbenta organisationen utan möjlighet att agera.

– Vi har alltid ställt upp för det vi tror på och vågat ta en diskussion. För mig var det väl inte så bra för karriären att de i regeringskansliet som utformat och lagt propositionen den här gången stötte på en tjänsteman som ledde en rörelse som tvingade dem att backa. Å andra sidan gjorde vi ju sedan något bra, som alla behövde.

Efter det har inställningen lättats upp och man ser i dag Tobaksuppdraget, med Margaretha Haglund som chef, som ett gott exempel.

– Vi fick inte använda något av extrapengarna till utåtriktade informationsinsatser, men inget hindrade oss från att skicka ut pressmeddelanden om vad vi gjorde och vara uppfinningsrika för att kringgå att vi inte fått de rätta redskapen. Det är ingen idé att jobba med utbildning och stimulans till kommuner och landsting om man inte också har en opinionsbildning. Utan den har insatserna ingen effekt.

När Tobaksuppdraget satte igång hade man rökavvänjning som tema det första halvåret. Psykologen och tobaksavvänjaren Barbro Holm Ivarsson som anställdes som projektledare var under den perioden mest citerad i medierna näst generaldirektören. När rökfria serveringar blev temat var den ansvariga projektledaren Anna Östbom näst mest citerad.

– Så blir det inte bara av en slump. Lokalt och regionalt verksamma personer fick genom Tobaksuppdraget nationellt stöd för att utveckla sin förmåga att informera massmedierna om sitt tobaksförebyggande arbete. För det spelar ju ingen roll att man bygger upp världens bästa rökavvänjningsmottagning om ingen vet att den finns.

De tre nyckelområdena för Tobaksuppdraget var att öka tillgången på tobaksavvänjning för vuxna, tobaksförebyggande insatser bland barn och ungdom och förberedelser för införandet av rökfria serveringar 1 juni 2005.

I slutredovisningen Uppdrag om kunskapsbaserad metodutveckling för tobakspreventivt arbete 2002–2005; Tobaksuppdraget, berättas t ex att man genomfört 58 utbildningar där 5 000 personer från nyckelgrupper i kommuner och landsting deltagit.

19 samarbetsprojekt skapades tillsammans med kommuner, landsting och organisationer där nya metoder utvecklades. Det var t ex metoder för att få fler att vara med i rökavvänjning och för att nå kortutbildade kvinnor, invandrare och ungdomar.

Landstingen fick bidrag för att kunna anställa särskilda resurspersoner med uppgift att stimulera tobaksavvänjning, främst på vårdcentralerna.

Tack vare dessa resurspersoner kunde sajten www.tobaksfakta.org lägga ut aktuella listor över tobaksavvänjare med telefonnummer och mejladresser i samtliga län på avdelningen Att sluta. En avdelning som Barbro Holm Ivarsson bidrog till med pedagogiskt material som Sluta röka-skolan och Sluta snusa-skolan. 2005 belönades www.tobaksfakta.org med Söderbergiska stiftelsernas medicinska journalistpris.

Sajten, som finansierats av FHI, Cancerfonden och Läkare mot Tobak, har vunnit uppskattning också i övriga nordiska länder, särskilt i Norge. Avdelningsdirektör Kari Huseby vid avdelningen för tobak vid Sosial- og helsedirektoratet i Oslo säger:

– I Norge har vi ingen liknande service på nätet, men [tobaksfakta.org](http://www.tobaksfakta.org) fyller det tomrummet genom sin snabba nyhetsförmedling till en nordisk publik. Vi använder sajten också för att söka svensk tobaksstatistik, nyheter från EU och intressanta faktaartiklar.

Karolinska institutet, KI, gjorde på regeringens uppdrag en utvärdering av Tobaksuppdraget och konstaterade: ”Det nationella Tobaksuppdraget har möjliggjort en kraftsamling och fokusering av det nationella tobaksförebyggande arbetet som ett första viktigt steg för att kunna uppnå de etappmål som regeringen och riksdagen satt för samhällets insatser på tobaksområdet. Statens folkhälsoinstitut har på en kort tid lyckats genomföra ett omfattande programarbete som engagerat och mobiliserat många aktörer.”

Granskarna från KI skriver också ”att det är angeläget att de omfattande investeringar som gjorts under treårsperioden får möjlighet att vidareutvecklas och växa sig starka” och att ”de nya tobaksförebyggande metoder som visat sig ha långtidseffekter bör spridas vidare över landet. Detta förutsätter att det finns en central drivkraft som ansvarar för att sprida erfarenheterna så att de får ett nationellt genomslag, men också att ekonomiska medel säkras för ett sådant arbete.”

En alternativ verksamhetsberättelse om Swedish Match delades ut till bolagets aktieägare vid bolagsstämman i Globen 1997. På bilden är det vitrockade läkaren Per Neander från Örebro som ser till att den ovanliga skriften sprids. Idén till den fick Margaretha Haglund vid ett besök i Australien

ANDERS KALLERSAND

Inte utan internationellt samarbete

ETT AKTIVT OCH LÅNGVARIGT internationellt samarbete är en faktor som haft avgörande betydelse för det tobaksförebyggande arbetet i Sverige. Många länder har legat före i någon fråga eller i hela tobaksarbetet. De lärdomar som deras erfarenheter gett har varit till stor hjälp. Under senare år har Sverige i sin tur kunnat stimulera och stödja utvecklingen av lagstiftning mot tobak i t ex Baltikum och östra Europa.

– Det som inspirerat mig allra mest i arbetet är det internationella samarbetet, säger Margaretha Haglund. Nätverken och de personliga kontakterna innebär att man inte är ensam utan delar en strategi med många. Vi är väl organiserade och har man jobbat med det här länge så vet man alltid vem man kan fråga.

Haglund representerar tillsammans med Göran Boëthius Svenskt nätverk för tobaksprevention i den europeiska motsvarigheten ENSP, The European Network for Smoking Prevention. Det bildades 1997 och har 700 organisationer i 30 länder som medlemmar och har sitt kansli i Bryssel. ENSP stöds med anslag från EU-kommissionen.

– Det är ett viktigt nätverk som ska stödja de nationella nätverken i deras opinionspåverkan. Man följer den tobakspolitiska utvecklingen och producerar informationsunderlag. Tillsammans med andra NGOs – non-governmental organisations – såsom Internationella Cancerunionen, European Respiratory Society och European Heart Network har ENSP gemensamt diskuterat strategifrågor i det tobaksförebyggande arbetet.

En av ENSPs uppgifter de första åren, då Göran Boëthius var styrelseledamot, var att samordna de ansökningar om projektmedel från EU-kommissionen som kom in från enskilda länder eller individer.

– Jag tyckte nog vi gjorde nytta med denna samordning, gav projekten vad som kallas ”European added value”.

Under den perioden var förslaget om EUs märkningsdirektiv aktuellt och i samband med det diskuterades eventuella ändringar av reglerna för tobaksvaror som påstods vara mindre skadliga. Dit hör det svenska snuset.

Göran Boëthius fick tips från ENSP om att Swedish Match uppvaktat EU-parlamentet och argumenterat för att släppa snuset fritt i EU. Han såg till att få träffa ledamöterna i hälso- och miljöutskottet, de svenska parlamentarikerna och rapportören, som den person i utskottet kallas som bereder en viss fråga.

Det var bra att du kom så tidigt med din information, fick Boëthius höra.

– Så den gången lärde jag mig att man som lobbyist måste vara ute i god tid, säger han. Jag vet inte hur mycket min insats betydde, men snusförbudet stod kvar.

– Det är ett bra exempel på att det numera inte räcker att som svensk enbart påverka beslutsprocesserna i Sverige, säger Margaretha Haglund. Vi måste också påverka i EU och där ha samma system för lobbying som hemma och följa skeendet för att kunna göra något vid rätt tidpunkt.

I arbetet inför EUs första direktiv om reklamförbud var Margot Wallström aktiv. Hon var socialminister 1996-1998 och EUs miljökommissionär 1999-2004. Hennes arbete för reklamdirektivet ledde till kritik från tobaksindustrin, som anklagade henne för att ”använda EU för att kringgå svensk grundlag.” Direktivet fälldes senare i EU-domstolen, varefter det nuvarande, mindre långtgående direktivet antogs.

Margot Wallström hade som socialminister goda relationer med det svenska nätverket för tobaksprevention.

– Hon är den enda socialminister som spontant ringt upp mig och bl a inviterat till möte om arvfondsmedel. Hon var drivande i frågan, säger Göran Boëthius.

Margaretha Haglund började sin internationella verksamhet 1983 när hon för Socialstyrelsens räkning tillsammans med Paul Nordgren besökte världskonferensen Tobak eller Hälsa i Winnipeg.

– Där lärde jag känna Paul bättre, men nästan inte några utlänningar, säger hon. Man är ganska vilsen första gången i ett sådant sammanhang.

Året efter kom en spansk kvinnlig WHO-företrädare till Socialstyrelsen för att prata om tobak. Haglund tog hand om henne och inbjöd henne att bo i sitt hem. Tack vare denna bekantskap kom det efter en tid en inbjudan till en kon-

ferens om kvinnor och tobak i Lissabon. Där blev hon bekant med en företrädare för den engelska motsvarigheten till Folkhälsoinstitutet som introducerade henne för ett stort antal personer vid ett senare besök i London.

– Det kändes tryggt att komma in i det där nätverket. Jag lärde mig mer engelska av dem och kunde söka ännu fler kontakter.

Självförtroendet växte. Vid följande världskonferenser framträdde Margaretha Haglund som talare, även vid plenarmöten.

Vid konferensen i Perth, Australien, 1990, reagerade deltagande kvinnor mot att endast fem procent av plenartalarna var kvinnor. De bildade i protest nätverket the International Network of Women against Tobacco. INWAT. Sju år senare i Peking var varannan plenartalare en kvinna och Haglund valdes till ordförande i INWAT. En post som hon hade i nio år. Nätverket har i dag medlemmar i ett 100-tal länder.

Margaretha Haglund utsågs av socialdepartementet till svensk kontaktperson för WHO. Det innebär att man representerar sitt land och för information vidare, från och till WHO. De nationella representanterna inom Europaregionen bildade också ett nätverk.

– Den gruppen har varit som en stor familj där man har lärt av och stött varandra. Det har varit mycket effektivt. Jag tror att företrädarna för de nya medlemsländerna i östra Europa har lärt sig en hel del.

De många kontakterna som tillkommit under årens lopp visade sig vara en tillgång även när Margaretha Haglund fick uppdraget att som expert ingå i den svenska delegationen vid förhandlingarna om WHO:s ramkonvention för tobakskontroll. Regeringsrådet Susanne Billum var förhandlingschef.

Det blev närmare fyra år av förhandlingar tills WHO antog konventionen i Genève den 21 maj 2003.

Bakgrunden till denna första konvention på hälsoområdet var att det under 1990-talet började bli uppenbart att de betydande framgångar som nåtts inom den globala folkhälsan tack vare olika preventiva insatser hotades att helt och hållet omintetgöras av cigaretterna.

Idén om konventionen kläcktes tillsammans med en student av ekonomi-professorn Ruth Roemer i San Fransisco, som var intresserad av både tobaksproblemet och internationell lagstiftning.

Idén vann mark med stöd av krafter både bland kända tobakspreventionister och inom WHO. Avgörande blev att Gro Harlem Brundtland blev general-sekreterare för WHO 1998. Med henne blev WHO både djärvare och effekti-

vare. ”Jag kommer att föra folkhälsoagendan inte bara till hälsoministrarnas bord utan också till statsministrarnas och finansministrarnas,” sa hon.

Många länder behövde en internationell, bindande konvention som stöd för att införa tobakslagar.

Den svenska regeringen stödde WHO med Sida-pengar till förberedande konferenser för att få igång konventionsarbetet.

En sådan svenskstött konferens hölls i New Delhi. Den var viktig eftersom Indien skulle bli en av de verkligt pådrivande krafterna.

– En bra sak vid förhandlingarna var att det fanns representanter från många frivilligorganisationer, NGOs, med där. En sådan representant var Göran Boëthius vid några tillfällen. Och i delegationerna från olika länder fanns tobakspersoner som kunde ämnet och som hade mötts tidigare i olika sammanhang, säger Margaretha Haglund.

– Ett viktigt arbete mellan förhandlingarna var att utveckla förslag och bygga upp argumentationen på de områden som vi visste skulle bli väldigt besvärliga. Vi såg också till att olika frivilligorganisationer fick möjligheter att lobba gent emot sina delegater långt innan de kom till mötena, för att man skulle ha bättre utvecklade positioner.

– Det var mycket sådant jag arbetade med. Det var en ganska besvärlig roll, men jag hade friheten att kunna jobba både mellan mötena och mera informellt medan de pågick för att utbilda och fortbilda delegater i tobakspolitik.

Jag lyssnade efter vad motsättningarna bestod i och diskuterade sedan med NGO-representanter varav en del var experter i internationell rätt. Det kunde leda till väl utvecklade förslag och var ett fotarbete som spelade stor roll eftersom det är det som händer mellan mötena som är viktigt.

– Det är ju en ganska långvarig procedur att sitta och förhandla med så många stater, medlemmar i WHO. Efter den fjärde (av sex) förhandlingsomgångar undrade jag om det skulle bli någonting alls. Det var väldigt trögt, mycket spänningar mellan i-länder och u-länder och även inom EU. Tyskland var envis motståndare till ett reklamförbud, medan övriga EU-länder, inklusive de nya medlemmarna, ville ha en stark skrivning för förbud.

Storbritannien bromsade om passiv rökning. Det var en känslig fråga för dem. De ville inte ha någon stark skrivning om arbetsgivarnas skyldighet att ge de anställda rökfri miljö. Det verkade vara någon hund begraven ända upp till Tony Blair, vars närmaste rådgivare måste konsulteras varje gång en skärpt text diskuterades.

– I sista omgången lyckades vi få fram en text. Då var Sverige mycket aktivt. Reklamen och rökfri miljö var de områden där Sverige ville ha starka skrivningar. I artikel 13 om reklamen står nu tydligt att det bara är ett reklamförbud som fungerar, och i artikel 8 om skydd mot exponering för tobaksrök slås inledningsvis fast att passiv rökning är farlig och sedan kommer man till vad man ska göra. Den modellen i artikel 8 bidrog vi starkt till.

– Det är roligt att konstatera att det är just den artikeln som parterna, de länder som ratificerat, först enades om riktlinjer för under andra partsmötet i Bangkok i juli 2007. De går ut på att det ska vara 100 procent rökfritt för alla i alla miljöer. Något som Sverige knappast nu lever upp till med en alltför vag lagstiftning om t ex arbetsplatser à la beslutet 1993.

– Jag tycker ändå det är en bra text vi kom fram till, trots starkt motstånd från USA och Japan, även om Japan gav med sig mot slutet. USA ansträngde sig att få en så tunn text som möjligt, som man sedan ändå inte skulle ratificera. Det visste alla. Det brukar de inte göra och har inte gjort nu heller, i motsats till 148 andra länder, sommaren 2007.

– Sedan blir ju konventioner inte bättre än de åtgärder som de omsätts i. Det är besvärande med den utbredda okunnigheten om ramkonventionen bland svenska beslutsfattare. Det finns ett stort behov av en lättfattlig folder om konventionens innehåll, så att beslutsfattare i framför allt landsting och kommuner får en bättre känsla för vad konventionen innebär också för dem.

Bland alla uppdrag som Margareta Haglund och Paul Nordgren har, eller har haft, hör funktionen som experter och rådgivare i tobaksfrågor till FN, WHO:s huvudkontor, FAO, Sida och EU-kommissionen.

Paul Nordgren och Göran Boëthius representerade Sverige i styrgruppen för aktionsprogrammet Europa mot cancer.

Sjuksköterskor mot Tobak organiserade 2000 med stöd av EU-medel en konferens i Stockholm där ett europeiskt nätverk för sjuksköterskor och barnmorskor bildades. Föreningen arbetar nu för tillkomsten av ett globalt nätverk mot tobak inom ramen för International Council of Nurses, ICN, en organisation där sjuksköterskeförbund i drygt 130 länder är representerade.

Sjuksköterskan Ann Post, biträdande chef för enheten Tobaksprevention vid Centrum för folkhälsa i Stockholm, är ICNs tobaksexpert. Hon berättar att Sjuksköterskor mot Tobak i samarbete med Vårdförbundet arrangerade ett symposium om tobaksprevention vid ICNs världskongress i Tokyo sommaren 2007.

Impulserna i det internationella samarbetet kan ta sig många uttryck. Cancerfonden i samarbete med Folkhälsoinstitutet bjöd under 90-talet in flera internationellt kända profiler för att få medial uppmärksamhet kring tobaken. En av dem var Jeffrey Wigan, vars öde blev känt i hela världen genom filmen Insider. Den berättade historien om forsknings- och utvecklingschefen på tobaksbolaget Brown and Williamson som började protestera mot bolagets manipulationer med nikotin och tillsatta kemikalier för att göra cigaretterna ännu mer beroendeframkallande.

Hans protester ledde till att han fick sparken och ett avgångsvederlag mot att han höll tyst. Ett par år senare avslöjade han i tv vad som hade hänt. Resultatet blev mordhot mot honom själv och familjen.

En annan känd personlighet som inbjöds 1995 var ”Winstonmannen”, David Goerlitz. Under sex år på 80-talet var han tobaksjätten R J Reynolds stjärnmodell. Belönad med skyhöga arvoden hjälpte han cigarettmärket Winston från en fjärde till en andra plats i den globala försäljningsstatistiken över cigaretter. Som äventyrshjälte i annonskampanjer lockade han dagligen tusentals amerikanska barn in i i nikotinberoende.

Han var själv storrökare, men slutade inte förrän han själv hade fått en stroke och hans bror dött i lungcancer. Då bad han offentligt om ursäkt för sin medverkan i tobaksreklamen i två reklamfilmer producerade av Amerikanska Cancerfonden. Efter det åkte han världen runt och berättade om tobaksindustrins metoder och hur barn och ungdomar påverkas av reklamen.

Den mediala uppmärksamheten blev stor i Sverige. Kostnaden för hans besök var 37 000 kronor, men det medicutrymme han fick motsvarade 1,3 miljoner, räknade man ut.

Framgång blev det också för en idé som Margaretha Haglund hämtat i Australien. Där hade en organisation mot tobak producerat en alternativ verksamhetsberättelse för landets tobaksbolag. Det talades om vilka vinster bolagen gjorde men samtidigt redovisades dödsfall, sjukdomar och kostnader.

– Den modellen lånade vi för att visa vad Swedish Match ställer till med, säger Margaretha Haglund.

Den kallades En verklighetsberättelse och producerades av Cancerfonden och Yrkesföreningarna mot Tobak 1997 och delades ut till aktieägarna vid en demonstration vid Globen när Swedish Match hade sin bolagsstämma där.

Då hade Volvo gått in som majoritetsägare och Swedish Match noterats både på Stockholmsbörsen och Nasdaq. Berättelsens insidor hade citat ur

PER HAGLUND

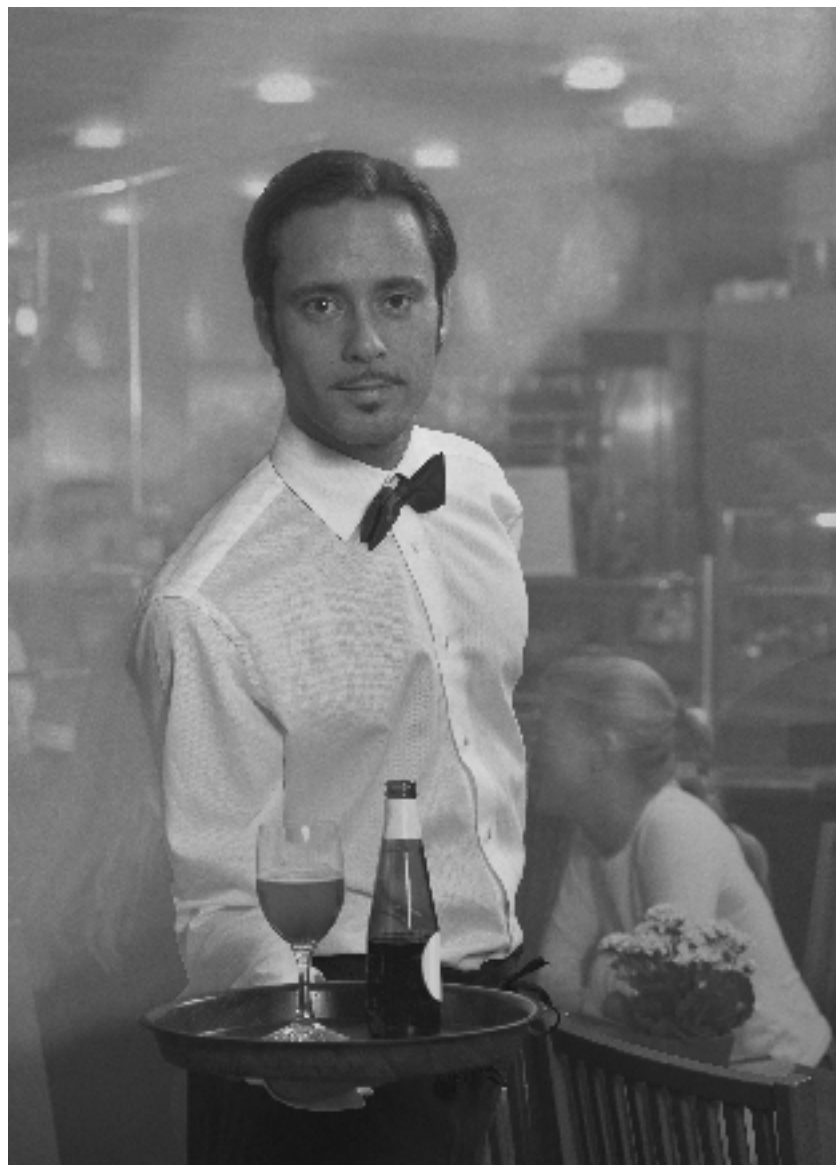
Med det prestigefyllda Luther L. Terry-priset i handen hyllas Margaretha Haglund vid världskonferensen Tobak eller Hälsa i Washington sommaren 2007. Hon omges av Sally West, John Seffrin och Carolyn Runowicz, ledningen för USAs Cancerfond, som delar ut priset.

”VD har ordet” som försetts med kommentarer om t ex dödsfall, skador, hur många ungdomar som börjar röka varje dag och tillväxt av marknader i Östeuropa genom att kvinnor lockas börja röka. Ett diagram med kurva över lungcancerdöd och en tabell med de största aktieägarna kompletterade denna Verklighetsberättelse.

Det blev stor medial respons även denna gång och den etiska debatten om rökningen ökade. Försäkringsbolag började sälja sina tobaksaktier.

Margaretha Haglund har belönats med det internationella toppriset Luther L. Terry Award för sina insatser i det tobaksförebyggande arbetet. Priset delas ut av den amerikanska Cancerfonden i samband med de vart tredje år återkommande världskonferenserna Tobak eller Hälsa. Priset överlämnades till Margaretha Haglund vid 2007 års världskonferens som ägde rum i Washington DC. Det är uppkallat efter amerikanen Luther L. Terry som av president John Kennedy fick i uppdrag att som Surgeon General leda en utredning om tobak och hälsa. Arbetet utmynnade 1964 i en för hela världen epokgörande rapport om tobakens hälsorisker. Den amerikanska Cancerfonden vill med priset uppmärksamma och belöna personer och organisationer som fört Luther L. Terrys arbete vidare på bästa sätt.

PER SHILBERG

Den här bilden med en av tobaksrök drabbad servitör producerades av Yrkesföreningar mot Tobak i samarbete med Hotell- och Restauranganställdas Förbund och användes på bla affischer och vykort i opinionsbildningen för rökfria serveringar.

Rökfritt även på krogen och kaféet

ETT RÖKFÖRBUD PÅ alla svenska serveringar trädde i kraft den 1 juni 2005. Det är det viktigaste genombrottet i svensk tobakspolitik efter det att tobakslagen kom. Syftet är i första hand att skydda hälsan hos den personal som varit undantagen från tobakslagens bestämmelse att ingen mot sin vilja ska behöva utsättas för tobaksrök på arbetsplatsen. Förbudet är också en kraftig markering mot rökning i det offentliga rummet och gör rökfri miljö mer självklar i sociala sammanhang.

De första stegen till rökbegränsningar utöver den försiktiga bestämmelsen från 1993 om rökfria områden i serveringar med mer än 50 platser togs i mitten av 1990-talet. Då började Folkhälsoinstitutet granska restaurangernas betydelse som marknadsplatser för tobaksindustrin och bastioner för bibehållet och ökat rökande.

– Det var pionjären i det tobaksförebyggande arbetet i Sydafrika, Yussuf Salojee som vid ett besök i Sverige frågade om vi inte hade tänkt på hur viktiga restaurangerna är om man vill påverka den sociala acceptansen för rökning.

– Fram till dess hade krogarna inte funnits på vår dagordning, säger Margaretha Haglund. Men då började vi med undersökningar i de större städerna av tobaksindustrins sponsring med gratismaterial till restaurangerna.

Det var efter förbudet mot tobaksreklam i tidningarna som restaurangerna blev en betydelsefull kanal för tobaksbolagens marknadsföring. ”Det är viktigt att vi syns på krogen för att kunna kommunicera med våra kunder”, sa en försäljningschef på Svenska Tobaks AB till tematidningen Rökfritt på jobbet, som

gavs ut i mars 1995 av Cancerfonden och Arbetarskyddsnämnden.

Skjortor och blusar med varumärken för Prince, Blend och Marlboro delades ut till krogarnas personal. Askfat, parasoller, pennor, block och skyltar med samma varumärken levererades. Ett villkor från Svenska Tobaks AB var att krogarna som motprestation inte visade andra tobaksvarumärken än bolagets. På en del ineställen anordnades cigarrskolor, allt för att attrahera nya rökare.

En Temo-undersökning som Folkhälsoinstitutet lät göra 1995 visade att en majoritet av de tillfrågade, 61 procent, tyckte att tobaksrök på restauranger var besvärande. 42 procent frågade efter rökfria bord när de gick ut. 16 procent skulle gå på krogen oftare om de slapp röken.

Allt ledde till att Folkhälsoinstitutet 1996 startade projektet Guldgaffeln. Det gick ut på att få restauranger och kaféer att erbjuda rökfria bord eller helt rökfria miljöer. Projektledare var Lennart Sjögren, då verksam på Folkhälsoinstitutet.

– Vi började i Stockholm där 3 820 serveringar inbjöds att delta. De som anmälde sig fick dekaleringar med en guldgaffel mot grön bakgrund och texten Vi kan erbjuda rökfria bord. Helt rökfria miljöer signalerades med en guldgaffel mot blå bakgrund.

1997 spreds kampanjen över hela landet där kommunernas miljöförvaltningar och hälsoplanerare medverkade.

Så småningom, när en lagstiftning om rökfritt närmade sig, erbjöds endast blå dekaleringar. Över 700 helt rökfria serveringar fanns med på Guldgaffelns hemsida 2003, men eftersom det inte fanns någon anmälningsplikt kan det ha varit betydligt fler.

Guldgaffeln lanserades genom annonser i dagstidningar. Kampanjen väckte uppmärksamhet och satte igång en debatt. Den både speglade en växande opinion för rökfria serveringar och påverkade opinionen. Reaktionerna från serveringarna och deras personal var positiva, särskilt där man gått hela vägen och infört rökfritt.

När regeringen 2001 anslog sex extra miljoner till Folkhälsoinstitutet för en informationskampanj om passiv rökning bestämde man sig snabbt för att satsa på barn och restaurangpersonal. ”Bakom det beslutet låg att båda dessa grupper är särskilt utsatta,” konstaterade projektledaren Susanne Wärjerstam.

I kampanjen ingick ett par broschyrer baserade på senaste vetenskapliga fakta om passiv rökning, 30 regionala konferenser och stöd till ett antal projekt som genomfördes av frivilligorganisationer. En granskning av pressbevak-

ningen av kampanjen visade att 70 procent av artiklarna var positiva till rökfritt på restauranger. Mindre än tio procent var negativa och 20 procent neutrala.

Först i världen med ett hundraprocentigt rökförbud på restauranger och barer var 1990 den lilla staden Obispo i Kalifornien. Delstaten följde efter 1995 med en lag som förbjöd rökning på alla arbetsplatser, inklusive restauranger, men med undantag för barer och nattklubbar. 1998 skärptes lagen så att även barerna och nattklubbarna blev rökfria.

Det första land som införde totalt rökförbud var Irland den 29 mars 2004, följt av Norge den 1 juni samma år. Italien införde rökförbud med avskilda rökrum i januari 2005 och Malta i april samma år. Liksom i Sverige är det i dessa länder tillåtet att röka på uteserveringar.

Överallt där rökförbud på serveringar börjat planeras har restaurangbranschen understödd av tobaksindustrin reagerat likartat och varnat för katastrofala följder som konkurser och arbetslöshet. I Irland varnade en nybildad allians av flera branschorganisationer för att rökförbudet skulle slå ut 69 000 jobb. Även i Norge utfärdade branschen konkursvarningar, stödd av tobaksindustrin.

Vetenskapligt kvalificerade studier i ett antal länder visar att dessa ödesdigra profetior inte besannats. Förbuden har positiva effekter. De har blivit en god affär för besöksnäringen. Konkurserna har inte ökat och personalen inte blivit arbetslös. Däremot har hälsan förbättrats hos personalen. Det visar en svensk studie, i likhet med flera internationella undersökningar.

Vägen till rökförbudet började med bestämmelsen i 1993 års tobakslag att det skulle finnas ett rökfritt område i serveringar med mer än 50 platser och fortsatte med att även de mindre serveringarna från och med 2003 skulle ha rökfria områden, som regeringen med Lars Engqvist som socialminister föreslog i propositionen Vissa tobaksfrågor, 2001/02.64. Det var i den som regeringen också uttalade att målet var rökfria serveringsmiljöer från den 1 januari 2004.

Förslaget hade förts fram år 2000 av nationella folkhälsokommittén där före detta riksdagsledamoten Margareta Persson var ordförande. En av de åtgärder som föreslogs i kommitténs betänkande Hälsa på lika villkor var att tobakslagen borde skärpas så att undantaget för restauranger och kaféer från regeln om rökfri arbetsmiljö togs bort. De var de enda allmänna miljöer där rökning tilläts. De var också en av få kvarvarande miljöer där tobaksreklam fortfarande var allmänt förekommande.

Kommittén framhöll att det mot bakgrund av tobakens allvarliga hot mot hälsan och de starka aktiva vinstintressen som vill bibehålla och öka tobaksbruket krävdes kraftfulla insatser från samhällets sida.

Regeringen gav i proppen Vissa tobaksfrågor beskedet att om målet rökfria serveringar inte kunde nås på frivillig väg var den beredd att återkomma med lagstiftning. Bedömningen var att en särskild utredare borde tillsättas. Det blev Statens folkhälsoinstitut som fick uppdraget.

En arbetsgrupp tillsattes för uppgiften. Den drog i rapporten Förutsättningar för rökfria serveringsmiljöer i januari 2003 (FHI Rapport 2003:05) slutsatsen att om rökfria serveringar skulle bli ett faktum de närmaste åren behövdes lagstiftning. Starka skäl talade för att en lag borde gälla alla serveringsställen och genomföras fullt ut vid ett och samma tillfälle.

Rapporten gick ut på remiss. Förslaget om lagstiftning fick ett mycket starkt stöd av remissinstanserna.

HRF, Hotell- och Restauranganställdas Förbund, skrev i sitt svar att ”det krävs ett allmänt regelverk utan undantag om det ska gå att införa en rökfri arbetsmiljö för förbundets alla medlemmar. Det har förbundet fått i uppdrag av sin kongress. Därför är lagstiftning den enda lösningen.” LO stödde helt förbundets uppfattning.

Sveriges Hotell- och Restaurangägare, SHR, med vd Mats Hulth i spetsen, konstaterade att ”av de 4 000 medlemmarna var lika många för som mot ett förbud. Många näringsidkare oroade sig för negativa effekter på kundtillströmningen. SHR var ändå berett att godta en förändring om den tillät fortsatt rökning på barer och i nöjesrestauranger, mot ett åtagande att företagen förbättrar luftkvaliteten så långt som möjligt. SHR ansåg att möjligheterna att utveckla effektiva ventilationssystem inte var tillräckligt utredda och oroade sig också för att det skulle bli svårare att upprätthålla ordningen i och utanför serveringarna vid ett rökförbud.”

Remisstiden gick ut i juni 2003.

Bara drygt ett och ett halvt år tidigare hade SHR och HRF lämnat ett gemensamt remissvar om Folkhälsokommitténs förslag om rökfria serveringar. Vid det tillfället delade parterna de här åsikterna:

”Ett rökförbud eller särskilda avskilda rökavdelningar skulle ställa omöjliga krav på kontroll och göra personalen till rökpoliser. På en nöjesrestaurang där kunderna befinner sig flera timmar och där tillfällighetsrökarna är många vill kunderna blanda sig med varandra. Efterfrågan på rökfria restaurangmiljöer

kommer säkerligen att öka och restaurangerna kommer snabbt svara upp mot dessa förändringar utan att hantera ett onödigt förbud och vara rökpoliser.”

I en intervju i tidskriften Tobaksfronten nummer 3, 2001, förklarade John Herrström, ordförande i HRF, varför han var negativ till Folkhälsokommitténs förslag: ”Inte därför att facket är motståndare till skärpt lagstiftning i denna fråga, utan för att förslaget enligt HRF låg på en alltför teoretisk nivå och inte tog hänsyn till kulturen och den skiftande verkligheten ute i restaurang- och nöjeslivet”. Han välkomnade därför den då just tillsatta arbetsgruppen som skulle utreda den praktiska utformningen.

Det senare remissvaret visade att det skett en klar omsvängning inom HRF.

– Den hjälpte vi till med, säger Göran Boëthius, som inför beslutet om rökförbudet på serveringarna lade ner mycket kraft på att påverka beslutsfattare och opinionsbildare.

– Jag fick god kontakt med John Herrström. Hur mycket skrämsel som låg bakom att HRF i första remissomgången gick med arbetsgivarna och sa nej tack till förbud vet jag inte.

– När jag var på LO strax efteråt visste de inte där att ett av deras egna förbund hade gått samman och svarat gemensamt med arbetsgivarorganisationen. Det var de oinformerade om just i den remissomgången.

– Jag träffade John Herrström vid flera tillfällen under den perioden. Och jag tror att jag var delaktig i hans omsvängning. Det var ju faktiskt för deras egen skull som ett förbud skulle införas. Sedan svarade de självständigt och var med på noterna ett år senare.

– Vi fick med förbundet på en annons med en servitör i rökig miljö. Så de svängde väldigt positivt.

För att informera om sambanden mellan rökning och ohälsa, men också för att erbjuda rökavvänjningsstöd för medlemmarna medverkade Boëthius vid en

KONNY DOMNAUER

Förra riksdagsledamoten Margareta Persson var ordförande i Nationella folkhälsokommittén som föreslog rökförbud även på serveringarna.

ombudsmannakonferens i HRF.

– Det blev ju fler och fler som ville sluta i samband med att rökförbudet genomfördes. Vi ville vara tydliga med att vi lokalt i vårt nätverk kunde erbjuda stöd. Det finns hyfsad rökavvänjningskapacitet över hela landet. Det skulle de veta. Både före och efter beslutet om rökförbud var vi aktiva gentemot förbundet.

– På en av folkhälsostämmorna hade vi med aktivister ur HRFs egna led. De delade ut broschyrer. Vi fick dem att förstå att det var bäst om signalerna kom från dem själva, Vi kan föra fram våra argument ofta och länge, men vi är så förutsägbara. Signalerna måste komma från dem det berör.

– Jag träffade ju Mats Hulth också och försökte få honom att inse att det fanns en ”win-win situation”. Det var just då aktuellt med momsen på krogen. Kunde han inte använda det som ett sätt att påverka genom att säga att vi går med på det här om ni lättar på momsen.

– Rätt så snart efteråt var han ju stödjande. De gjorde själva en Temo-undersökning, som visade att det inte skulle bli färre besök efter ett rökförbud.

Under 90-talet hade SHR samarbete med tobaksbranschen i olika kampanjer. 1996 startade kampanjen ”Både Och” där branschens ansvar i tobaksfrågor betonades. Den skulle underlätta för restaurangägarna att efterleva tobakslagen och visa hur man kunde tillmötesgå gästernas varierande önskemål. Symbol för kampanjen var två fjärilar.

Från industrin sida fördes också kampanjer för att försöka få kvar rökningen med hjälp av bättre ventilationssystem. Sådana argument framfördes i SHRs remissvar till Folkhälsoinstitutets rapport. Det gjorde också Svenska tobaksbranschföreningen.

Arbetsgruppen på FHI konsulterade ledande internationella ventilationsexperter, fristående från tobaksindustrin, som hade funnit att man med vissa system kan minska tobaksröken, men med andra inte alls. Det finns system som tar bort rökluften, men det garanterar inte att de farliga ämnena är borta. Slutsatsen blev att det krävs ett rökförbud för att gäster och personal på ett serveringsställe inte ska utsättas för tobaksrökens giftiga ämnen.

I februari 2004 överlämnade folkhälsominister Morgan Johansson till riksdagen propositionen Rökfria serveringsmiljöer, 2003/04:65, med förslag om rökförbud på restauranger och andra serveringar.

Det blev inga separata anslag från staten till förberedelserna inför rökförbudet. Arbetet med kunskapsförmedling till branschen, kommuner och länssty-

relser och information till allmänheten inklusive opinionsmätningar och utvärderingar fick utföras inom ramen för Tobaksuppdraget.

För att få kontroll av hur förbudet efterlevdes efter den 1 juni 2005 hade Statens folkhälsoinstitut bett kommuner som planerade tillsynsinsatser i anslutning till reformen att under vissa avgränsade tidsperioder använda ett standardiserat tillsynsprotokoll som institutet hade utvecklat och åta sig att rapportera in resultaten. Ett stort antal kommuner ställde upp. Vid den första gemensamma tillsynsperioden under första hälften av juni rapporterade 47 kommuner i 163 tillsynsbesök. Allt som allt noterades 11 överträdelser.

Under augusti-september rapporterades en enda överträdelse från de 308 besök som gjordes i 22 kommuner. I oktober rapporterade 27 kommuner 455 besök, utan någon överträdelse alls.

En Temo-mätning i december 2005 på uppdrag av FHI visade att nio av tio tillfrågade tyckte det var bra att restauranger, kaféer och pubar var rökfria. Flera var positiva till förbudet än i en motsvarande undersökning innan förbudet trädde i kraft. Åtta av tio rökare tyckte förbudet var bra.

Rökförbudet gav snabbt också positiva effekter på de anställdas hälsa. Det visar en studie med 91 anställda i olika serveringsmiljöer på nio orter i Sverige. En undersökning gjordes innan rökförbudet började. Redan vid den första uppföljningen efter fyra månader i rökfria lokaler hade symtom som slembildning, hosta, pipande ljud i bröstet, röda och irriterade ögon och kliande hals och näsa minskat.

Resultaten bekräftades vid uppföljningen efter ett år, då 71 personer deltog. De positiva symtomen fanns nästan enbart hos dem som inte rökte själva.

Nationellt ansvariga för studien är Göran Boëthius och lungläkaren Matz Larsson på tobakspreventiva enheten vid Universitetssjukhuset i Örebro. Studien finansieras av Statens folkhälsoinstitut.

De positiva förändringarna presenteras internationellt vid tre konferenser under hösten 2007 och kommer också att publiceras i en vetenskaplig tidskrift.

KONNY DOMNAUER

Swedish Match anpassar marknadsföringen av snus till skiftande värderingar i samhället. Unga kvinnor är en viktig målgrupp.

Snuset – en mytomspunnen produkt

SNUS ÄR UNGEFÄR lika svenskt som surströmming. Olika former av rökfri tobak har funnits i alla länder och varit populära innan de marginaliserades under cigaretternas segertåg i industriländerna efter andra världskriget. Sverige blev ett undantag som behöll en stor andel snusare.

Men även här vek snusmarknaden under trycket av rökttobak i form av inte bara cigaretter utan även en stor andel piptobak och cigarrer.

1968 kallade man till krismöte på Svenska Tobaks AB för att bestämma om snusproduktionen skulle läggas ner eller om man skulle satsa på att försöka popularisera snuset. Beslutet blev en satsning på popularisering.

Det medförde att det från 1969 och framåt har bedrivits en oavbruten, kraftig marknadsföring av snus, först från dåvarande Tobaksbolaget och sedan från Swedish Match.

Snussatsningen vann slutgiltigt när Swedish Match 1999 sålde cigarettillverkningen till Austria Tabak. Affären var främst resultatet av en intern konkurrens där de anställda på cigarettfabriken i Malmö befarade att de skulle förlora mot snuset.

Snussatsningen har handlat om en omfattande produktutveckling och en marknadsföring anpassad till tidens skiftande värderingar och attityder.

1969 satsade man stort på reklamkampanjer på stortavlor och utvecklade de runda burkarna som är tuffare än de gamla pappaskarna. Man lanserade ett antal nygamla märken.

– Efter att tidigare ha marknadsfört snuset till traditionella grupper siktade man nu in sig på idrottsrörelsen, även om syftet var att få alla svenska män att

börja snusa, säger Paul Nordgren, som följt förändringarna i snustillverkarnas strategier i sitt arbete mot tobak med början just 1969.

– Man visste ju att det som förstör konditionen framför allt är koloxiden. Snuset ger ingen rök och därmed ingen koloxid och är alltså inte lika konditionsförsämrande. Det här marknadsfördes väldigt kraftigt i en satsning på sport och friluftsliv.

Tobaksbolaget fick på 70-talet stora rubriker minst en gång om året när ishockeylandslaget reste till VM eller OS och det gjordes reportage om hur mycket snus de hade med sig. Tobaksbolaget skänkte dem ju snuset mot den publiciteten. Snuset har sedan gjort ett segertåg bland sportintresserade.

– Under 70-talet började man tillverka portionspåsar och då var nog siktet inställt på kvinnorna.

– På 80-talet när det började komma fler och fler rökfria miljöer framställdes snuset väldigt tydligt som ett komplement till rökningen. När man inte kan röka då ska man kunna använda snus, var budskapet.

– Det är egentligen inte förrän vid slutet av 90-talet som snuset började marknadsföras som något slags rökavvänjningsprodukt, att användas helt och hållet i stället för att röka. Det var en ny vinkling som man nu satsar hårt på.

– Det vi kan se i Sverige är en nedgående trend i rökningen från 70-talet. Vi har den bland både män och kvinnor. Men det har varit en kraftigare nedgång bland männen och från början av 1990-talet är det fler kvinnor än män som röker.

Minskningen bland männen har varit störst och man har frågat sig vad det beror på. Svaret har blivit att de snusar i stället. Det finns personer även inom den vetenskapliga världen och i frivilligorganisationer, som arbetar mot tobak, som tror att rökningen i Sverige har minskat tack vare snuset.

Enligt den nationella folkhälsoenkäten Hälsa på lika villkor, Statens folkhälsoinstitut, var 13 procent av männen och 15 procent av kvinnorna dagligrökare år 2006. I genomsnitt rökte 14 procent av befolkningen i åldersgruppen 18-84 år. Motsvarande siffror för snus var 21 procent bland männen och 4 procent bland kvinnorna.

– Det finns de som tror att den låga andelen rökare i Sverige helt beror på att alla snusar. Andelen dagligrökande kvinnor har ju minskat från 19 till 15 procent på två år. Även det förklaras av dåligt informerade experter med att också kvinnorna snusar.

– De blir jätteförvånade när man kommer utomlands och talar om att kvin-

nor i Sverige knappast snusar alls. Det där är en av myterna kring snuset. Sverige har varit väldigt framgångsrikt i att minska kvinnors rökning, och det har skett utan snus.

– Det man för fram i den här debatten är också att vi har så låga siffror för rökningrelaterad dödlighet, t ex i lungcancer. Och det har vi, men det är inte tack vare snuset utan det beror på den låga andelen rökare. Internationellt sett har Sverige alltid legat lågt. Även när vi rökte som mest så rökte vi jämförelsevis lite.

Rökningen bland svenska män låg kring 50 procent från slutet av 40-talet till början av 60-talet när andelen rökare var störst. I t ex Finland rökte 70 procent av männen vid samma tid. De finländska männen har alltid rökst mer än svenskarna. De lärde sig av ryssarna. Storbritannien hade mellan 70 och 80 procent dagligrökare bland män. Många andra länder har legat mycket högre än vi.

Dessutom började cigarettrökningen senare i Sverige medan minskningen i omkringliggande länder har kommit senare och därför syns inte de positiva effekterna särskilt tydligt än. I Storbritannien syns de i likhet med Sverige. Där har minskningen också pågått så länge så att den hunnit avspeglas i minskad dödlighet. Ett problem med dödlighetsstatistiken är att den släpar efter. Just nu ser man effekterna i de åldrar där man som rökare brukar bli sjuk, ett resultat av rökvanorna för 20-30 år sedan.

– Nu är forskare och folk i frivilligorganisationerna uppdelade i två läger när det gäller snuset. Det ena är litet men väldigt högröstat och hävdar att vi ska ägna oss åt harm-reduction, att lansera tobaksprodukter som är mindre skadliga. I det sammanhanget lyfts alltid det svenska snuset fram, en tobaksvara som säljer bra.

– Det är svårt att värja sig, för det är ju ingen tvekan om att snuset är mindre farligt än cigaretter. Så långt är alla överens och det är närmast en truism. Det mesta i världen är mindre farligt än att röka.

– Nästa steg är att tro att om vi bara lanserar snuset så kommer alla människor att sluta röka. Det uppfattar jag som väldigt naivt. För så är det inte ens i Sverige.

Andelen snusare i Sverige bland männen är omkring 22 procent. Det är siffror från Folkhälsoinstitutets stora folkhälsoundersökning som 2004, 2005 och 2006 visar samma mönster. Nästan oförändrade siffror vilket tyder på att de är tillförlitliga.

– Av dessa 22 procent snusare så har 40 procent aldrig rökt. De har börjat direkt med snus. Så de har inte dragit nytta av någon harm-reduction på något sätt. Om man inte antar att de skulle ha rökt om de inte börjat snusa. Det vet vi inte. Det är spekulationer.

36 procent av snusarna är fortfarande rökare. De både röker och snusar. De flesta av dem är tillfällighetsrökare, men en tredjedel av de 36 procenten är dagligbrukare av både snus och cigaretter.

Av de 22 procenten har en fjärdedel faktiskt slutat röka och snusar i stället. Där kan man hoppas att snuset har hjälpt dem att sluta, men de utgör inte mer än fem procent av den totala manliga befolkningen. Det tyder inte på att ökat snusbruk automatiskt leder till minskad rökning.

– Snuset är ingen förutsättning för att man ska få ner rökningen eftersom det går utmärkt att vara blandbrukare.

– Sedan är frågan vad som händer när man flyttar snusbruket till andra länder. I Finland är snuset förbjudet, men används ändå av männen i den svensktalande befolkningen, medan de finskspråkiga männen är mindre intresserade. I Norge är snus tillåtet, men norrmännen såg det länge som något som bara svenskar sysslar med. Först efter hård marknadsföring i samband med rökförbudet på serveringarna har snusförsäljningen ökat i Norge.

Men vad händer om den här produkten lanseras i Tyskland eller Frankrike i händelse av att EU slopar förbudet mot snus? Något som Swedish Match lobbyar intensivt för.

– Personligen tror jag inte det räcker att häva förbudet för att det svenska snuset ska göra något segertåg. Då måste man tillåta reklam och det är svårt att tänka sig att en enda tobaksvara skulle undantas från reklamförbudet. Ett alternativ är att hälso- och sjukvården aktivt går ut och rekommenderar produkten för rökavvänjning, men dit tror jag inte vi kommer.

– För de flesta människor ute i världen är nog snuset inte mer aptitligt än svensk surströmming. Produkter som internationellt inte har den aura omkring sig som de har i Sverige.

– Man kan inte ändra hela utvecklingen bara genom att släppa en produkt fri på en viss marknad. Swedish Match har försökt, bl a i Indien. Det är ett land där man använder väldigt mycket rökfri tobak. Ändå misslyckades det svenska snuset där. I Sydafrika har det heller inte gått särskilt bra.

Det snusförbud som infördes i EU 1992 var inte speciellt inriktat på svenskt snus. Sverige var dessutom ännu inte medlem i unionen.

Bakgrunden är att tobaksjätten US Tobacco, UST, 1983 började sälja portionsnusset Skoal Bandits till barn och unga i Skottland. Marknadsföringen ökade sedan UST fått lokaliseringsbidrag för att bygga en skotsk fabrik 1985. Snuset såldes då till och med på skolgårdarna.

– Det väckte en föräldrastorm i Skottland, säger Paul Nordgren. Man tyckte det var väldigt alarmerande. Vad var det för produkt?

Samtidigt kom rapporter från bl a WHO:s cancerforskningsinstitut, IARC, om att rökfri tobak är cancerframkallande. Det ledde till att snuset blev en politisk fråga i Storbritannien. Opinionsen tvingade fram ett förbud. Även Irland förbjöd produkten på samma grunder.

– Därmed tvingades EU att agera eftersom snusförbudet innebar ett handelshinder. Man måste harmonisera och undanröja hindren. Det blev förhandlingar mellan de dåvarande tolv EU-länderna och det enda man kunde enas om var ett förbud. Det var enda sättet att eliminera handelshindret.

Förbudet kom som tilläggsdirektiv till det gamla varningstextdirektivet, och behölls i tobaksproduktdirektivet, 2001/37/EC. Det infördes i alla medlemsländer på lite olika sätt.

Ursprungligen var det de nya portionspåsarna som förbjöds. Sedan blev det svårt att definiera vad direktivet egentligen förbjöd i övrigt. Ingen ville förbjuda de traditionella produkterna, utan det var det nya, okända man ville åt.

Definitionen blev att man förbjöd rökfri tobak för användning i munnen med undantag för sådana tobaksvaror som röks eller tuggas.

Det enda som då blev förbjudet var sådan tobak som man suger på och inte tuggar.

– Förbudet blev ett problem för Sverige när vi skulle bli medlemmar i EU. Då blev det en förhandlingsfråga. Den svenska regeringen satsade hårt på att få ett undantag. Samtidigt förekom en enorm lobbyverksamhet från industrins sida. Snuset och alkoholpolitiken var två publika frågor som kunde ge problem. Sverige lyckades få ett permanent undantag för snuset, något som är mycket ovanligt. Det innebär att snuset får säljas i Sverige men inte exporteras till länder inom EU som har förbud.

Det finns länder utanför EU med snusförbud. Ett av dem är Australien.

– Frågan är vad som händer när man introducerar snuset i ett annat land. Det kan man bara spekulera om. Det har naturligtvis att göra med sociala faktorer och den image som produkten har. Om man alls skulle få en ökad försäljning om förbudet hävs i EU skulle det vara bland ungdomarna. Det var ju vad

som hände i Skottland och i Sverige när man startade reklamkampanjerna 1969-70. Det fanns då inga vuxna rökande män som övergick till snus. De som ändrade sina vanor och började med snus var ungdomar. Snuset marknadsfördes ju som en produkt för manliga ungdomar med idrotts- och friluftsentressen. Skulle dessa ha rökt annars? Om snuset inte funnits skulle sannolikt sportintresset ändå ha hindrat dem från att börja röka och få sämre kondition.

Däremot började de snusa därför att det hade blivit inne i deras kretsar.

– En av många myter som omger snuset är att om man börjar snusa så skyddas man mot att börja röka. Jag förstår inte vilken mekanism som skulle spela en sådan roll. Amerikanska studier visar att snusandet där är en inkörssport till rökning. I Sverige har vi inte sett det.

– Många tror också att det är mycket lättare att sluta röka om man börjar snusa. Jag har hört många människor säga att ”jag började snusa när jag slutade röka. Sedan märkte jag att jag inte behövde snusa, så jag slutade med det också.”

– Det har blivit en myt att snuset på det sättet hjälper till vid rökavvänjning. Jag tror säkert att det kan finnas en sådan mekanism, men det finns inga kliniska studier som visar det.

– Däremot tror jag att snuset under rätt omständigheter skulle kunna fungera som ett nikotintuggummi då en nikotinberoende person som håller på att avvänjas från tobak får nikotin från en annan källa än tobaksrök. Men det är inte detsamma som att börja snusa för att sluta röka.

I rapporten Hälsorisker med svenskt snus redovisade en grupp forskare vid Karolinska institutet i december 2005 resultatet av en omfattande riskvärdering av det svenska snuset. Studien genomfördes på uppdrag av Statens folkhälsoinstitut.

Forskargruppens slutsatser byggde på analyser av hundratals rapporter om de senaste årens vetenskapliga rön som publicerats eller antagits för publicering i internationella medicinska tidskrifter och av eget forskningsmaterial.

En sammanvägning av resultaten i de epidemiologiska studierna visar att snusare löper en ökad risk för vissa typer av cancer. De starkaste underlagen finns för ett samband med cancer i bukspottkörteln.

Man fann ingen ökad risk att insjukna i hjärtinfarkt medan risken att dö i en hjärtinfarkt är större hos snusaren. Det antas bero på en ökad volym skadad vävnad i hjärtmuskeln.

Risken för typ 2-diabetes ökar enligt en svensk studie hos storförbrukare av snus.

Liknande slutsatser dras i den preliminära rapporten Hälsoeffekter av rökfria tobaksprodukter, som publicerades sommaren 2007 av den vetenskapliga expertkommittén The Scientific Committee on Emerging and Newly Identified Health Risks (SCENIHR). Kommittén har EU-kommissionens uppdrag att granska forskningsläget när det gäller snus och andra rökfria tobaksprodukter.

Kommittén slår fast att de rökfria produkterna är starkt beroendeframkallande och hälsofarliga. De innehåller varierande nivåer av giftiga substanser. Bevis för att snus och andra rökfria produkter är effektiva vid rökavvänjning saknas medan data om produkterna som inkörssport till rökning är motsägelsefulla. På grund av sociala och kulturella skillnader är det inte möjligt att utifrån mönstret för tobaksbruket i ett land dra några slutsatser om hur, och av vilka, varorna skulle användas där.

Rapporten finns på nätet och gav möjlighet för intresserade EU-medborgare att lämna remissvar fram till 28 september 2007.

tioner om tobakslagen och om förstärkningar av den, men klyftorna har trots det fortsatt att öka. De välutbildade och välavlönade slutar med tobak i betydligt större utsträckning än de sämst lottade.

Många arbetsplatser är fortfarande rökiga. Exempel är miljöer där anställda i hemtjänsten arbetar, kriminalvård och psykvård. Men det finns problem även på andra arbetsplatser. Lagens formuleringar behöver skärpas för att möjliggöra rökfria miljöer för alla.

Bara sju av tio vårdcentraler kan erbjuda tobaksavvänjning. Sverige ligger långt efter t ex Storbritannien och Irland när det gäller tillgängligheten till rökavvänjning, en av de mest kostnadseffektiva behandlingar som finns för att förbättra folkhälsan.

18-årsgränsen för inköp av tobaksvaror efterlevs inte tillräckligt, något som bidrar till att mellan 40 och 50 ungdomar varje dag börjar använda tobak.

Snusningen har långsamt ökat, mest märkbart hos yngre kvinnor. Det finns stora regionala skillnader i snusandet, inte minst hos gravida. Forskningen om snusandets långtidseffekter behöver stärkas.

Det behöver inte råda den minsta osäkerhet om vad som nu måste göras i det tobaksförebyggande arbetet. Det framgår tydligt av två politiskt antagna dokument som ställer krav på intensifierade insatser och ger klara riktmärken.

Det ena är de nationella etappmålen för minskat tobaksbruk som Folkhälsokommittén formulerade och som riksdagen fastställde 2003. Det andra är WHO:s ramkonvention för tobakskontroll som ratificerades av Sverige 2005.

De beslutade nationella målen för 2014 är:

- En tobaksfri livsstart
- En halvering av antalet ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa
- En halvering av andelen rökare bland de grupper som röker mest
- Ingen skall utan eget val utsättas för rök i sin omgivning.

Hur långt vi har kvar för att uppfylla dessa mål framgår av Tabell 1. En utförligare beskrivning finns i rapporten Minskat bruk av tobak – var står vi i dag? (FHI 2007).

Styrkan med WHO:s ramkonvention är att den gäller både det nationella och internationella arbetet. Som framgår av Tabell 2 finns det ett antal krav i den som Sverige fortfarande inte uppfyller. Brott mot internationella konventioner är något Sverige av hävd brukar reagera mot, så det finns plats för självkritisk granskning – och handling!

Tabell 1 Tobaks mål 2014 (prop.2002/03:35)	Dagsläget...
Tobaksfri livsstart	År 2003 rökte 9,6% av gravida kvinnor (mycket sakta minskande), 1,5% snusade (i ökande, med stora geografiska skillnader) 13% av spädbarnspappor rökte. Om målet ska nås bör år 2013 ingen kvinna eller partner som planerar graviditet röka eller snusa... Resurser till info/stödmaterial saknas
Halvering av antalet unga som börjar röka eller snusa	År 2005 i årskurs 9 rökte 19% av pojkar och 30% av flickor. Snusade gjorde 20 resp 6%. Bristande efterlevnad avseende åldersgräns för försäljning
Halvering av andelen rökare i de grupper som röker mest	I dagens ojämlika fördelning av rökvanor röker ensamstående mödrar och fäder, vissa invandrargrupper, psykiskt sjuka, korttidsutbildade, långtidsarbetslösa och förtidspensionerade 2–3 gånger mer än genomsnittet i befolkningen. Detta späder på ojämlikheten i hälsa.
Ingen ska ofrivilligt utsättas för rök i sin omgivning	Enligt 2005 års Folkhälsorapport (SoS) exponeras ännu 5% av barn i sitt hem. Personal i hemtjänst och på tvångsvårdande institutioner har inte rökfri arbetsmiljö.

Målen kan inte nås utan ett strukturerat, brett och kontinuerligt arbete på alla nivåer...

Tabell 2

På samma sätt kontrasterar ramkonventionens krav mot allt det som ännu är ofärdigt i det svenska bygget...

WHO-konventionens innehåll och krav

ARTIKEL 3

Mål: Att skydda nuvarande och kommande generationer...genom att tillhandahålla... tobakskontrollåtgärder... i syfte att fortlöpande och kraftigt minska tobaksbruket och exponering för tobaksrök

Detta har vi kvar att göra

Det ”fortlöpande” och ”kraftiga” har vi de senaste åren svårt att se i det svenska tobaksförebyggande arbetet

ARTIKEL 4

Vägledande principer, bl a

• varje person bör vara informerad...

• krav på starkt politiskt engagemang...

• förhindra debut av alla tobaksformer...

• sociokulturella och könsspecifika aspekter

• det civila samhällets deltagande

Finansiera därför lämpliga info-kanaler, bl a www.tobaksfakta.org, TV-spottar

Tobaksfrågan tycks politiskt nedprioriterad efter nationella Tobaksuppslagets slut

Alltså även snus... kräver ett mer informerat förhållningssätt från vuxenvärld, regering och riksdag

Se ovan – ojämlikheten är nästa utmaning!

Fortsatt stöd till frivilligorganisationer

ARTIKEL 5

Allmänna skyldigheter, bl a

• utveckla multisektoriella nationella strategier, planer och program...

• inrätta eller förstärka och finansiera en nationell samordnande funktion...

• skydda folkhälsopolitik från påverkan av kommersiella och andra krafter...

I första hand bör en handlingsplan för att nå målen år 2014 tas fram

Återupprätta och finansiera FHIs nationella kompetenta och strukturerade samordnings-funktion – eller utpeka annan aktör!

Hur stämmer det med regeringens snuspolitik: är handelspolitiska intressen viktigare än hälsopolitiska?

ARTIKEL 6

Pris- och skatteåtgärder

• erkänn deras effektivitet och viktighet

• beaktas för att bidra till målen...

• begränsa inköp och import av skattefria produkter

Utmärkt med den 2006 genomförda skattehöjningen

Fortsatt påverka EU

ARTIKEL 7

Andra åtgärder för att minska efterfrågan

• lagstiftning och kommande förslag för att klara art 8–14

Ett brett program på alla nivåer inklusive eventuellt ytterligare lagstiftning bör diskuteras i framtagnad av nationell handlingsplan

<p>ARTIKEL 8 Skydd för passiv rökning</p> <ul style="list-style-type: none"> • lagstiftning och andra åtgärder... 	<p>Enligt 2005 års Folkhälsorapport exponeras ännu 5% av svenska barn i sitt hem.</p> <p>Personal i hemtjänst och i kriminalvård har ännu inte en rökfri arbetsmiljö.</p> <p>Vanliga arbetstagare har i dag sämre skydd än personal i serveringslokaler. 1993 års lagstiftning bör uppdateras till 2005 års nivå.</p> <p>Rökrumsmöjligheten i serveringslokaler bör omprövas, dåligt och dyrt föredöme i ett internationellt perspektiv</p>	<p>ARTIKEL 13 Tobaksreklam, marknadsföring och sponsring</p>	<p>Barn och ungdomar är fortfarande exponerade för reklam och produkter på försäljningsställen</p>
<p>ARTIKEL 9 Reglering av tobaksvarors innehåll</p>	<p>Sverige bör medverka aktivt i pågående arbete inom EU</p>	<p>ARTIKEL 14 Efterfrågan på tobaksavvänjning</p> <ul style="list-style-type: none"> • utveckla och sprida riktlinjer om bästa metoder... • främja tobaksavvänjning... 	<p>Endast sju av tio av landets vårdcentraler uppgav sig 2006 ha denna kompetens/resurs. Strukturerat försörjnings- och utvärderingsprogram saknas</p>
<p>ARTIKEL 11 Förpackning och märkning</p>	<p>Konsumentundersökning bör göras avseende varningsbilder på tobaksförpackningar, positiva internationella erfarenheter.</p>	<p>ARTIKEL 16 Försäljning till minderåriga</p>	<p>Fortfarande köper en majoritet av eleverna i årskurs 9 sina tobaksvaror själv. Licensiera tobaksförsäljningen.</p>
<p>ARTIKEL 12 Utbildning, information, allmän upplysning</p> <ul style="list-style-type: none"> • använd alla kommunikationsmedel för att stärka allmänhetens medvetenhet om hela frågan inkl tobaksindustrins agerande • utbildningsprogram för bl a h&sjv, skolan, administratörer, politiker, media 	<p>Public service TV och radio kan nyttjas bättre. Tobakswebb-sidan www.tobaksfakta.org bör få säkrad finansiering</p> <p>Framtagning av program bara halva jobbet, de ska spridas och användas också!</p>	<p>ARTIKEL 19 Ansvar, bl a</p> <ul style="list-style-type: none"> • utbyta information om hälsoeffekter av tobaksvaror 	<p>Kunskapen om snuseffekter måste kommuniceras ur ett brett folkhälsooperspektiv</p>
		<p>ARTIKEL 20</p> <ul style="list-style-type: none"> • Forskning, övervakning och utbyte av information • Utveckla och främja nationell forskning 	<ul style="list-style-type: none"> • snusningens effekter vid långtidsbruk och under graviditet – det räcker inte att bara hänvisa till FHI:s ansvar, investering i forskning behövs! • beteendeforskning • effektutvärdering av olika åtgärder

Finansiella resurser, bla

- finansiellt stödja nationell verksamhet för att nå målen
- finansiellt stödja utvecklingsländer för att nå målen

- Kontinuerlig finansiering av nationell strategisk samordning – av avgörande betydelse!
- En fortsatt generös attityd behövs från svenskt håll genom t ex SIDA i form av integrering av tobaksstöd i redan etablerade projekt och kanaler

Vem gör vad?

DET ÄR DE POLITISKA BESLUTFATTARNA i regering och riksdag som har huvudansvaret och möjlighet att genomföra de åtgärder som fordras för att nå de nationella målen och uppfylla kraven i WHO:s ramkonvention.

Om inte regeringen och riksdagen kommer ur sin nuvarande tvevhågsenhet och i handling tar konsekvenserna av all kunskap och erfarenhet, allt onödigt lidande, sjukdom och förtida död och de enorma kostnader som tobaken orsakar – hur ska vi då kunna begära att statliga myndigheter, landsting, kommuner och organisationer ska ta sin del av ansvaret? För detta krävs en nationell ledning som inspirerar och håller tobaksfrågan levande.

En minskande andel rökare och rökfria serveringar räcker inte för att slå sig till ro. En miljon rökare och en miljon snusare har anledning att ställa större krav. Det behövs skärpning av lagstiftning och regelverk, t ex licensiering av tobaksförsäljning, varningsbilder på tobaksförpackningar, en nationell samordningsfunktion, adekvata finansiella resurser och långsiktighet – allt detta som ger stimulans och förutsättningar att handla för de aktörer som redovisas i slutet av det här kapitlet.

Det är bara staten som har kapacitet att möta de kommersiella krafter som med enorma ekonomiska resurser och utan etiska spärrar främjar de för människors hälsa katastrofala tobaksprodukterna, så beroendeframkallande så att man berövas sin valfrihet. Tobaksindustrin har starka bundsförvanter inom andra delar av näringslivet, som tobaksodlare, tobakshandlare, restauranger, reklamberoende medier – och ideologiskt stöd från marknads- och frihandelsvänliga myndigheter, organisationer, politiker och ”kändisar” av olika slag.

Ramkonventionen föreskriver att medlemsländerna, parterna, skall agera för att skydda folkhälsopolitiken från påverkan av kommersiella och andra intressen inom tobaksindustrin.

Den ambivalens som regering och riksdag visat i snusfrågan är ett problem på den punkten. Vi har en folkhälsominister som verkar ha förstått hälsoaspekterna men till den 5 september en utrikeshandelsminister som främst lyssnat på snusindustrins företrädare och bistått genom att verka för att snusförsäljningsförbudet i EU ska upphöra. En majoritet i förra riksdagen röstade i denna liberaliserande riktning. Det är knappast förenligt med konventionens skrivning, en konvention som samma riksdag godkände.

De kommersiella krafternas resurser för opinionsbildning är obegränsade.

Vem kan matcha dessa krafter i pengar och inflytande? Knappast mindre gräsrotsföreningar eller ens större organisationer som till exempel Cancerfonden. Knappast hälso- och sjukvården, i alla fall inte så länge den nedprioriterar sin hälsofrämjande och förebyggande verksamhet.

Talet om saklig, allsidig, producentobunden information, om medborgarnas rätt till kunskap och valfrihet, blir en chimär om inte staten och statliga myndigheter är beredda att ta ett ansvar. Och att ta striden även med vapen som opinionsbildning, alltså det vapen som är motsidans starkaste. Om staten inte gör detta blir individerna i mycket helt utlämnade åt ”marknadskrafterna”. Är inte staten till just för att försvara människorna?

På 1980-talet talade Socialstyrelsens generaldirektör Claes Örtendahl om att hans myndighet skulle ”stå på patienternas sida” även mot vårdapparaten och statsmakterna. Detta inspirerade dåtidens tobaksförebyggande arbete och detta slags opinionsbildning snarast förstärktes när Folkhälsoinstitutet bildades 1992 och blev en del av institutets framgångsrika verksamhet. Omorganisationen tio år senare satte stopp för detta aktiva folkhälsoarbete. Här finns plats för omvärdering i en regering som säger sig vilja bekämpa tobaksbruket.

Många utmaningar för många parter på skilda nivåer!

Denna avslutande uppräknings av aktörer gör inte anspråk på fullständighet men avser att identifiera viktiga åtgärder som ligger närmast i tiden på skilda verksamhetsområden och är av stor strategisk betydelse.

STATENS FOLKHÄLSOINSTITUT bör (åter)få mandatet att på nationell nivå aktivt samordna och stimulera dels andra myndigheters ansträngningar, dels det tobakspreventiva arbetet som måste ske på regional och lokal nivå. En

förutsättning för att nå de mål som riksdagen satt upp för 2014 är att institutet får en långsiktig sådan uppgift och finansiering.

SOCIALSTYRELSEN bör intensifiera sin stödjande tillsyn avseende landstingens tobaksavvänjning. Samtidigt bör man modifiera sina formuleringar om snus – senaste årens uttalanden har visat på bristande insikt i den tobakspreventiva verkligheten och spelat snusindustrin i händerna.

KONSUMENTVERKET bör främja införandet av varningsbilder på tobaksprodukter.

LANDSTINGEN har förtjänstfullt drivit arbetet med Rök- eller Tobaksfritt landsting. De allra flesta landsting/regioner har beslutat om någon form av policy men innehållet i dessa och framför allt genomförandegraden skiljer stort mellan olika områden. Ledarskapsutbildning och arbetsledningens stöd till ännu rökande och snusande anställda, journalregistrering av tobaksbruk och beroendediagnos, tobaksförsäljning inom sjukvårdens lokaler, prioritering av avvänjningsresurser, sjukvårdens deltagande i opinionsbildningen – här finns ännu stora brister. Vårdpersonal av alla kategorier bör, i kraft av sin kompetens och sina dagliga erfarenheter, tydligt markera sitt missnöje med den bristande prioriteringen av det hälsofrämjande och förebyggande arbetet.

KOMMUNERNA håller glädjande på att aktivera sig, redan säger sig tio procent av landets kommuner ha en policy eller ett beslut om rökfri arbetstid. Basen bör utgöras av det beslut som Sveriges Kommuner och Landstings Arbetsmiljöråd i januari 2007 rekommenderade kommunerna att ta – att all kommunal personal avstår från rökning på betald arbetstid. Inte minst viktigt är detta för personal i hälso- och sjukvård och dem som är verksamma bland barn och ungdom. I det primärpreventiva arbetet bör skolan engagera föräldrar och fritidsverksamhet. Kommunens organisationsbidrag bör villkoras att bara omfatta tobaksfri verksamhet. Landstingen bör stödja kommunerna i denna process och erbjuda avvänjningsstöd till den personal som vill sluta röka eller snusa.

ARBETSGIVARE OCH FACKLIGA ORGANISATIONER. Förutom landsting och kommuner bör statliga och privata arbetsgivare förstå sin möjlighet att stödja

sina anställda genom att begränsa rökning på arbetsplatsen, helst genom att införa rökfri arbetstid. Ett skäl är naturligtvis att skydda majoriteten av icke-rökare mot passiv rökning, men lika viktig är den ökade medvetenhet som följer av att införa rökfri arbetstid: det påverkar också de anställdas möjlighet att utanför arbetsplatsen – som föräldrar, mor- och farföräldrar, ungdomsledare etc – bli bättre förebilder och positivt bidra till samhällsopinionen. Därför är rökfri arbetstid av så stor strategisk betydelse för samhällets hela förebyggande arbete. När flera miljoner vuxna medborgare på detta sätt kommer till insikt om sin roll som förebilder kommer rökningen att ytterligare denormaliseras. De fackliga organisationernas ökande förståelse för sitt ansvar också för medlemmarnas hälsa bör göra det lätt att stötta arbetsgivarna i denna process.

FRIVILLIGORGANISATIONER. Cancerfonden och Hjärt-lungfonden har tidigare gjort stora insatser i det tobaksförebyggande arbetet, men av olika svår-förståeliga skäl prioriterat ned stödet. Man kan bara hoppas på en omprövning. Hur stora insatser som än görs ”nedströms” kan det inte ersätta aktiviteter ”uppströms”. Patientorganisationer som Hjärt- och Lungsjukas Riksförbund, Astma-Allergiförbundet och STROKE – Riksförbundet har varit mer stödjande.

De **POLITISKA KVINNOFÖRBUNDEN** och andra **KVINNOORGANISATIONER** som t ex 1.6 miljonerklubben, har börjat synas i debatten. Ett ökande engagemang är att hoppas på med hänsyn till den uttalade socioekonomiska ojämlikhet som föreligger och kunskapen om var rökningen förekommer mest – och därmed dess skador. Kvinnor är numera också snusindustrins viktigaste målgrupp.

HÄLSOPROFESSIONERNAS UTBILDNINGSPROFESSIONER borde – i kraft av att tobaksbruket är ett av samhällets allvarligaste hälsoproblem – vara starkt motiverade att inkludera tobaksfrågan i utbildningen. Tyvärr har dock det hälsofrämjande inslaget inte haft stor chans i ett ständigt ökande traditionellt kunskapsflöde. Med några få undantag utnyttjas inte utbildningstiden till att göra blivande hälsoarbetare medvetna om problemens storlek och karaktär eller rustade att praktiskt stödja tobaksberoende patienter, trots att studenterna inte sällan efterfrågar sådan träning. Sveriges Kommuner och Landsting har nyligen, som största potentiella arbetsgivare för de blivande hälsoarbe-

tarna, krävt att utbildningarna måste få ett tydligare hälsofrämjande innehåll. Det kravet borde stöttas ytterligare från såväl regering som studentfackligt håll.

FACKLIGA OCH VETENSKAPLIGA ORGANISATIONER/FÖRBUND inom hälsoområdet har visat ett mycket varierande intresse för tobaksfrågan. Senaste åren har Svenska Tandläkarförbundet, Sveriges Tandhygienistförening, Svenska Tandsköterskeförbundet, Vårdförbundet, Sveriges Läkarförbund och Svenska Läkaresällskapet visat ett ökande engagemang, främst genom att genomföra enkäter om bruk av och attityder till tobak i medlemskåren, arbeta fram policydokument och stödja tobakspolitiska och utbildningsaktiviteter som respektive yrkesförening tagit initiativ till. Även internationella aktiviteter har stöttats. Men återigen – med hänsyn till tobakens dignitet som sjukdomsalstrare och de stora möjligheterna till förebyggande åtgärder – kan man önska sig betydligt ökad aktivitet i de professioner som har den största kunskapen – vem är bättre rustad i den tobakspolitiska debatten. Här har våra Yrkesföreningar mot Tobak en fortsatt viktig uppgift att påverka.

Tobakslagen

(1993:581)

Tobakslagen (1993:581) utfärdades den 3 juni 1993. Ändringar har införts från 1 juli 1994, 1 januari 1997, 1 juli 2002, 30 september 2002, 1 januari 2003 och senast från 1 januari och 1 juli 2005.

Inledande bestämmelse

1 § På grund av de hälsorisker och olägenheter som är förbundna med bruk av tobak och exponering för tobaksrök meddelas i denna lag bestämmelser om

- begränsning av rökning i vissa lokaler och utrymmen samt på vissa områden utomhus,
- rökfri arbetsmiljö,
- varningstexter och innehållsdeklaration på förpackningar till tobaksvaror,
- begränsningar av handeln med och rätten till införsel av tobaksvaror,
- marknadsföring av tobaksvaror samt användning av vissa varukännetecken i marknadsföring av andra varor eller tjänster samt
- produktkontroll m.m. av tobaksvaror. (Lag 2005:369)

Begränsning av rökning i vissa lokaler och utrymmen samt på vissa områden utomhus

2 § Rökning är förbjuden

1. i lokaler som är avsedda för barnomsorg, skolverksamhet eller annan verksamhet för barn eller ungdom samt på skolgårdar och på motsvarande områden utomhus vid förskolor och fritidshem,
2. i lokaler som är avsedda för hälso- och sjukvård,
3. i lokaler som är avsedda för gemensamt bruk i bostäder och inrättningar med särskild service eller vård,
4. på färdmedel i inrikes kollektivtrafik eller i lokaler och andra utrymmen som är avsedda att användas av den som reser med sådana färdmedel,
5. i restauranger och på andra serveringsställen, utom när servering sker utomhus,
6. i andra lokaler än sådana som avses i 1-5 när en allmän sammankomst eller en

offentlig tillställning som avses i 2 kap. 1-3 §§ ordningslagen (1993:1617) anordnas och i lokaler som är avsedda att användas av den som deltar i sammankomsten eller tillställningen, samt

7. i andra lokaler än sådana som avses i 1-6 om allmänheten har tillträde till lokalerna. (Lag (2004:485).

3 § har upphävts genom lag (1994:98).

4 § I hotell och andra inrättningar där tillfällig bostad yrkesmässigt upplåts, skall i ett visst antal av de rum eller liknande som upplåts rökning vara förbjuden. I fråga om sovkupeér och andra utrymmen som upplåts för tillfällig bostad på färdmedel i inrikes kollektivtrafik gäller i stället 2 § 4. Lag (2004:485).

5 § Bestämmelserna i 2 § gäller inte i fråga om bostäder och andra lokaler för boende som inte är tillfälligt. Lag (1994:98).

6 § Rökning är trots bestämmelserna i 2 § 2-4,6 och 7 tillåten i delar av de lokaler eller andra utrymmen som avses där, om dessa delar särskilt avsatts för rökning. Detsamma gäller lokaler som avses i 2 § 1 och som är upplåtna enbart för personal.

Trots bestämmelsen i 2 § 5 får rökning tillåtas i restauranger och på andra serveringsställen i separata rum som särskilt avsatts för rökning. Rum där rökning tillåts får endast utgöra en mindre del av serveringsställets yta. Rummen skall vara belägna så att besökare inte måste passera genom dessa. Arbetstagare skall endast tillfälligtvis behöva vistas i rummen när rökning pågår. Servering eller annan liknande verksamhet får inte bedrivas i rummen när rökning pågår. Detta gäller dock inte sådan verksamhet som har direkt samband med rummens funktion. Mat eller dryck får inte föras med in i dessa rum.

Avvikelse från 2 § 1-4, 6 och 7 samt 4 § får göras om det finns särskilda skäl till det på grund av utrymmets eller områdets beskaffenhet eller användningsätt eller av omständigheterna i övrigt. Lag (2004:485).

6 A § Regeringen, eller den myndighet som regeringen bestämmer, får meddela föreskrifter om utformning och ventilation av sådana rum som avses i 6 § andra stycket. (Lag 204:485)

7 § Den som i egenskap av ägare eller på annan grund disponerar över en lokal, ett annat utrymme eller ett område utomhus som omfattas av någon av bestämmelserna i 2 och 4 §§ svarar för att bestämmelserna följs.

Om någon trots tillsägelse röker där rökning inte är tillåten, får denne avvisas. Lag (1994:98).

Rökfri arbetsmiljö

8 § I andra fall än som avses i 2 och 4 §§ svarar arbetsgivaren för att en arbetstagare inte mot sin vilja utsätts för tobaksrök i den arbetslokal eller det liknande utrymme där arbetstagaren är verksam. Som arbetstagare räknas här personer som avses i 1 kap. 2 § första stycket och 3 § arbetsmiljölagen (1977:1160). Lag (1994:98).

Varningstexter m.m.

9 § Förpackning till tobaksvara som är avsedd att i näringsverksamhet tillhandahållas konsumenterna inom landet skall i den utsträckning och på det sätt som regeringen föreskriver förses med

1. texter och illustrationer som upplyser om de hälsorisker som är förbundna med bruk av tobak och om rökavvänjning (varningstexter),
2. deklARATION som upplyser om skadliga ämnen som tobaksvaran innehåller eller ger upphov till (innehållsdeklARATION),
3. uppgifter för att säkerställa identifikation av platsen och tiden för tobaksvarans tillverkning.

Regeringen får överlämna åt en myndighet att meddela föreskrifter enligt första stycket. Lag (2002:586).

9 A § Texter, namn, varumärken och figurativa eller andra märken som ger intryck av att en viss tobaksvara är mindre skadlig än andra får inte användas på förpackningar till tobaksvaror. Lag (2005:369)

10 § Tillverkaren eller importören svarar för att förpackning till tobaksvara förses med varningstexter och innehållsdeklARATION.

11 § En tobaksvara får inte i näringsverksamhet tillhandahållas konsumenterna inom landet, om den saknar varningstexter eller innehållsdeklARATION eller om text eller deklARATION är uppenbart oriktig.

Handel m.m.

12 § Tobaksvaror får inte säljas eller på annat sätt lämnas ut i näringsverksamhet till den som inte har fyllt 18 år. Den som lämnar ut tobaksvaror skall förvissa sig om att mottagaren har uppnått nämnda ålder.

Om det finns särskild anledning att anta att en tobaksvara är avsedd att lämnas över till någon som inte har fyllt 18 år får varan inte lämnas ut. Lag (1996:941).

På varje försäljningsställe för tobaksvaror skall det finnas en tydlig och klart

synbar skylt med information om förbudet mot att sälja eller lämna ut sådana varor till den som inte har fyllt 18 år.

12 A § Tobaksvaror som säljs till konsumenter skall tillhandahållas på ett sådant sätt att det går att kontrollera mottagarens ålder. Detta gäller även när försäljningen sker genom automat, via postorder eller liknande. Lag (2005:369)

Styckeförsäljning

12 B § Tobaksvaror som säljs till konsumenter får inte tillhandahållas i form av lösa cigaretter eller i förpackningar om färre än 19 cigaretter. Lag (2005:369)

Anmälan och egentillsyn

12 C § En näringsidkare som tillhandahåller tobaksvaror för försäljning till konsumenter skall anmäla försäljningen hos den kommun där försäljningen sker. Anmälan skall göras senast när försäljningen påbörjas.

Näringsidkaren skall utöva särskild tillsyn (egentillsyn) över försäljningen och ansvara för att det finns ett för verksamheten lämpligt egentillsynsprogram. Lag (2005:369).

Införse

13 § Tobaksvara får föras in i landet endast av den som har fyllt 18 år.

Marknadsföring

Reklam och annan marknadsföring

14 § En näringsidkare som marknadsför tobaksvaror till konsumenter får inte använda kommersiella annonser i

1. periodiska skrifter eller andra jämförbara skrifter på vilka tryckfrihetsförordningen är tillämplig.
2. ljudradio- eller TV-program eller TV-sändningar över satellit som omfattas av radio- och TV-lagen (1996:844) eller
3. andra överföringar eller tekniska upptagningar på vilka yttrandefrihetsgrundlagen är tillämplig.

Även annan marknadsföring av tobaksvaror till konsumenter än som avses i första stycket är förbjuden. Detta gäller dock inte

1. i tryckta tidskrifter på vilka tryckfrihetsförordningen är tillämplig eller i överföringar eller tekniska upptagningar på vilka yttrandefrihetsgrundlagen är tillämplig.

2. marknadsföring som endast består i att tillhandahålla tobaksvaror för försäljning, eller

3. kommersiella meddelanden inne på försäljningsställen som inte är påträngande, uppsökande eller uppmanar till bruk av tobak.

Kommersiella meddelanden enligt andra stycket 3 skall i den omfattning det är möjligt placeras så att de inte är synliga från utsidan av försäljningsstället. Lag 2005:369).

Varukännetecken

14 A § En näringsidkare som marknadsför antingen en annan vara än en tobaksvara eller en tjänst till konsumenter får inte använda ett varukännetecken som helt eller delvis används för en tobaksvara eller enligt gällande bestämmelser om varumärken är registrerat eller inarbetat före en sådan vara, om marknadsföringen sker i kommersiella annonser i

1. periodiska skrifter eller i andra jämförbara skrifter på vilka tryckfrihetsförordningen är tillämplig
2. ljudradio- eller TV-program eller i TV-sändningar över satellit som omfattas av radio- och TV-lagen (1996:844) eller
3. i andra överföringar eller tekniska upptagningar på vilka yttrandefrihetsgrundlagen är tillämplig.

Om en näringsidkare använder ett sådant varukännetecken som avses i första stycket vid marknadsföring till konsumenter på något annat sätt än som där sägs, skall näringsidkaren iaktta den måttfullhet som är betingad av att kännetecknet också kan förknippas med tobaksvaran.

Bestämmelserna i första och andra styckena tillämpas inte

1. i fråga om ett varukännetecken som i endast begränsad omfattning förekommer vid marknadsföring av tobaksvaror,
2. i fråga om ett varukännetecken som framträder i en form som tydligt skiljer sig från utseendet på tobaksvarans kännetecken, eller
3. i andra fall om det är oskäligt. Lag (2005:369).

Sponsring

14 B § Tillverkare, partihandlare och importörer av tobaksvaror får inte sponsra ett evenemang eller en verksamhet dit allmänheten har tillträde, eller som kan antas få gränsöverskridande effekt, om sponsringen kan antas medföra att avsättningen av tobaksvaror främjas.

Bestämmelser om förbud mot sponsring av program i radio och TV finns i radio- och TV-lagen (200:369).

Sanktioner enligt marknadsföringslagen

15 § En marknadsföringsåtgärd som strider mot 9 a § eller 14-14 b §§ skall vid tillämpningen av 4, 14 och 19 §§ marknadsföringslagen (1995:450) anses vara otillbörlig mot konsumenter. En marknadsföringsåtgärd som strider mot 14 § första stycket 2 eller 3 eller 14 a § första stycket 2 eller 3 kan medföra marknadsstörningsavgift enligt bestämmelserna i 22-28 §§ marknadsföringslagen. (Lag 2005:369)

Produktkontroll m.m.

16 § Tillverkare eller importör av tobaksvara skall, i den utsträckning som föreskrivs av regeringen, till Statens folkhälsoinstitut lämna uppgifter om ingredienser och kvantiteter av dessa i tobaksvaror samt om deras effekter på hälsan. Lag (2002:586).

17 § Regeringen får, om det finns särskilda hälsoskäl, föreskriva att vissa slag av tobaksvaror inte får tillverkas i eller föras in till Sverige för försäljning till konsumenter.

18 § Regeringen, eller myndighet som regeringen bestämmer, får meddela föreskrifter om gränsvärden för skadliga ämnen som tobaksvara får innehålla eller ge upphov till, samt om mätning och övervakning av sådana gränsvärden. En vara som inte uppfyller föreskrifterna får inte tillverkas eller säljas i Sverige. Inte heller får en sådan vara föras in till Sverige för försäljning till konsumenter. Lag (2002:586).

18 A § En vara som inte uppfyller föreskrifter som meddelats med stöd av 18 § får inte föras ut till ett land utanför Europeiska gemenskapen. Lag (2002:586).

18 B § Tillverkare, partihandlare och importörer av tobaksvaror skall till Statens folkhälsoinstitut lämna uppgifter om de kostnader som de har haft för reklam, annan marknadsföring och sponsring för sådana varor. Lag (2005:369)

Regeringen får meddela föreskrifter om uppgiftsskyldighetens omfattning. Lag (2005:369).

Tillsyn

19 § Den centrala tillsynen över att denna lag och föreskrifter som meddelas med stöd av lagen följs utövas av

1. Arbetsmiljöverket när det gäller
  - a) lokaler och andra utrymmen som avses i 2 § och som är upplåtna enbart för personal, och
  - b) lokaler och andra utrymmen på vilka 8 § skall tillämpas.
2. Statens folkhälsoinstitut när det gäller
  - a) miljöer som avses i 2 § och som inte är upplåtta enbart för personal,
  - b) lokaler som avses i 4 §,
  - c) varningstexter m.m. enligt 9, 10-11 §§,
  - d) handel enligt 12 – 12b §§ och anmälan och egentillsyn enligt 12 c §, och
  - e) produktkontroll m.m. enligt 16-18 §§ och
  - f) uppgifter om kostnader för marknadsföring enligt 18 b § samt
3. Konsumentombudsmannen när det gäller marknadsföring enligt 9 a § eller 14-14 b §§

Vid Konsumentombudsmannens tillsyn tillämpas bestämmelserna i marknadsföringslagen (1995:450). Lag (2005:369).

19 A § Den omedelbara tillsynen över att denna lag och föreskrifter som meddelas med stöd av lagen följs utövas av

1. Arbetsmiljöverket när det gäller lokaler och andra utrymmen för vilka verket har den centrala tillsynen, och
2. den eller de nämnder som kommunfullmäktige bestämmer när det gäller
  - a) de miljöer och lokaler för vilka Statens folkhälsoinstitut har den centrala tillsynen.
  - b) bestämmelserna om handel m.m. enligt 12-12 c §§ och
  - c) bestämmelserna om marknadsföring m. m. i 14 och 14 a §§ när det gäller marknadsföringsåtgärder på eller i anslutning till försäljningsställen.

Länsstyrelsen utövar inom länet tillsyn enligt första stycket 2. Länsstyrelsen skall

1. följa kommunernas verksamhet och biträda med information och råd och
2. främja samarbete mellan olika tillsynsmyndigheter och mellan tillsynsmyndigheter och andra. Lag (2005:369).

19 b § En kommun får ta ut avgift för sin tillsyn av den som bedriver anmälningspliktig näringsverksamhet med tobaksvaror. Lag (2005:369).

20 § Statens folkhälsoinstitut får meddela de förelägganden och förbud som behövs för att bestämmelserna i 9, 10, 11 §§ och 16-18 §§ eller med stöd av dem meddelade föreskrifter skall följas.

En tillsynsmyndighet som anges i 19 a § får i sin tillsynsverksamhet meddela

de förelägganden eller förbud som behövs för att lagen eller en föreskrift som har meddelats med stöd av lagen skall följas.

I beslut om föreläggande eller förbud får tillsynsmyndigheten sätta ut vite. Vitet får inte förvandlas. Lag (2005:369).

21 § En tillsynsmyndighet får besluta att en tobaksvara skall tas om hand, om den bjuds ut till försäljning eller uppenbart är avsedd att bjudas ut till försäljning i strid med lagen eller en föreskrift som har meddelats med stöd av lagen. Kronofogdemyndigheten skall vid behov lämna handräckning när en vara skall tas om hand.

Om en vara har tagits om hand, får ägaren under tillsynsmyndighetens kontroll vidta de rättelser som behövs för att varan skall få säljas.

Varan skall återlämnas om det görs sannolikt att den inte kommer att säljas i strid med lagen eller en föreskrift som har meddelats med stöd av denna. I annat fall får varan förstöras genom tillsynsmyndighetens försorg.

Ett beslut enligt första stycket gäller omedelbart, om inte något annat anges i beslutet.

22 § En tillsynsmyndighet har rätt att på begäran få de upplysningar, handlingar, varuprover och liknande som behövs för myndighetens tillsyn enligt denna lag.

23 § För att fullgöra sina uppgifter enligt denna lag har en tillsynsmyndighet rätt att få tillträde till områden, lokaler och andra utrymmen som berörs av lagen eller av föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen och får där göra undersökningar och ta prover. För uttagna prov betalas inte ersättning.

Kronofogdemyndigheten skall lämna den handräckning som behövs för tillsynen.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela föreskrifter om skyldighet att ersätta en tillsynsmyndighets kostnader för provtagning och undersökning av prov.

24 § Den som har tagit befattning med något ärende enligt denna lag får inte obehörigen röja eller på annat sätt använda sig av vad han därvid fått veta om yrkeshemligheter eller affärsförhållanden.

I det allmännas verksamhet tillämpas bestämmelserna i sekretesslagen. (1980:100).

Överklagande

25 § Beslut som en i 19 a § angiven nämnd har fattat enligt denna lag eller enligt en föreskrift som har meddelats med stöd av lagen får överklagas hos

länsstyrelsen. Länsstyrelsens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Beslut som Statens folkhälsoinstitut har meddelat med stöd av 20 § första stycket eller 21 § eller som Arbetsmiljöverket meddelat får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten. Lag (2005:369).

26 § Beslut om en föreskrift enligt 18 § eller 23 § andra stycket som en myndighet har meddelat med stöd av ett bemyndigande får inte överklagas.

Beslut om föreskrifter enligt 9 § som en myndighet har meddelat med stöd av ett bemyndigande får överklagas hos regeringen av tillverkare av tobaksvaror och importörer av tobaksvaror som är avsedda att säljas till konsumenter inom landet. Lag (1996:941).

Ansvar

27 § Den som uppsåtligen bryter mot 11 § eller den som uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot 12 § första eller andra stycket döms för olovlig tobaksförsäljning till böter eller fängelse i högst sex månader.

Är gärningen att anse som ringa döms inte till ansvar.

Den som har överträtt ett vitesföreläggande eller ett vitesförbud skall inte dömas till ansvar enligt denna lag för gärning som omfattas av föreläggandet eller förbudet.

28 § Bestämmelser om ansvar för olovlig införsel och olovlig utförsel av tobaksvaror finns i lagen (2000:1225) om straff för smuggling. Lag (2002:586).

Referenser

Regeringspropositioner och betänkanden från 1994 och senare kan hämtas på www.regeringen.se

1. Tobaksrökning. En rapport från socialstyrelsens tobaksutredning. Publica. Allmänna förlaget, 1974
2. Tobakskommitténs betänkande Minskat tobaksbruk. SOU 1981:18, 1981
3. Begränsning av tobaksrökning. Allmänna råd från arbetarskyddsstyrelsen och socialstyrelsen, AFS 1983:10, 1983
4. Tobakslag. Betänkande av tobaksutredningen. SOU 1990:29
5. Proposition 1990/91:175 om vissa folkhälsofrågor. Förslag om ett statligt folkhälsoinstitut med uppgift att bedriva folkhälsofrämjande och sjukdomsförebyggande arbete.
6. Rökråd. En kritisk granskning av tobaksindustrin. Anders Löwenberg. Bokförlaget Prisma, 1992.
7. Proposition 1992/93:185 om tobakslag
8. 1993/94:98 Vissa ändringar i tobakslagen
9. Om tobak. Bakgrund och kommentarer till tobakslagen. Staffan Magnusson och Paul Nordgren. Publica, Fritzes, 1994
10. Ett förslag om åldersgräns vid tobaksköp, Ds1995:66, socialdepartementet.
11. Proposition 1995/96:228. Åldersgräns vid tobaksköp
12. Hälsa på lika villkor – nationella mål för folkhälsan. Nationella folkhälsokommitténs slutbetänkande SOU 2000:91
13. Proposition 2000/01:99. Statens folkhälsoinstitut – roll och uppgifter. Ny organisation som bl a innebär att opinionsbildning inte ska ingå i verksamheten.
14. Proposition 2001/02:64. Vissa tobaksfrågor. Förslag om åtgärder för förstärkt tillsyn, rökfria områden även i restauranger med mindre än 50 platser. Målet är rökfria restauranger från 2004. Förslag om 30 miljoner om året i tre år till Statens folkhälsoinstitut för förstärkt arbete med tobaksprevention som möjliggör Tobaksuppdraget.
15. Proposition 2001/02:162. Märkningsdirektivet om tobaksvaror, om bl a större varningstexter.
16. Proposition 2002/03:35. Mål för folkhälsan. Målområde 11: minskat bruk av tobak och alkohol, ett samhälle fritt från narkotika och dopning samt minskade skadeverkningar av överdrivet spelande.
17. Proposition 2002/03:87. Vissa alkohol- och tobaksfrågor. Ingripanden mot vilseledande produktbeskrivningar av tobak enligt det gällande marknadsrättsliga sanktionssystemet möjliggörs.
18. Rökfria barn – en rapport. De första 10 åren. Helene Wallskär. Statens folkhälsoinstitut, Cancerfonden och Hjärt-Lungfonden, 2002. www.tobaksfakta.org
19. Förutsättningar för rökfria serveringsmiljöer. Rapport nr 2003:05 från Statens folkhälsoinstitut. www.fhi.se
20. Cyniskt spel inom tobaksindustrin. Mats Lambe, Erika Hallhagen och Göran Boëthius. Läkartidningen nr 4, 2002.
21. Proposition 2003/04:65. Rökfria serveringsmiljöer. Förslag om rökförbud i alla serveringar med möjlighet att inrätta rökrum.
22. Tobaksuppdraget. Slutredovisning. Uppdrag om kunskapsbaserad metodutveckling för tobakspreventivt arbete 2002-2005. Statens folkhälsoinstitut 2005-09-30. www.fhi.se
23. Tobakskontroll i internationellt perspektiv SOU 2004:88. Regeringsrådet Susanne Billum fick regeringens uppdrag att utreda hur WHO-konventionen om tobakskontroll skulle genomföras i Sverige
24. WHO:s Ramkonvention för tobakskontroll finns på svenska som bilaga i proposition 2004/05:118, tobakskontroll – genomförande av WHO:s ramkonvention om tobakskontroll m m. Propositionen innehåller förslag om lagändringar som följd av direktivet 2003/33/EG om reklam och sponsring och rekommendationen 2003/54/EG om förebyggande av rökning. www.regeringen.se
25. WHO:s globala tobakskonvention utmanar svenska läkare att ”kavla upp ärmarna”. Göran Boëthius. Läkartidningen nr 45, 2005.
26. Sluta-röka-Linjen. En utvärdering av effekter och kostnadseffektivitet. Tanja Tomson. Stockholms läns landsting, Centrum för folkhälsa, Tobaksprevention, 2006:2.
27. Tobaksfritt Landsting på Agendan. En uppföljning av det tobakspreventiva arbetet i landsting/regioner 2006. Barbro Holm Ivarsson. Statens folkhälsoinstitut 2007. Rapport A2007:2, www.fhi.se
28. Rökfri arbetstid i kommunerna – ett strategiskt beslut. Sveriges Kommuner och Landsting och deras Arbetsmiljöråd, 2007. www.skl.se

29. The European Tobacco Control Report, WHO, Regional Office for Europe, 2007. www.euro.who.int
30. Minskat bruk av tobak – var står vi i dag? FHI 2007. www.fhi.se
31. www.tobaksfakta.org täcker händelser på det tobaksförebyggande området sedan sommaren 1997.